

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

VLADO VODOPIVEC
Veljava javne besede

MARA BEŠTER
Deetatizacija na področju družbenih služb

ANDRO GABELIČ
Male države v sodobni vojni

LADO RUPNIK
Integracija slovenskega
bančništva

AKTUALNI INTERVJU
Problemi kulture v naši družbi

12

LJUBLJANA V DECEMBRU 1967

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf Bibič, France Hočevar, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane KRANJC

ODGOVORNI UREDNIK:

ZDENKO ROTER

Lektorja: Mojca Močnik in Jože Snaj
oprema: ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA:

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77, int. 232

**Letno izide 12 števil. Celoletna naročnina 30 N din (3000 starih dinarjev),
polletna 15 N din (1500 dinarjev), posamezen izvod 3 N din (300 dinarjev)**
Za tujino dvojna cena

Tekoči račun 501-3-386/2

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik IV. 1967 št. 12 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

VLADO VODOPIVEC: Veljava javne besede 1683	MEDNARODNI ODNOSI:
MARA BESTER: Deetatizacija na področju družbenih služb 1698	BOGOLJUB KUSTRIN: Problemi britanske gospodarske politike 1807
ANDRO GABELIČ: Male države v sodobni vojni 1700	BREZ OVINKOV:
JOVAN ANDRIJASEVIČ: Ekonomija izobraževanja 1715	M. K.: Komu služijo agent 007, agent O. S. S. 117, kapitan Helm...? 1818
AKTUALNI INTERVJU:	L. S.: »Zaradi vere preganjani slovenski narod« 1820
Problemi kulture v naši družbi — Na vprašanja uredništva odgovarjajo:	Z. R.: »Poštni predal dobrote« 1822
Drago Druškovič, Matjaž Kmecl, Josip Vidmar in Beno Zupančič 1730	E. K.: Diletantizem, demagogija ali politični račun 1824
POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:	B.: Mi in Che Guevara 1826
ZDENKO ROTHER: Vojni hudodelci 1749	K. R.: Dva jubileja 1827
MIRAN MEJAK: Kako gospodariti s skupnimi rezervami? 1754	PRIKAZI, RECENZIJE:
STJEPAN BUNTA: Vprašanja ob Tezah 1760	MIROSLAV PECULJIC: Razredi in sodobna družba (Peter Klinar) 1829
JOŽE ZEMLJAK: Lettieri in mednarodni ekonomski odnosi 1772	Machiavellijev »Vladar« (A. Bibič) 1839
LADO RUPNIK: Integracija slovenskega bančništva 1782	JOŽE GORIČAR: Temelji obče sociologije (M. Tavčar) 1844
SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:	LIVIO SICHIROLLO: Dialektika (Andrej Kirn) 1848
ADAM SCHAFF: Alienacija in družbena akcija 1794	Beležke o tujih revijah 1851
	BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 1854

CONTENTS

VLADO VODOPIVEC: Validity of Public Word	1683
MARA BESTER: De-etatisation in the Field of Social Services	1688
ANDRO GABELIC: Small States in Contemporary War	1700
JOVAN ANDRIJASEVIC: Economy of Education	1715

TOPICAL INTERVIEW:

Problems of Culture in our Society — Questions of the editors are answered by: Drago Druškovič, Matjaž Kmecl, Josip Vidmar and Beno Zupančič	1730
--	------

GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:

ZDENKO ROTER: War Criminals	1749
MIRAN MEJAK: How to Mange Common Reserves?	1754
STJEPAN BUNTA: Questions to Theses	1760
JOZE ZEMLJAK: Lettieri and International Economic Relations	1772
LADO RUPNIK: Integration of Slovene Banks	1782

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

ADAM SCHAFF: Alienation and Social Action	1794
---	------

INTERNATIONAL RELATIONS:

BOGOLJUB KUSTRIN: Problems of British Economic Policy	1807
---	------

STRAIGHT AWAY:

M. K.: To what Purpose Agent 007, Agent O. S. S. 117, Captain Helm? ...	1818
L. S.: »Slovene Nation Prosecuted because of Religion«	1820
Z. R.: »Post-Box for Goodness«	1822
E. K.: Diletantism, Demagogia or Political Speculation	1824
B.: We and Che Guevara	1826
K. R.: Two Jubilees	1827

REVIEWS, NOTES:

MIROSLAV PECULJIC: Classes and Contemporary Society (Peter Klinar)	1829
N. MACHIAVELLI: The Ruler (A. Bibič)	1839
JOZE GORICAR: Foundations of General Sociology (M. Tavčar)	1844
LIVIO SICHIROLLO: Dialectic (A. Kirn)	1848
Notes on Foreign Reviews	1851

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

1854

СОДЕРЖАНИЕ

ВЛАДО ВОДОПИВЕЦ: Значение публично высказанного слова	1683
МАРА БЕШТЕР: Дезэтатизация в области общественных служб	1688
АНДРО ГАБЕЛИЧ: Маленькие страны в современной войне	1700
ЙОВАН АНДРИЯШЕВИЧ: Экономика образования	1715

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ

Вопросы культуры в нашем обществе — На вопросы редакции отвечают: Драго Друшкович, Матяж Кмел, Йосип Видмар и Бено Зупанчич	1730
---	------

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ

ЗДЕНКО РОТЕР: Военные преступники	1749
МИРАН МЕЯК: Как хозяйничать с общими резервами?	1754
СТЬЕПАН БУНТА: Вопросы по поводу тезисов	1760
ЙОЖЕ ЗЕМЛЯК: Леттьери и международные экономические отношения	1772
ЛАДО РУПНИК: Интеграция банкового дела	1782

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ

АДАМ ШАФФ: Отчуждение и общественное действие	1794
---	------

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

БОГОЛЮБ КУШТРИН: Вопросы британской экономической политики	1807
--	------

БЕЗ ОБИНЯКОВ

М. К.: Кому служат агент 007, агент ОСС 117, капитан Гельм? ...	1818
Л. С.: »Преследуемый из-за религии словенский народ«	1820
З. Р.: »Почтовый ящик доброты«	1822
Е. К.: Дилетантизм, демагогия или политический расчет	1824
Б.: Мы и Чэ-Гуевара	1826
К. Р.: Два юбилея	1827

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ

МИРОСЛАВ ПЕЧУЛЬИЧ: Классы и современное общество (Петер Клинар)	1829
Н. МАКИАВЕЛЛИ: Государь (А. Билич)	1839
ЙОЖЕ ГОРИЧАР: Основы общей социологии (М. Тавчар)	1844
ЛИВИО СИКИРОЛЛО: Диалектика (А. Кирн)	1848
По страницам иностранных журналов	1851

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

1854

Veljava javne besede

Da se lahko večina tistih gesel, proklamacij in deklaracij, ki so ob svojem nastanku strnjen povzetek naprednih družbenih zamisli in kar najbolj resnični odraz intimnih ljudskih teženj, zahtev in pričakovanj, v teku političnih, socialnih in idejnih bitk za njihovo realizacijo devalvira do votlih fraz in brezosebinskih formul, ni šele resnica našega časa. Primerov takšnega razorednotenja tudi najbolj naprednih, prepričljivih in privlačnih gesel in besed je na pretek v bližnji in daljni zgodovini družbenih bojev in ponavljajo se z neizprosno dialektično logiko prav do današnjih dni.

Bistvo te ponavljajoče se logike je, da začenjajo konservativne družbene sile prevzemati in si prilaščati deklaracije in gesla, ki jih programira napredna družbena praksa, v tistem trenutku, ko jim začenjajo postajati takšna gesla zaradi svoje široke odmevnosti v množicah nevarna in prično ogrožati njihov socialni obstoj in njihovo oblast. S tem da jih spremene te sile v okamnele sheme, da nastopajo kot njihovi avtentični nosilci in tolmači, svojo prakso pa uravnavajo po lastnih zamislih, jih razorednotijo v besede brez vsebine in oropajo vsakršne učinkovitosti.

Besede, ki so sprva bile sredstvo konfrontacije med seboj različnih ali celo nasprotujočih si interesov, teženj in zahtev, postanejo po tej poti način prikrievanja političnih in idejnih razlik ter nasprotij, mistificirajo socialno in idejno stvarnost ter ustvarjajo umetno meglo, v kateri je vedno težje medsebojno razpoznavanje.

Tako nedavna preteklost kot sodobnost potrjujeta nastajanje takšnih družbenih situacij, ko je v semantični zmedi medsebojnega prilaščanja besed in gesel čedalje težavneje odkrivati za njimi pravo vsebino in resnične interese. Samo paronoiden ekscentrik je v današnjem času na primer še pripravljen javno izpovedati, da se bori za socialno, nacionalno in raso neenakost, za izkoriščanje in za podobne cilje, ki so v navzkrižju z naprednimi težnjami večine vseh ljudi in ki odkrito izzivajo civilizacijsko in kulturno zavest naše epohe. Zato pa smo dan za dnem priče tragičnih grotesk, da

uporabo napalma in popolnih morilskih tehnik političnih gigantov proti malim narodom in ljudstvom, ki so komaj stopila na pot svojega nacionalnega in socialnega osveščanja in politične emancipacije, utemeljujejo s potrebo po obrambi dosežene civilizacije, humanizacije in družbenega napredka, odpor teh ljudstev in narodov pa kot ogrožanje svobode, kot agresijo in kot napad na pridobitev celotne tisočletne kulture.

Toda če je v teh primerih nasprotje med politično prakso nasilja in besedami, ki ga opravičujejo le preveč očitno, in če se morajo nosilci nasilja pod množičnim pritiskom slej ali prej odreči ukradenim geslom in deklaracijam, ki mistificirajo resnično stanje stvari, pa je razpoznavanje težavnejše, kadar nasprotja med prakso in besedami, ki jo obdajajo in prekrijejo, niso tako otipljiva. Tako razne variante tehnicistične civilizacije v današnjem času v doktrini in praksi dokaj uspešno prikazujejo kot racionalizacijo človeškega dela, kot osvobajanje človeka in kot vizijo veličastne humanizacije družbe. Samo skrbna, večinoma dolgotrajna in kompleksna analiza in ocena učinkov, posledic in tendenc te civilizacije v praksi lahko odkrije za njenimi optimističnimi obeti nove in sodobne oblike dehumanizacije, degradacije človeške osebnosti in rafinirane načine vzpostavljanja nesvobode in tiranije. Mnogi družbeni procesi v industrijsko razvitih družbah na Zahodu, čedalje močnejše uveljavljanje komercialne in potrošniške kulture, širjenje egoistične in privatniške življenjske filozofije ter neobveznega, neodgovornega stila življenja, poleg številnih drugih nerazumnih in grozljivih fenomenov, samo potrjujejo eksaktnejša opažanja o razvojnih tendencah te družbe in vsiljujejo razmišljanja o usodi in poteh sodobne tehnicistične civilizacije.

Končno pa ni niti potrebno posegati v razvitejši industrijski svet, ko imamo dovolj znamenj, ki govore o nastajanju in uveljavljanju podobne življenjske filozofije in podobnega stila življenja, poleg tega pa tudi o nekritičnem sprejemanju samo ne bistveno modificiranih družbenih in idejnih konceptov sodobnega tehnicizma bolj pri roki. Naše družbeno okolje kljub samoupravljaluskim deklaracijam, geslom in praksi ni moglo ostati imuno pred pojavi takšnih mistifikacij, ko se v napredne deklaracije in gesla, ki nakazujejo pot k humanizaciji družbe in emancipaciji človeka, z vztrajno stihijo vgrajujejo razni koncepti, prevzeti iz doktrin, porajajočih se v sodobni industrijski družbi, toda ne doktrin, ki pomenijo avtentično in progresivno kritiko tendenc in pojavov tehnicistične civilizacije, temveč tistih, ki pomenijo njeno opravičevanje in afirmacijo.

Pri nas se v praksi in pa tudi v teoretičnih razmišljanjih pogosto srečujemo s primeri, da se potreba po hitrejšem konstituiranju racionalne, znotraj integrirane, samoupravljalvske družbe utemeljuje z včasih kar primitivnim in neprikritim dokazovanjem, kako je edino mogoča pot do take družbe v restavraciji odnosov, ki bodo zagotavljali več neposredne oblasti posameznikom in jih odvezovali še tisto malo vzajemne in medsebojne odgovornosti, kolikor nam je uspelo vzpostaviti. Po drugi strani pa se srečujemo zelo pogosto z očitkom, da kritika realizacije načela delitve po delu, ki opozarja na krepitev privatniške in egoistične mentalitete posameznikov in ekskluzivne zaprtosti večjih ali manjših asociacij in terja družbene korekture negativne prakse, pelje v egalitarizem z vsemi negativnimi implikacijami ali skuša celo restavrirati birokratizem.

Tako se v določenem obsegu in na specifičen način tudi v našem družbenem življenju uveljavlja prej omenjena logika razvrednotenja besed in gesel, po kateri postajajo proklamacije votle sheme, ki povzročajo predvsem pri tistih, katerih najbolj elementarne interese odražajo, resignacijo in skepso.

Pred dobrim letom smo uspešno dobojevalne politične in idejne bitke optimistično ocenjevali kot obetajoče premike v procesu konstituiranja racionalne, sodobne in kulturne samoupravljalvske družbe. Te ocene so gradile na predvidevanjih, da bo nova politična konstelacija z bolj sproščenim političnim ozračjem motivirala nove ustvarjalne sile in jih aktivirala za odgovoren družbenopolitični angažma v vseh sferah družbenega življenja ter da bo stopnjevala zavzetost za uresničevanje odločnejšega kurza v graditvi humanistične civilizacije socialistične družbe.

Kasnejši dogodki so v bistvu potrdili utemeljenost teh pričakovanj. Odveč bi bilo dokazovati, da je nova dinamika na vseh družbenih področjih neposredna posledica tega sproščenega političnega ozračja. Toda pri vsem tem pa je tudi res, da se srečujemo s težjimi socialnimi, političnimi in idejnimi problemi in da so tako pojavi ciničnega samozadovoljstva kot resignacije in zaprtosti vse do zanikanja temeljnih družbenih ciljev in vrednot očitnejši. Zmotno bi bilo te pojave ocenjevati kot posledico novega političnega ozračja, večje svobode in odprtosti. Ta nam, nasprotno, omogoča, da spoznavamo družbene pojave demistificirane, v svojem resničnem bistvu, ter dopušča, da se jih lotevamo z večjo učinkovitostjo.

Za zmotna in iluzorna so se pokazala samo posamična predvidevanja, ki pa so še vedno prisotna in ki najavljajo, da lahko proces socialistične preobrazbe in humanistične eman-

cipacije poteka samodejno po načrtanih trasah, politično programskih programih in deklaracij in pravnih ter ustavnih aktov. Kot iluzija so se pokazala pričakovanja, da je politična konstelacija in sproščeno ozračje zadosten pogoj, da bodo začeli izginjati vsi dejavniki, ki povzročajo resignacijo, utrujenost in nezaupanje, politične in socialne napetosti, citično samozadovoljstvo in popolno negacijo.

Osrednji problem celotne socialne prakse ostaja tudi v teh okoliščinah devalvacija gesel in besed. Kajti opredeljevanje za samoupravljanje, za interes delovnega človeka, za njegovo kar najugodnejšo integracijo v socialno organizacijo in še vrsto drugih podobnih izgublja vrednost, prepričljivost in privlačnost, če se ob vsem tem afirmirajo zamisli in praksa, ki so v očitnem nasprotju z vsem, kar takšna gesla obetajo.

Procesom devalvacije besed in deklaracij in vsem negativnim posledicam, ki jih s seboj prinašajo, ni mogoče postaviti nasproti nikakršnega učinkovitega semantičnega recepta. Tem procesom se lahko uspešno postavi po robu samo intelektualna in moralna praksa ali, po Gramsciju, intelektualna in moralna reforma, kar mu je bil pojem za kompleksno družbeno prakso, ki se ne umika odgovornosti niti tveganju, da svoja gesla znova in znova verifikira v praksi, na temelju te verifikacije čedalje bolj jasno precizira njih vsebino in jo obenem dopolnjuje z novimi spoznanji.

V uresničevanju takšne intelektualne in moralne reforme pa smo najbrž še hudo insuficientni. Deloma pod bremenom preteklosti, deloma v strahu za svojo sedanost in prihodnost, kar so človeško razumljivi nagibi, se marsikdo raje umika potrebnemu tveganju, predvsem pa naporom in odgovornostim, ter se odloča za parafraziranje in ponavljanje sprejetih gesel. To je vsekakor udobnejše, kot pa brez gesel z intenzivnim razmišljanjem, z zavzetostjo in strpnostjo ocenjevati stvarnost, v njej verifikirati proklamirana gesla in iskati rešitve, ki bogatijo njih vsebino z novimi spoznanji. Toda še tako verbalno opredeljevanje brez omejenih naporov samo devalorizira moč besede, povečuje meglo ter otežuje približevanje resnično naprednim družbenim rešitvam.

Seveda se takšna intelektualna praksa, ki spoznava nezadostnost ponavljanja gesel, izpostavlja stalno prisotni nevarnosti, da lahko pride do zmot in do nerazumevanj, ter ostaja tako v nevarnosti stalnega udara. Zato je udobnejše izmikanje v ovinkarjenje in omahovanje, ki ne pove ničesar in ki ga

je vedno mogoče razumeti na različne načine, zaradi tega pa v bistvu takšna praksa ne more tudi ničesar reševati.

Končno je tudi tista intelektualna praksa, ki si daje opravka s konstruiranimi problemi, sklicujoč se ali samo na sheme iz preteklosti ali pa navidezno aktualne in navidezno moderne sheme iz sedanjosti, naj se verbalno še tako izživlja okrog njih, tudi samo navidezno angažirana in v svojem končnem učinku prispeva le k inflaciji in devalvaciji besed.

Toda zdi se mi, da je samó domnevanje in sprejemanje odgovorne prakse v smislu intelektualne in moralne reforme pogoj za doseganje pozitivnih družbenih rezultatov. Takšna praksa pa je najbrž tudi edini pogoj za revalorizacijo besed in povrnitev vere in zaupanja v vsebino, ki jo te besede izražajo.

VLADO VODOPIVEC

Deetatizacija na področju družbenih služb

Med tista temeljna izhodišča, ki jih je treba v zvezi z oblikovanjem koncepcije družbenih služb v našem družbenoekonomskem sistemu jasno izoblikovati, sodi tudi problem *deetatizacije*. V naši razpravi nameravamo zato prvič, pojasniti, kako pojmujeemo vsebino deetatizacije na področju družbenih služb, in drugič, pokazati na razloge, ki terjajo zadevne procese.

Preden se bomo lotili teh dveh skupin vprašanj, je treba vsaj na kratko ugotoviti, kaj razumemo z deetatizacijo nasploh in kaj pomeni proces deetatizacije na področju materialne proizvodnje. Taka ugotovitev je potrebna najprej zaradi tega, ker je deetatizacija na področju družbenih služb le del celotnega procesa, pri čemer gre materialni proizvodnji slej ko prej prednost, ker odnosi na področju materialne proizvodnje v bistvu označujejo določen družbenoekonomski sistem in dajejo pečat celotnemu družbenemu dogajanju. Razložiti, kako pojmujeemo deetatizacijo v materialni proizvodnji, pa je nadalje potrebno še posebej zato, ker je naša naloga ravno pojasniti nujne *posebnosti* deetatizacije na področju družbenih služb glede na dejstvo, da pri oblikovanju operativnih sistemov posameznih sektorjev obravnavanega področja (v zdravstvu, šolstvu, itd.) neredko srečujemo avtomatično izpeljane rešitve, popolnoma analogne rešitvam v materialni proizvodnji.

V dosedANJI teoriji in praksi graditve socializma sta se izoblikovali v bistvu dve koncepciji, in sicer *etatistična* in *samoupravna* koncepcija socializma. Kaj je skupno obema koncepcijama, in še posebej — v čem se razlikujeta?

Bistvo kapitala je po Marxu »oblast nad delom in njegovimi produkti«. Odprava kapitalističnih odnosov oziroma socializem mora prinesiti zato korenite spremembe ravno v tem pogledu. Ker je kapitalistična lastnina pogoj in hkrati rezultat izkoriščanja tujega dela, razglašata obe koncepciji *podružbljenje* produkcijskih sredstev za temelj graditve so-

cialističnih odnosov. Kljub skupnemu deklariranemu izhodišču pa dajeta na to obe koncepciji dokaj različne odgovore oziroma rešitve tako glede gospodarjenja kot glede razpolaganja s produktom.

Etatistična koncepcija socializma temelji na klasični državni lastnini, na pojmovanju, da je država neogiben nosilec lastnine. V etatistični strukturi prisvaja zato produkte dela država in z njimi tudi razpolaga.

Samoupravna koncepcija pa ne obravnava družbene lastnine kot klasične pravnolastninske kategorije, ampak »kot družbenoekonomski odnos in torej tudi kot družbenoekonomski proces«. ¹ Družbena lastnina v samoupravni koncepciji ni sama sebi namen, temveč naj bo samo sredstvo za premagovanje in za odpravo odtujenosti pogojev in proizvodov dela od neposrednih proizvajalcev.

Samoupravna koncepcija zato ne priznava nobenih monopolnih nosilcev družbene lastnine. »Družbena lastnina proizvajalnih sredstev je družbena kategorija, ki služi vsem kot podlaga za delo in prisvajanje na podlagi dela... Proces podružbljenja pomeni zato proces spreminjanja proizvajalnih sredstev v 'gola orodja svobodnega in združenega dela', v katerem pravzaprav vsak delovni človek individualno prisvaja, vendar ne na podlagi zasebnega lastništva proizvajalnih sredstev, temveč na podlagi svojega dela.« ²

Tako pojmovanje lastnine oziroma tako pojmovanje podružbljenja produkcijskih sredstev naj odpre pot in začne proces, ko bodo proizvajalci sami v vse večji meri razpolagali in odločali glede vsega produkta dela.

Prva plat deetatzacije v materialni proizvodnji zadeva torej razpolaganje s produktom. Gledano operativno, gre za proces, ko namesto države in njenih organov neposredni proizvajalci sami odločajo o uporabi velikega dela produkta in ko so še posebej neposredno odgovorni za razširjeno reprodukcijo.

Druga plat deetatzacije zadeva samo gospodarjenje. V čem je ideja deetatzacije v zvezi z gospodarjenjem? Mislamo, da deetatzacija zadeva vprašanje *nosilcev* ekonomskih odločitev.

Če je bistvo kapitala »oblast nad delom in njegovimi produkti« (podčrtala M. B.), potem odprava kapitalističnih

¹ Primerjaj: E. KARDELJ, »Ustavni temelji socialističnih družbenoekonomskih odnosov in družbenega samoupravljanja«, Ljubljana 1956.

² KARDELJ, prav tam, str. 19.

odnosov in ustvarjanje novih produkcijskih odnosov pomenita, da se je spremenil nosilec ekonomskih odločitev.

V etatistični konceptiji socializma prevzame te funkcije socialistična država, ki hkrati tudi negira nujnost ali celo možnost resnične blagovne produkcije v razmerah socializma oziroma skrči blagovno-tržne kategorije na golo obliko. Z drugimi besedami povedano, v etatistični konceptiji socializma gre v *osnovi* za sistem centralno diriganega gospodarjenja, s *planom* kot osnovnim zakonom.

Če govorimo zdaj o deetatizaciji v zvezi z gospodarjenjem, potem to pomeni, naj namesto socialistične države nastopajo kot nosilci ekonomskih odločitev neposredni proizvajalci sami. In kakšna je rešitev za materialno proizvodnjo?

Izhajajoč iz materialistične teze, da je prvo razvoj produktivnih sil in da je treba produkcijske odnose z njimi uskladiti, prihaja v samoupravni konceptiji socializma do izraza stališče, da je tudi v razmerah socializma organiziranje blagovne produkcije, glede na doseženo stopnjo razvoja produktivnih sil, zgodovinska nujnost. Gospodarstvo se mora v temeljih osvoboditi pritiska in varuštva administracije, mora se znajti v situaciji, ko bo prisiljeno ravnati ekonomsko, se pravi, znajti se mora v razmerah, ko bo moralo odločati samo in v skladu z objektivnimi ekonomskimi zakonitostmi. Proces deetatizacije v materialni proizvodnji pomeni izgrajevanje socialističnega gospodarstva z visoko stopnjo resnične blagovnosti.

Če govorimo o blagovni produkciji, pa s tem še nismo ničesar rekli niti glede stopnje konkurence niti glede prostega trga. Dejstvo je, da nikdar, celo v razdobju tako imenovanega *laissez-faire* gospodarjenja, ni bil v praksi realiziran vzorec blagovnega gospodarjenja s popolno konkurenco in prostim trgom. Dejstvo je, da smo vedno in povsod imeli opravka tudi z intervencijo države v gospodarske procese, v taki ali drugačni meri in v taki ali drugačni obliki. Ne le skupne potrebe, temveč tudi *sam razvoj produktivnih sil* je pogojeval državno intervencijo in velike gospodarske krize so postale prepričljiv izraz njene nujnosti. Nobenega dvoma ni, da dosežena stopnja razvitosti produktivnih sil in zamotanost današnje družbe nasploh terjata po eni strani integracijo gospodarstva in deetatizacija nikakor ne sme pomeniti drobitve proizvodnih zmogljivosti. Po drugi strani pa prav tako ni dvoma, da sodobna narodna gospodarstva terjajo planiranje, kar je samo sintetični izraz družbenega usmerjanja in družbene intervencije v vseh tistih točkah, kjer pripelje prosto delovanje blagovno-tržnega mehanizma do nezaželenih po-

sledic oziroma, povedano nasploh, gre za nujnost družbene intervencije povsod tam, kjer se družbeni cilji razlikujejo od rezultatov, do katerih bi pripeljalo prosto delovanje trga.

Nujnost pa tudi vsebina družbene intervencije sta danes bolj ali manj nesporni. Nesporno pa je tudi dejstvo, da osnovna ideja deetatzacije, ideja, naj bodo proizvajalci sami nosilci ekonomskih odločitev in naj sami razpolagajo s produktom dela, narekuje bistvene spremembe tudi v pogledu nosilcev družbene intervencije. Menimo, da je zato sestavni in nepogrešljivi del procesa deetatzacije na področju materialne proizvodnje graditev samoupravne strukture na višjih ravneh, všteti skupščinski sistem sam, in ustrezna porazdelitev ekonomskih odločitev med osnovne proizvodne skupnosti in druge ravni samoupravne strukture. Podrobnejša obravnava tega vprašanja presega namen tega sestavka; na tem mestu samo formuliramo probleme.

Ko smo torej pojasnili, kako pojmujeemo deetatzacijo v materialni proizvodnji, naj zdaj zastavimo vprašanje, kaj je lahko *vsebina* deetatzacije na področju družbenih služb spričo pomembnih razlik, ki obstajajo med obema področjema?

Z deetatzacijo razumemo, kot smo ugotovili, *proi*č, določene procese na področju gospodarjenja. Če drži deetatzacija na področju materialne proizvodnje v organiziranje blagovne produkcije, pogledjmo najprej, ali pomeni lahko proces deetatzacije isto tudi na področju družbenih služb? Misljmo, da je odgovor nujno negativen.

Ker smo o vprašanju družbenih služb in blagovnih zakonitosti že obširneje razpravljali³, se omejujemo tu le na ugotovitev, da gre pri storitvah s področja družbenih služb za take dobrine, do katerih ima družba kot celota na eni strani in vsak posameznik na drugi strani *poseben interes*; iz vrste ekonomskih, socialnih razlogov je zato organiziranje blagovne produkcije na tem področju neutemeljeno. Naj na kratko povzamemo: Dosežena stopnja produktivnosti dela omogoča, ekonomska nujnost ustvarjanja temeljnih pogojev v najširšem smislu za moderno blagovno produkcijo in ideja solidarnosti med ljudmi pa terjata, da se proizvodnja in distribucija storitev družbenih služb podredita kriterijem, ki bodo uveljavljeni v materialni proizvodnji šele v prihodnjih družbah.

³ Primerjaj moj sestavek »Družbene službe in blagovne zakonitosti«, Ljubljana, »Ekonomska revija«, 1967/3.

Če je organiziranje blagovne produkcije na področju družbenih služb neutemeljeno, kako je potem s procesom deetatzacije na tem področju oziroma ali je ob zgoraj navedenem dejstvu klasična oblika organizacije teh dejavnosti edino mogoča?

V zvezi z gornjim vprašanjem je treba najprej določiti razmerje med blagovno produkcijo in idejo deetatzacije. Blagovna produkcija seveda ni sinonim za deetatzacijo.⁴ Blagovna produkcija *omogoča* uresničiti idejo deetatzacije, zamisel, da proizvajalci sami postanejo nosilci ekonomskih odločitev. Deetatzacija zadeva torej *nosilca* ekonomskih odločitev, in ker je blagovna produkcija zaradi svojih značilnosti⁵, glede na doseženo stopnjo razvoja produktivnih sil, za *materialno* proizvodnjo zgodovinska nujnost, je hkrati ne le sprejemljiva, ampak nujna varianta za samoupravno neetatično koncepcijo.

Za uresničitev ideje deetatzacije na področju družbenih služb je treba torej iskati drugo pot in drugačne rešitve. Pri oblikovanju operativnih sistemov posameznih sektorjev družbenih služb je treba seveda prav tako kot v materialni proizvodnji upoštevati primat produktivnih sil. Z drugimi besedami, treba je ustvariti take produkcijske odnose, ki bodo primerna oblika za uspešen razvoj teh področij. Vsakršno neskladje, posebno če je preveliko, lahko pomeni tudi na tem področju le utopičen poizkus.

Če na področju družbenih služb organiziranje blagovne proizvodnje ni utemeljeno, potem to med drugim pomeni, da je treba odločati o obsegu in strukturi proizvodnje teh storitev, o razvoju dejavnosti itd. brez objektivnih kriterijev.

Toda tudi odločanje ob takih pogojih seveda ne sme biti slučajno, ampak smotrno in utemeljeno, kar predpostavlja tudi za obravnavanje dejavnosti določeno *vrednotenje*. Vrednotenje na področju družbenih služb poteka v dveh smereh: prvi vidik vrednotenja je v tem, da se določi relativni prioritetni red za alokacijo sredstev med projekti in sektorji. Drugi vidik vrednotenja pa predstavlja določitev cene individualnih storitev.⁶

Gornja dva vidika vrednotenja na področju družbenih služb opravljata na neki način tisti funkciji, ki ju združuje in realizira cena blagovnega trga. Da pa bi razumeli nujnost specifičnih rešitev deetatzacije na področju družbenih služb,

⁴ Blagovno produkcijo srečujemo ne le v sistemih privatne iniciative, ampak tudi v državno kapitalističnih sistemih.

⁵ Primerjaj, op. cit. pod 3, str. 281–282.

⁶ O tem smo obširneje razpravljali v že navedenem sestavku, op. cit. pod 5.

je bistveno, da v zvezi s ceno blagovnega trga poudarimo tale dva momenta: prvič, cena blagovnega trga je *narodnogospodarska kategorija* in tako kot narodnogospodarski kriterij osnova za mikroodločitve množice proizvajalcev; in drugič, cena blagovnega trga je rezultat interakcije ponudbe in povpraševanja oziroma vrste dejavnikov, ki stoje tako za ponudbo kot tudi za *povpraševanjem*.

V razmerah neblagovne produkcije storitev na področju družbenih služb takega avtomatičnega narodnogospodarskega kriterija, kakršen je cena blagovnega trga, ni. Toda odločitve morajo prav tako pripeljati do ustrezne strukture po sektorjih obravnavanega področja, do ustrezne regionalne distribucije (mreže) itd. Vse to pa navaja k sklepu, da je nujno odločanje na širših področjih, če že ne na nacionalni ravni.

To je materialna plat problema, bi rekli, in v tej luči si je treba zdaj ogledati vprašanje, ki je predmet naše obravnave, vprašanje deetatzacije.

Uspešen in smiseln razvoj obravnavanega področja nesporno zahteva oblikovanje *širših samoupravnih skupnosti*. Ker nimamo objektivnih narodnogospodarskih kriterijev in zaradi vseh tistih razlogov, ekonomskih in socialnih, ki terjajo, da to področje zavestno izločimo iz območja blagovnih zakonitosti, je namreč delež ekonomskih odločitev, ki lahko pripadajo neposredno posamičnim delovnim organizacijam na področju družbenih služb, nujno bistveno manjši v primerjavi s situacijo v materialni, blagovni proizvodnji.

Ekonomske odločitve o proizvodnji storitev družbenih služb morajo potekati na treh ravneh:

a) Na nacionalni ravni gre najprej za odločitve o globalni delitvi družbenega produkta na C in I, se pravi za delitev na potrošnjo in investicije in za politiko individualne potrošnje versus kolektivna potrošnja. Na tej prvi ravni je, dalje, treba odločiti in zagotoviti določeno strukturo po sektorjih družbenih služb (zdravstvo, šolstvo, socialno varstvo itd.). Z drugimi besedami povedano, na tej ravni je treba izoblikovati za posamezne sektorje določene cilje in te cilje nato tudi kvantificirati s pomočjo določenih kazalcev (to so družbeno ocenjene potrebe, ki predstavljajo dolgoročni okvirni načrt) — in po načelih razdelitve družbenega produkta, če napravimo analogijo z blagovnim trgov, je treba tudi limitirati globalno efektivno povpraševanje posameznih sektorjev. In končno, tej ravni odločanja gre po naši sodbi tudi globalna ocena posameznih vej znotraj sektorja (npr. ocena odnosa med visokim, srednjim in osnovnim šolstvom).

Vse te odločitve terjajo nujno *nacionalno* raven, ker gre, prvič, za odločitve, ki morajo upoštevati kompleks različnih, ekonomskih in neekonomskih dejavnikov; drugič, gre za odločitve, ki dajejo potreben, enoten nacionalni okvir za odločitve na drugi in tretji ravni; in tretjič, ker so te odločitve osnova za izdelavo zadevnega instrumentarija ekonomske politike.

b) Drugo raven predstavljajo odločitve v okviru širših samoupravnih skupnosti (npr. skupnost zdravstvenih ustanov). Tej ravni pripadajo zelo pomembne ekonomske odločitve, predvsem neposredno proizvodne narave: izoblikovati koncepcijo določene stroke in začrtati ustrezna omrežja, sprejemati delovne programe posameznih delovnih organizacij in na ta način določati obseg in strukturo proizvodnje posameznih vrst storitev, še posebej odločati o razširjeni reprodukciji in investicijah, določiti cene storitev in podobno.

c) Tretjo raven predstavljajo odločitve v okviru same delovne organizacije; te zajemajo celoten kompleks notranje delitve dohodka, pripravo in izvajanje delovnih programov, investicijsko vzdrževanje in podobno.

Druga raven odločanja ima gotovo čisto samoupravni karakter. Organiziranje širših skupnosti kot samoupravnih organov ni prav nič v nasprotju z idejo deetatizacije. Sicer pa celo na področju blagovne produkcije srečujemo že danes dokaj pestre oblike samoupravljanja — omenimo le primer velikih delovnih organizacij s centralnimi in obratnimi organi samoupravljanja — in jasna prizadevanja za nadaljnimi pospešenimi integracijskimi procesi, ker to zahteva kratko malo stopnja razvitosti produktivnih sil.

Prva raven odločanja pa je mešanega značaja glede na naš skupščinski sistem in pomeni, glede na paralelno odločanje v splošnem in specializiranem (strokovnem) skupščinskem zboru, obliko sporazumevanja oziroma dogovarjanja samoupravnih in državnih organizmov. Po svoji naravi pa imajo odločitve prve ravni za področje družbenih služb podobno teži kot odločitve na tej ravni glede gospodarstva samega: gre za družbeno intervencijo v ustvarjanju pogojev gospodarjenja oziroma pogojev delovanja, splošneje rečeno, ki naj zagotove, da bo razvoj določenih dejavnosti usklajen s postavljenimi družbenimi cilji.

Drugo, kar želimo v zvezi s ceno blagovnega trga poudariti in kar je pomembno za iskanje specifičnih rešitev deetatizacije na področju družbenih služb, je dejstvo, da je cena blagovnega trga rezultat interakcije ponudbe in *popraševanja*, da se skozi ceno torej izražajo vsakdanje odločitve ne-

šteti potrošnikov, z drugimi besedami, gre za nenehno prilagajanje proizvodnje na ta način izraženim družbenim potrebam.

Iz povedanega izhaja vprašanje, ali je tudi na področju družbenih služb treba zagotoviti vpliv potrošnikov na proizvodnjo zadevnih storitev? In če je potrebno, kako potem zagotoviti ta vpliv?

Menimo, da je odgovor na to vprašanje nujno pritrdilen. Z deetatzacijo na tem področju gotovo ni mogoče pojmovati procesa, ki bi odločanje državnega aparata v okoliščinah, ko ni objektivnih kriterijev, nadomestil z odločanjem samih proizvajalcev storitev. (Pri tem je treba upoštevati, poleg vsega, kar smo že povedali, še to, da gre za dejavnosti, ki imajo po naravi sami *monopolen* značaj.) Če govorimo o nujnem vplivu potrošnikov na proizvodnjo storitev, potem ne gre za družbeno kontrolo nad temi dejavnostmi, kot pogosto to napačno tolmačijo, ampak za potrebno konfrontacijo ponudbe in povpraševanja iz vrste razlogov, podobno kot v materialni proizvodnji. Pri vsem tem pa nikakor ne zanikamo cele vrste posebnosti tega področja, ki v primerjavi z materialno proizvodnjo gotovo obstajajo.⁷

Kako zagotoviti vpliv potrošnikov oziroma kako na specifičen način le konfrontirati ponudbo in povpraševanje, pa je drugo vprašanje, ki presega okvir tega sestavka in zahteva, da ga samostojno proučimo. Vsekakor je več možnosti, ki jih je treba kombinirati; od same sestave samoupravnih skupnosti širšega področja do načinov financiranja. Rešitev pa ni preprosta iz več razlogov, ne na zadnjem mestu tudi zaradi tega, ker gre pri večini storitev tega področja za dvojnost v tem smislu, da so delno *finalne*, delno pa *medfazne* dobrine, če spet napravimo analogijo z materialno proizvodnjo.

In ob koncu našega razpravljanja o deetatzaciji na področju *proizvodnje* storitev družbenih služb še ugotovitev, da deetatzacija nikakor ni sinonim za decentralizacijo. Kot gospodarske organizacije v materialni proizvodnji s procesom deetatzacije niso postale, ampak so nasprotno prenehale biti zvezna, republiška, komunalna podjetja, tako tudi na tem področju ne gre za to, da šole npr. postanejo republiška, še manj seveda komunalna domena, ampak gre za specifično

⁷ Posebnosti so mnogotere. Naj omenimo le eno: na tem področju gre gotovo tudi za storitve take vrste, da se pri določanju proizvodnje teh storitev ni mogoče ravnati samo po željah, ki jih izražajo potrošniki (*«felt need»*).

(Primerjaj: UNITED NATIONS RESEARCH INSTITUTE FOR SOCIAL DEVELOPMENT, *Methods to Induce Change at the Local Level*, Geneva 1965, str. 86.)

graditev samoupravnih skupnosti na ravneh ali področjih, ki jih zahtevajo materialni procesi posameznih dejavnosti.

Ena ali več samoupravnih skupnosti, to je vsekakor vprašanje, ki pa je odvisno od vrste dejavnikov: nacionalnih momentov, razlik v stopnji razvitosti, odvisno je od pomena storitev glede na širino področja in ne nazadnje od same tehnologije določene dejavnosti. Gre vsekakor za pomembno vprašanje, ki tudi zahteva, da ga proučimo in nanj posebej odgovorimo.

Druga plat deetatzacije zadeva, kot smo rekli, razpolaganje s produktom. Ko razmišljamo, kaj je lahko vsebina deetatzacije s tega vidika za področje družbenih služb, moramo izhajati iz dejstva, da to področje, prvič, ni *izvor novih vrednosti* in tako tudi ne presežne vrednosti, in drugič, da gre za neblagovno produkcijo storitev, ko se torej presežna vrednost tudi ne *prisvaja* po zakonih blagovne produkcije.

Deetatzacija mora zato nujno imeti specifično vsebino. Po našem mnenju pomeni zahtevo, da se razpolaganje s tistim delom celotnega produkta, ki ga družba prisvaja za kritje skupnih potreb, prenese iz domene državnega aparata na samoupravne skupnosti tega področja. In ker se opravljajo, kot smo ugotovili, ekonomske odločitve na ravni širših samoupravnih skupnosti in na ravni osnovnih delovnih skupnosti, pri čemer je še posebej razširjena reprodukcija domena prvih, morajo biti s tem dejstvom usklajene tudi kompetence v razpolaganju z delom celotnega produkta, ki pride za to v poštev. Konkretno ima to za posledico, prvič, specifično strukturo cene individualnih storitev, če to ceno sploh lahko oblikujemo glede na naravo storitev samih in kjer jo oblikujemo. Cena kot oblika financiranja delovnih organizacij zajema le materialne stroške plus osebne dohodke, ne vsebuje pa niti amortizacije niti elementa razširjene reprodukcije.⁸ In drugič, to ima hkrati za posledico, da morajo širše samoupravne skupnosti izvesti delitev sredstev za tekočo proizvodnjo in za razširjeno reprodukcijo, ali povedano tehnično, širše skupnosti nujno razpolagajo s tekočim in kapitalnim računom.

Vprašanje razpolaganja s produktom pogosto obravnavajo s stališča, da je nujno treba izenačiti delovne organizacije v materialni proizvodnji in organizacije na področju družbenih služb.

Z vidika družbeno-političnega sistema je vprašanje izenačevanja proizvajalcev glede njihovih kompetenc nedvom-

⁸ Primerjaj obširnejše razpravljanje o tem vprašanju, op. cit. pod 3.

no upravičeno. Toda zgoraj navedene pomembne razlike med obema velikima sferama družbene dejavnosti kažejo na to, da rešitve problema ni mogoče iskati po poti izenačevanja položaja delovnih organizacij obeh velikih področij. *Izenačevanje vpliva proizvajalcev* ene in druge sfere pri razpolaganju s produktom je treba po našem mnenju zagotoviti z drugega izhodišča.

Menimo, da je treba predvsem ugotoviti, da je tako imenovana svoboda razpolaganja z ustvarjenim produktom zelo relativen pojem, ki terja, da ga najprej pojasnimo.

Svoboda razpolaganja je najprej omejena za družbo kot celoto z nameni razdelitve družbenega produkta, ki so dani za vsako razvitejšo družbo in ki jih je Marx jasno opredelil v »Kritiki gothskega programa«. Pri tem pa ne gre le za danost namenskih kategorij razdelitve, gledano kvalitativno, ampak gre tudi za *objektivno dane* kvantitativne proporce med temi kategorijami v danem narodnem gospodarstvu na določeni razvojni stopnji.

Svoboda razpolaganja je, dalje, omejena na samem področju materialne proizvodnje z zakoni blagovne proizvodnje. Gre za to, da subjekti gospodarjenja morajo ravnati ekonomsko in da morajo biti za svoje odločitve ekonomsko odgovorni.

In končno, dohodek gospodarske organizacije ni odvisen samo od prizadevanj kolektiva, njegovega proizvodnega dela in upravljalvskih naporov, ampak še od drugih proizvodnih faktorjev in sploh ekonomske situacije, v kateri je gospodarska organizacija in ki jo opredeljujejo zunanji in notranji pogoji gospodarjenja. To vse pa pomeni tudi omejitev svobode razpolaganja oziroma to vse zahteva določeno ravnanje v razdelitvi, če naj uresničimo načelo, na katerem sloni naš družbenoekonomski sistem, načelo osebnega prisvajanja na *podlagi dela*.

Izhajajoč iz delovne teorije vrednosti in upoštevajoč proces družbene delitve dela, ki je pripeljal do osamosvojitve cele vrste dejavnosti, ne le koristnih, ampak takih, ki so za celotno družbenoekonomsko dogajanje celo izrednega pomena, menimo, da je v skladu z gornjimi ugotovitvami glede svobode razpolaganja treba, prvič, zagotoviti soodločanje obeh velikih področij pri globalni delitvi družbenega produkta.

Drugič, na področju materialne proizvodnje je treba s sistemskimi rešitvami (mnogo bolj učinkovito kot doslej) zagotoviti, da bo družbena lastnina »pravzaprav osebno prisvajanje na podlagi dela, toda ob pogojih združenega, enako-

pravnega in načrtnega uporabljanja skupnih proizvodjalnih sredstev in nenehnega razširjanja te skupne podlage dela».⁹

In tretjič, na samem področju družbenih služb je treba razviti samoupravno strukturo na višjih ravneh, ki bo kot celota šele sposobna prevzeti gospodarjenje na tem področju.

Graditev samoupravne strukture v horizontalnem pogledu in graditev samoupravne strukture, gledana vertikalno, sta tudi pot za premagovanje zgodovinsko nastalih razlik med obema velikima sferama in pot za izenačevanje vloge proizvajalcev ene in druge sfere pri »oblasti nad delom in njegovimi produkti«.

Že s tem, da smo prikazali vsebino deetatzacije na področju družbenih služb, smo posredno večidel tudi že odgovorili na drugo vprašanje o razlogih, ki terjajo zadevne procese.

Kot lahko povzamemo iz tega, kar smo povedali o vsebini deetatzacije, so, prvič, družbeno-politični momenti tisti, ki narekujejo tudi na področju družbenih služb zgraditev samoupravne strukture. Zgodovinski proces družbene delitve dela je pripeljal do osamosvojitve in nastanka vrste družbenih dejavnosti in samoupravna koncepcija naj med drugim tudi zagotovi ponovno povezovanje teh dejavnosti, seveda z novih osnov. Do proizvoda združenega dela je treba zagotoviti skupno pravico vseh proizvajalcev, enega in drugega področja, pravico odločanja o tem skupnem proizvodu.

Razlogi, ki zahtevajo deetatzacijo tudi na področju družbenih služb, so, drugič, ekonomske narave.

V razvitejših družbah pomenijo zadnja desetletja za področje družbenih služb razdobje silnega razvoja. Razvoj družbenih služb, ki ga pogojuje in hkrati zahteva sam razvoj materialne proizvodnje, razvoj družbenih služb, ki ima, dalje, svoje socialne motive, je pripeljal do situacije, da zajema to področje že znaten del celotnega fonda družbenega dela in je tako pomemben kompetent za produkcijske faktorje. V ospredje stopa zato z vso ostrino vprašanje racionalne zaposlitve produkcijskih faktorjev tudi na področju družbenih služb, vprašanje skladnega in učinkovitega razvoja tega področja itd., kar vse terja nove prijeme v organiziranju teh dejavnosti in uporabo analitičnega aparata ter tehnike, tako tehnike, ki se s pridom uporablja v materialni proizvodnji, pa tudi nove.

Utemeljene odločitve o obsegu produkcije storitev posameznih sektorjev družbenih služb, odločitve o strukturi pro-

⁹ KARDELJ, op. cit. pod 1.

izvodnje in o razvoju dejavnosti pa so v sistemu klasične organizacije teh dejavnosti nemogoče. Upoštevajoč specifične pogoje neblagovne proizvodnje, predstavljata po eni strani drugačen položaj osnovnih delovnih organizacij, po drugi strani pa predvsem oblikovanje širših samoupravnih skupnosti, kjer se na poseben način, neposredno in s pomočjo sistema financiranja srečujeta ponudba in povpraševanje, tisti nujni organizacijski okvir, ki je prvi pogoj za uspešnejše odločitve.

Male države v sodobni vojni

I

Jedrsko orožje je bilo in je še povod, da so začeli v socioloških, političnih in vojaških razmišljanjih z vso resnostjo obravnavati vprašanje mesta in vloge malih dežel oziroma njihovih možnosti za obrambo v sodobni vojni. Ko je bilo to vprašanje že sproženo, je dobilo zelo kmalu tudi teoretične utemeljitve. Te se seveda v marsičem razlikujejo med seboj. Toda kar zadeva neugodno stališče do položaja malih dežel v novih razmerah, imajo vsa ta negativna stališča en sam skupni imenovalce: »pomilovanje«, ker male dežele »brez haska« trošijo precejšnja sredstva v obrambne namene nasploh in posebej za opremo in oborožitev svojih klasičnih armad, ker bi tako in tako nuklearne gobe »vse odločile«; kot da malih »konvencionalcev« sploh ni!

Čeprav so ta stališča enotna glede na objektivni učinek, pa nimajo istih izhodišč, ne motivirajo jih enake pobude. Praktično imajo tri glavne izvore.

Prvi je v poklicnih (vojaških) deformacijah, ki so v zgodovini spremljale sleherno revolucionarno iznajdbo na področju oborožitve. Za ponazoritev naj navedemo samo protagoniste vsezmognosti zračnih sil (italijanski general Douhet, ameriški general Mitchell in drugi), ki so med obema svetovnima vojnama napovedovali, da bodo sorazmerno majhne zračne flote odločile izid vojne »po kratkem postopku«; od vsega tega ni bilo v drugi svetovni vojni prav ničesar. Ravno tako, kot so imele zračne sile (letalstvo) svoje privrženice, ki jih je vojna praksa demantirala, jih imajo mnogo tudi nuklearne sile. To so zagovorniki teze o »vojni na gumb«, v kateri bodo rakete in nuklearni projektili odločili vse »v trenutku«. Potemtakem bi se pomen malih dežel v sodobni vojni in pomen nenuklearnih sil nasploh skrčil na vlogo nemih opazovalcev, katerih vojaška dejavnost bi bila za izid vojne kakor tudi za usodo teh dežel docela nepomembna.

Drugi izvir tez o »nepomembnosti« obrambnih prizadevanj malih dežel v okoliščinah atomske vojne je politične na-

rave. Bistvo te strani problema se kaže v tem, da vsiljujejo in slikajo tako podobo atomske vojne, na kateri so najtemnejši toni »rezervirani« za dežele, ki nimajo atomskega orožja. Seveda — če se že v mirnem času ne bi razvrstile pod jedrske dežnike atomskih velikanov.

Gre torej za to, da vojaške argumente izkoriščajo za mirnodobne hegemonistične in razne druge cilje. Oglejmo si to поблиže!

Hans Speidel, general Bundeswehra, pravi: »Nobena država na svetu razen ZDA in Sovjetske zveze si sama ne more zagotoviti varnosti.«

Isto trdi, čeprav ne iz enakih razlogov, francoski vojni teoretik general Groux de Beaufre; po njegovem mnenju »ni nobena dežela, ki nima atomskega orožja, povsem neodvisna«.

Ameriških avtorjev niti ni treba navajati. Njihovo mnenje je popolnoma enako stališčem Speidla in Beaufra, čeprav je ozadje drugačno, lahko bi rekli »vseobsežno«.

Pri prvem, zahodnonemškem primeru gre za prizadevanja, da bi se Bundeswehr dokopal do atomskega orožja in da bi Zahodna Nemčija »lahko sama sebi zagotavljala varnost« kot ZDA in ZSSR. V drugem primeru gre za opravičevanje francoske usmeritve k snovanju samostojne atomske sile, usmeritve, ki ima tako pozitivne kot negativne vidike, katerih pa tu ne bomo obravnavali, ker to presega okvir našega članka. Pri tretjem, ameriškem primeru gre za čisto »dežnikarsko« filozofijo. Njeno bistvo je seveda v »neizogibnosti«, da male, pa tudi druge nejedrske dežele izroče svojo samostojnost v varstvo »atomskemu sizerenu«, ki jim bo v zameno omogočil, da bodo pod njegovim (ameriškim) jedrskim dežnikom nemoteno pobirale sadove vazalstva.

Da je vsa ta mirnodobna kombinatorika brez osnove, se lahko prepričamo že, če bežno osvetlimo prizorišče mednarodnih odnosov, na katerem deluje na desetine svobodnih, samostojnih in neodvisnih držav — velikih in malih — ki svoj položaj in ugled ne dolgujejo atomskemu idolu. Čeprav že sama analogija vojna—mir, kajti vojna je nasploh le nadaljevanje mirnodobnih političnih odnosov, ponuja v tem smislu nekaj dokazov, pa moramo vendarle priznati, da je dosti bolj težavno dokazati, da so prav tako brez osnove tudi špekulacije okoli položaja nejedrskih sil v morebitni atomski vojni. Težavnejše seveda samo zaradi tega, ker je nasploh težje dokazati domnevo kot dejstvo — težje dokazati nekaj, kar v družbeni praksi nima precedensa (konkretno atomska vojna in položaj malih dežel v njej), kot pa tisto, kar je kot dano

družbeno stanje ta praksa že potrdila (konkretno — neodvisen mednarodni status mnogih dežel, ki nimajo atomskega orožja).

Očitno je torej, da bo moralo razmišljanje o problemu atomske vojne in položaja nejedrskih sil v njej potekati izključno na področju domnev in predvidevanj, ker — na srečo — jedrske vojne prakse ni. In ko bomo z analizo tako daleč, bomo ugotovili, da prav domneve in predvidevanja podirajo osnovo za hegemonistične mirnodobne špekulacije privržencev nazora o »vsemogočnem«¹ atomskem orožju, iz katere izhaja teza o težavnejšem položaju nejedrskih sil v primerjavi z jedrskimi silami v morebitni taki vojni.

Tretji izvir tez o »odvečnosti«² obrambnih prizadevanj malih narodov v atomski dobi je v nerazumevanju te dobe in vsega tistega, kar je zanj — zlasti na vojaškem področju — značilno. Neposredno se to nerazumevanje zrcali v škodljivih in nevarnih težnjah, ki se pojavljajo tudi pri nas, da se — slikovito povedano — pojé lastna varnost. Konkretni pojavi takih teženj so npr. govornice, da je nesmiselno zapravljati denar za klasično orožje in sploh za vzdrževanje konvencionalnih armad, ker bodo baje, če pride do vojne, o vsem odločale jedrske supersile.

II

Danes je že vsem znano ne samo to, da nihče ne želi, marveč da nihče subjektivno tudi ne misli začeti atomske vojne. Seveda ne zaradi tega, ker bi se morda te sile bale za usodo malih dežel v atomski vojni, marveč zato, ker jih je strah lastne katastrofe. Prav zaradi tega se danes imperialistične sile Zahoda, predvsem ZDA, usmerjajo na omejene in lokalne vojne, kar že sólo po sebi celotno problematiko obrambnih zmožnosti malih dežel v sodobnih okoliščinah postavlja v določa nove koordinate. Sicer pa o tem kasneje. Ker pa usmerjanje na omejene in lokalne vojne že kar avtomatično ne odpravlja nevarnosti za splošno atomsko vojno — kajti to ni samo stvar hotenja in želja — se moramo pomuditi tudi pri najhujših možnostih vojnih solucij. Toliko bolj, ker so prav te solucije povod za špekulacije okoli malih dežel, o katerih smo prej govorili. Moramo torej kar se da realno razčleniti fiziognomijo morebitne atomske vojne ter mesto nejedrskih in jedrskih sil v njej.

Vojna, ki je posledica temeljitih družbeno političnih in znanstvenotehnoloških revolucionarnih procesov, ni nikoli po-

tekala po vnaprej načrtani poti in ni imela vnaprej načrtane podobe (fiziognomije). Če je tako — in tako je — potem si moramo priznati, da je po splošni in nedvomni resnici, da bi bila atomska vojna strašna nesreča za človeštvo, takoj naslednja največja resnica o tej vojni ugotovitev, da danes še nihče ne more zatrdno povedati, kakšna bi bila *dejanska* podoba vojne, kakršen bi bil *de facto* njen izid in kakšne fiziološke posledice bi zapustila.

Čeprav je tako, pa vendar lahko teorija pove o fiziognomiji atomske vojne nekatere resnice (domneve), ki bi jih seveda ne bilo pametno preizkušati v praksi, katere pa bi praksa težko demantirala.

Ena prvih takih domnev bi se lahko nanašala na razsežnosti in prostorski razmah atomske vojne.

Splošno atomsko vojno si je težko zamišljati drugače kot svetovno vojno. Ker pa je svetovna vojna lahko samo koalicijska vojna, je temeljni sklep takle: posedovanje ali neposedovanja atomskega orožja v svetovni vojni je malo pomembno, ne bi moglo vplivati na položaj malih dežel v vojni ter navsezadnje tudi na sam izid vojne.

Predvsem bi bila nerealna domneva, da se v vsesplošni vojni ne bi mogel razširiti krog dežel oziroma armad, oboroženih z atomskim orožjem — bodisi da bi posamezne države (ali armade) s tem orožjem založile svoje atomske zaveznike, bodisi da bi nekatere med njimi začele to orožje same izdelovati.

Čeprav to ni nepomembno, vendar ni bistveno. Bistveno je namreč dejstvo, da je najsodobnejše orožje postalo absolutno, da je dobilo, lahko rečemo, svetovni pomen, ki se izraža v njegovem uničevalnem zamahu (dometu in rušilnosti), kateremu se ne more izogniti nobena točka na zemeljski obli, ne glede na lokacijo tega orožja. Iz tega lahko sklepamo: 1. da je za razmerje sil in izid vojne nepomembno nadaljnje kopičenje atomskega orožja (seveda, če so že ustvarjene zaloge, ki zadoščajo za obojestransko uničenje) in 2. da je s stališča obravnavanja tega problema nepomembno tudi vprašanje, katera sila oziroma koliko teh sil v sklopu koalicije ima atomsko orožje in katere ga nimajo — ker že absolutno orožje ene same supersile lahko izpolni obe nalogi, za kateri je to orožje edino primerno: a) da zada sovražnikovi koaliciji udarce, katerih posledice omejeni človeški razum ne more predvideti, in b) da s svojo akcijo sproži proti lastni koaliciji izhodiščni moči ustrezen bumerang — bliskovito reakcijo nasprotne atomske supersile.

Potemtakem bi se glede žrtev, izgub in opustošenja oze-
melj realno in potencialno znašli že na začetku atomske vojne
v enakem položaju tako napadalci kakor tudi žrtve agresije.
Vendar pa to ne velja za vse sile v eni in drugi grupaciji.

Znotraj koalicij, ki bi sprožile atomsko vojno, bi bile le
potencialno v enakem položaju države, ki imajo atomsko
orožje, in države, ki ga nimajo (potencialno v tem smislu, da
ima moderna vojna tehnika možnosti, da opustoši dobesedno
sleherni predel na zemlji). Dejansko (glede na imperative
atomske vojne) pa bi bile v dosti težjem položaju tako na eni
strani kot na drugi atomske sile same.

Tako smo prišli do druge, zelo prepričljive domneve o
fiziognomiji atomske vojne.

III

Lahko bi rekli, da so vojaški strokovnjaki bolj ali manj
enotni glede najsplošnejših predvidevanj o poteku in podobi
prve faze neomejene atomske vojne. Prav tako bi lahko trdili,
da so ta domnevanja v jedru logična in prepričljiva.

Nasproti temu pa je precej manj jasno, logično in pre-
pričljivo tisto, kar naj bi bilo druga ali naslednje faze te
vojne. Zato tudi sodbe o tem niso tako trdne in enotne.

Eno in drugo ima svoje vzroke in tudi razlage. Kadar gre
za domneve o prvi fazi atomske vojne, je zanje značilno pre-
pričanje, da bi v tej fazi prišlo do »menjave« raketno-ter-
monuklearnih udarcev, med katerimi bi bila zbrisana meja
med napadom in obrambo (obe strani bi morali hkrati napa-
dati in se braniti). Tako delovanje v zgornji strateški sferi
(uničevanje vitalnih demografskih, ekonomskih in vojaških
središč in ciljev globoko v zaledju) bi spremljala dejavnost na
bojiščih, za katero bi bili poleg drugega značilni: nagli pre-
miki enot, podprtih s taktično-operativnimi (ali) klasičnimi
bojnimi sredstvi, njihovi prav tako nagli predori skozi »atom-
ske koridorje«, speljane (»vsekane«) v branilčev obrambni
razpored — oziroma zelo gibljiva in dinamična obrambna
bojna sredstva, preračunana na zapiranje »atomskih vrzeli«,
lomljenje nasprotnikovih napadov in prevzemanje iniciative;
obojestranski udarci po taktičnih, operativnih in strateških
rezervah in objektih na bojnem prostoru, s sredstvi, ki so pri-
lagojena namenu in moči; obojestranski napadi, ki imajo
predvsem strateški in operativni namen — na komunikacije
in prometna vozlišča, na baze in sploh na objekte na pod-

ročju bojišča, ki bi lahko imeli posreden ali neposreden vpliv na vojaške operacije.

Kot je videti iz najsplošnejše zarisane podobe, je dotlej vse še dokaj jasno, logično in prepričljivo. Kaj pa za tem?

Temu bi sledila po vojno-strokovni in dokaj megleni »šablona«, če gre za neomejeno atomsko vojno, eksploatacija jedrskih napadov, tj. eksploatacija uspehov, doseženih v prvem naskoku.

Toda kaj in koliko bi lahko na bojiščih »eksploatirala« atomska sila, ki je s tem, da je pohabila nasprotnika, tudi sama imela na milijone mrtvih že v prvih urah oziroma na desetine milijonov ubitih in ranjenih v prvih dneh vojne? Komu bi bila sploh potrebna »eksploatacija uspehov«, tj. kupov ruševin in mrličev — v deželi z enakimi kupi ruševin — v kateri bi razen tega (kot na drugi strani) bili z radioaktivnim žarčenjem zastrupljeni elementarni viri življenja, kot so zrak, voda in hrana? In naposled, koga bi sploh zanimala »eksploatacija« v deželi, po kateri bi taval — dokler bi še živeli — neprisebni nesrečniki ter nestrpno čakali, da jih nove atomske eksplozije rešijo teh strahot?

Ne pozabimo, da bi bile po vsej logiki najbolj upravičene »eksploatirati uspehe« prav atomske supersile, ki bi pri jedrskih spopadih najbolj trpele, če bi jih sploh kot sile (in tudi sicer) preživele.

Toda še vedno dolgujemo odgovor na vprašanje, zakaj in zaradi česa bi v splošni atomski vojni imele največje izgube predvsem jedrske sile, ne pa predvsem dežele, ki nimajo atomskega orožja.

IV

Kot je znano iz zgodovine vojn, so se kopja velikih držav pogosto lomila na plečih malih. To dokazuje razen drugega tudi dejstvo, da je bilo ozemljem najmočnejših držav večidel — delno ali v celoti — prizaneseno z dolgotrajnimi vojnimi pustošenji, ki so prizadela šibkejša partnerja v koaliciji držav. Poleg tega, da so k temu veliki in močni zavestno težili, je bil tak razvoj tudi rezultat okolnosti, da vojna tehnika preteklih časov ni omogočala neposrednih napadov na strateško težišče, ki so ga v sklopu koalicije predstavljale velike sile. Zaradi sorazmerno nerazvitih proizvodnih sil in zato tudi nerazvite vojne tehnike je postavljala geografija strategiji (kot vedi o pripravljanju in uporabi oboroženih sil) nepremostljive pregraje, ko jo je vedno znova prisilila, da se je namesto udarca proti težišču morala preusmeriti k »drobljenju« periferije,

kjer so bile šibkejšje sile — in po tej poti prodirati proti središču oziroma težišču.

Sodobna vojna tehnika je to načelo vojne stroke postavila prav na glavo: namesto metodičnega učinkovanja od periferije k središču zdaj ne samo omogoča, ampak naravnost terja izvajanje neposrednih udarcev proti težišču.

Že druga svetovna vojna je resneje opozorila npr. Veliko Britanijo, ki se je zaradi najmočnejše flote stoletja počutila docela varno, da La Manche ni več tako nepremagljiva ovira, odkar se je v vojno igro resneje vpletlo letalstvo. Za ZDA je bila zadeva nekoliko drugačna — akcijski radius učinkovanja letalstva še ni omogočal neposrednega ogrožanja njenega ozemlja.

Nadaljnji korak, ki ga do 1945. leta ni uspelo napraviti strateškemu bombniškemu letalstvu, katero je konec druge svetovne vojne operiralo v akcijskem radiusu 3 do 4 tisoč kilometrov, so napravili medcelinski projektili, orbitne rakete, umetni Zemljini sateliti (ki lahko rabijo za vsemirske postaje za lansiranje projektilov vsemirje—zemlja), pa tudi podmornice, oborožene s projektili tolikšnega dometa, da lahko z določenega položaja bombardirajo sleherno točko v notranjosti kateregakoli kontinenta.

Dejansko je razmerje med prostorom in dometom sodobne vojne tehnike táko, da strategija, kar zadeva izvajanje jedrskih udarcev, nima v geografiji, v njenih relacijah in oblikah nobenih ovir. Kajti nobena točka na ozemlju te ali one skupine sil, te ali one države ni več zunaj dosega raketnega orožja, v dobršni meri pa tudi ne več zunaj akcijskega radiusa strateškega bombniškega letalstva.

Najpomembnejši sklep, ki sledi iz zgoraj povedanega, je ta, da je sodobna vojna tehnika eliminirala možnosti, da bi katera od vojujočih se sil ostala v zavetju obrambne črte drugih sil ali pa se počutila varno zaradi geografskih pregraj (npr. planinskih masivov, oceanov itd.). S tega stališča bi za danes lahko trdili, da so — v nasprotju z minulimi časi — potencialno enako ogrožene vse dežele in narodi. Toda če razen dosežkov sodobne vojaške tehnike upoštevamo še nekatere druge dejavnike, ki se nanašajo na rušilno moč, se nam stvari pokažejo v čisto drugačni luči.

Po splošnih domnevah bi bile posledice strateških jedrskih udarcev take, da bi že vnaprej določile kasnejši potek in izid vojne. Glede na to okolnost je nesporno, da bi bile v primeru splošne jedrske vojne antagonistične supersile prisiljene usmerjati neposredne udarce na nasprotnikovo težišče, torej na nasprotnikovo osrednjo mōč, od koder jim grozi kata-

strofa. V nasprotju s preteklimi vojnami, v katerih so se — kot že rečeno — kopja velikih sil nemalokrat lomila na plečih manjših in šibkejših, bi se v morebitni splošni atomski vojni najmočnejša kopja supersil križala neposredno. Največja nevarnost grozi torej najmočnejšim, to pa so nedvomno jedrske supersile.

Takšna je torej jedrska »pravica«! Po »čudni« igri dialektičnega zakona »negacija negacije« so postale v atomskem stoletju najbolj ogrožene — glede na posledice morebitne jedrske vojne — ravno vojaško najmočnejše svetovne sile. Odkrito rečeno, to dôbro v atomskem zlu — ker pravijo, da je v vsakem zlu tudi nekaj dobrega, torej tudi v atomskem — ne more ostati brez pozitivnih posledic na odnos supersil do (splošne) vojne in miru, saj sta vojna in mir predvsem odvisna od njih.

Seveda pa to, da so predvsem ogrožene najmočnejše sile, nikakor ne izključuje nevarnosti, v kateri so tudi druge sile. In če že govorimo o stopnjevanju nevarnosti, potem ni dvoma, da so na drugi stopnici države, ki so skupaj s supersilami vključene v bloke; zlasti tiste države, ki imajo na svojih ozemljih jedrske baze in bi bile zaradi ogrožanja nasprotnika tudi prvi cilji njihovih jedrskih napadov. V tem je tudi ozadje odpora nekaterih držav, članic Atlantskega pakta (Danska, Norveška), da bi na njihovih ozemljih postavili raketne postaje in uskladiščevali jedrske projekte.

Seveda tudi neuvrščene države niso imune pred nevarnostjo, ki jo prinaša morebitna jedrska vojna. Najprej zato, ker ni nemogoče, da bi bile lahko iz kakršnih koli razlogov pahnjene v vrtinec splošne vojne (v kateri sicer ne bi bile — kot smo že zapisali — glavna tarča strateških jedrskih udarov), pa tudi zato, ker bi bila taka vojna lahko splošna katastrofa za ves svet; torej zaradi samih lastnosti jedrskega orožja, katerega uničevalni moči je težko določiti meje. Če pa že govorimo o tem, da dokazuje o varnosti izkoriščanja za pritisk na neuvrščene in neodvisne države, češ naj zaradi lastnih interesov stopijo pod enega jedrskih dežnikov, potem je treba poudariti, da so ti »argumenti« najmanj prepričljivi od vseh, kar jih uporabljajo v te namene.

Táke so stvari glede položaja jedrskih sil v morebitni splošni atomski vojni in takó je s tendencioznim mirnodobnim izkoriščanjem argumentov o vojni, ki jih uporabljajo imperialistične sile nasproti malim deželam. Zdaj bomo to vprašanje pretresli še s stališča omejene atomske vojne. Izognili se bomo razpravljanju o tem, ali je ideja o taki vojni logična ali ne — glede na zakonito težnjo, da delujejo atom-

ske sile, če že nastopijo na vojnem prizorišču, v kar največjem obsegu. O omejeni atomski vojni bomo razmišljali kot o morebitni možnosti, ker uporabljajo imperialistični dejavniki v boju proti neodvisnim nejedrskim silam tudi teze o taki vojni. Še več! V pretres bomo vzeli za male države najhujšo in najbolj neugodno inačico omejene atomske vojne — varianta vojne, v kateri bi atomska sila uporabila jedrsko orožje proti mali državi, ki tega orožja nima.

V

Dostikrat pravimo, da v atomski vojni ne bi bilo zmagovalcev, marveč le premaganci, oziroma da bi imela v taki vojni i zmaga i poraz enako katastrofalne posledice.

Čeprav je v tej domnevi mnogo resnice ali vsaj delne resnice, pa vendar relativnosti zmage in poraza v atomski vojni ne bi smeli razumeti in razlagati tako dobesedno. Preprosto zato, ker bi stežka sprejeli za logično, resnično in pravilno trditev, da bi bilo vseeno, če bi prišli iz atomske vojne kot zmagovalci ali kot poraženci (seveda s predpostavko, da bi svet vojno sploh preživel — čemur bi ne mogli kategorično oporekati ali pa to absolutno trditi).

Dejansko bi morali »enakost«¹ zmage ali poraza v atomski vojni dojemati in tolmačiti tako, da ni cilja, za katerega bi bilo vredno začenjati in bojevati atomsko vojno (ker bi bile žrtve in izgube zmagovalca — kot tudi enake ali približno enake izgube premaganca — v vsakem primeru in prav zagotovo večje, kot pa bi bile največje možne koristi, ki bi jih napadalcu prinesla taka vojna), ne pa v tem smislu, da bi morebitne vsiljene obrambne vojne v atomskih razmerah ne bilo treba niti sprejeti, ker boš tako in tako (kot zmagovalec ali kot poraženec) premagan!

Najsi je naš čas vnesel v problematiko vojne še toliko novosti in je postala vojna zaradi sodobne tehnike pravi absurd — je vojna navkljub temu tak družbeni pojav, katerega izid je izredno pomemben za usodo naroda; svoboda in neodvisnost države sta tudi v atomski dobi vrednoti, katerih izguba bi bila mnogo hujša od vseh drugih izgub.

Seveda trdijo privrženci »vsemogočnosti«² atomskega orožja, da je to le patriotična romantika, ki nima nič skupnega z resničnostjo; le nekaj deset termonuklearnih bomb bi lahko spremenilo tudi srednje veliko državo v »prazen prostor«³ — in če bi ta država ne imela atomskega orožja, bi ji seveda ne preostalo drugega kot kapitulacija.

Abstraktno gledano, tako razmišljanje ni brez podlage. Toda v konkretnih in realnih okvirih ciljev vojne so taka razmišljanja nevzdržna in celo absurdna.

Kaj so dejansko cilji vojne?

V davnih časih so bili to pašniki in lovišča, živa človeška delovna sila (sužnji) in fevdalne dobrine (zemlja in nanjo vezane »duše«), v novejšem času trgi, viri surovin itd. Nikoli ni bil cilj vojne samo rušenje. Preprosteje povedano, cilj vojne ni bila nikoli le — vojna. Vojne in rušenja so bila le sredstva na poti do cilja. V tem je bistvo vojne in nobeno orožje — tudi atomsko ne — tega bistva ne more spremeniti.

Torej, če bi kdaj nesreča hotela, da bi prišlo v kakršni koli obliki do atomske vojne, bi tako kot v vsaki drugi vojni tudi v tej težili k določenim materialnim ciljem. In prav ti cilji oziroma agresorjeve težnje, da jih uresniči, bi bile omejeni atomski vojni dejavnik, ki bi napadalca praktično omejeval, da ne bi načrtov uresničeval z neomejenim rušenjem, s fizičnim in materialnim uničenjem ciljev, zaradi katerih je vojno začel (seveda, v splošni atomski vojni bi stvar potekala drugače; vendar samo v primeru, če bi šlo za cilje na ozemlju nasprotne supersile, ki bi lahko uničili napadalca).

Že na podlagi logike in smiselnosti vojne, ki se ji ne more »odreči« niti prav do jedra nelogična in nesmiselna atomska vojna, lahko trdimo, da bi omejevanje atomskega napadalca glede ciljev agresije že samo po sebi omogočilo obrambo pred napadalcem, najsi bi bil oborožen s čimerkoli že.

Gre za to, da bi napadalec, če bi hotel doseči smisel in namen svojega napada, moral uporabiti drugačne oblike oboroženega boja, ne pa nesmiselnega splošnega uničevanja (za najbolj drastične ukrepe se ne more in ne sme odločiti, kar dokazuje tudi primer Vietnama, ker mora upoštevati drugo supersilo, svetovno, pa tudi lastno javno mnenje itd.). Te oblike vojne — najsi gre tudi za atomsko (omejeno), pa bi morale po logiki stvari zagotavljati možnosti življenja in boja lastnim oboroženim silam na ozemlju, ki ga žele osvojiti, prav tako pa zagotavljati življenje ljudstva, ki naj bi ga napadalec zavojeval in izkoriščal.

Tam pa, kjer lahko živi in se bojuje napadalec in okupator, lahko žive in se bojujejo tudi osvobodilne sile ljudstva. V takih okoliščinah pa ni in tudi ne bo oborožene sile (in potemtakem tudi ne vojne tehnike), ki bi mogla v sedanjih razmerah zaslužniti narode, ki so pripravljeni braniti svojo svobodo in neodvisnost.

VI

Preostane nam še, da pretehtamo vprašanje mesta, vloge in možnosti malih dežel v lokalnih in omejenih vojnah, v katerih ne bi uporabljali atomskega orožja. Kot vemo, so take vojne danes — in znamenja so, da bo tako tudi v prihodnje — temeljni in edini način oboroženega obračunavanja oziroma poglavitno sredstvo imperialistične politike.

Oglejmo si najprej vzroke in okoliščine, ki so pripeljale do te usmeritve.

Do konca šestdesetih let našega stoletja je bila uradna strateška usmerjenost ZDA, s tem pa tudi usmerjenost atlantskega pakta kot dependanse Pentagona, poseobljena v konceptu »množičnega povračila«. Bistvo tega koncepta je bilo v usmerjenosti k splošni atomski vojni kot najustreznejši soluciji. Tako je bilo — ne brez razloga — dokler so imele ZDA (najprej) atomski monopol, kasneje pa nekaj časa tudi izrazito jedrsko premoč. Podoba pa se je spremenila, ko je prišlo do jedrskega ravnotežja in ko je postal v začetku šestdesetih let sovjetski medkontinentalni projektil strateški dejavnik, vreden spoštovanja. Razlog je bil preprost: nesmiselno je groziti z (atomskim) mečem, ki bi lahko samo Ameriko smrtno ranil.

Spremenjeno stanje na področju (jedske) strategije pa ni pripeljalo do korenitejših sprememb tudi na področju imperialistične politike. Čeprav so bili ohromljeni vzvodi atomske premoči Amerike, pa se le-ta vendarle ni odrekla svojim hegemonističnim, intervencionističnim, neokolonialističnim in podobnim težnjam in usmeritvam.

Rodil se je nov koncept »gibke strategije«. V svojem bistvu je usmerjena na lokalne in omejene vojne, ki jih bojujejo v varstvu jedrskega dežnika atomskega izsiljevanja (zato tudi krepitev atomskega mehanizma!) posebej izurjene enote ameriških oboroženih sil ali pa oborožene sile ameriških marionet (npr. Izraela). Ameriški strategji so prepričani, da se take vojne ne morejo sprevreči v nezaželeno atomsko konfrontacijo z ZSSR, pač pa, da se dá z njimi dosegati na »cenen« način velike cilje. Zamisel pobornikov »gibke strategije« je namreč, da potrpežljivo oziroma postopno zbirajo »taktične točke« s strmoglavljenjem naprednih režimov zdaj v tej, zdaj v drugi deželi ter s krotanjem osvobodilnih teženj v tej ali oni regiji itd.; končni strateški rezultat vseh teh akcij naj bi bilo porušenje ravnotežja sil v korist »svobodnega sveta«.

Podrobnejša analiza realnosti oziroma nerealnosti teze o možnosti izbruha termonuklearne konfrontacije zaradi lo-

kalnih in omejenih vojn presega okvir naše razprave. Za nas je bistveno, da se je imperialistična strategija oklenila te zvrsti vojne, da se take vojne danes razgorevajo in da se bodo bržkone tudi v prihodnosti. V teh vojnah pa so možnosti malih dežel naravnost neizčrpne. Za dokaz tega bi zadoščalo, če opozorimo na primer Vietnama. Vendar samó prikazovanje primerov ne more nikoli pojasniti bistva, v našem primeru družbenopolitičnega bistva, katerega rezultanta je okolnost, da so obrambne možnosti malih dežel danes ne samo velike, ampak neprimerno večje, kot so bile doslej v zgodovini človeštva.

Za razumevanje tega moramo vsaj na kratko osvetliti odnos med vojno in oboroženimi silami.

VII

Tako kot ni več en in nespremenljiv noben družbeni pojav, nista nespremenljivi tudi oborožena in vojna sila; tudi njun medsebojni odnos ni stalna in nespremenljiva konstanta.

V pretekli zgodovini sta bila pojma »vojna sila« in »oborožena sila« praviloma identična ali skoraj identična. Tako npr. v srednjem veku, ko je bila vojna oziroma bojevanje poklic določenega družbenega sloja — vitezov. Kasneje, v obdobju najemniških vojsk (XVI., XVIII. stoletje), ko je bila vojna — kot pravi Clausewitz — »samo opravilo vlad, ki so ga izvajale le s pomočjo tolarjev v svojih skrinjah in brezposelnih potepuhov iz domačih in sosednjih pokrajin«, medtem ko ljudstvo »v neposrednem odnosu do vojne« ni pomenilo prav nič.

V teh časih, ko je bilo ljudstvo bolj pasiven opazovalec vojnih dogajanj kot pa aktiven udeleženec, je bil odnos sil relativno preprost — praktično je bil izražen v količini denarja, ki so ga imeli vojskujoči se vladarji (kolikor denarja, toliko najemnikov).

Po veliki francoski revoluciji 1789. leta pa se je položaj bistveno spremenil. Mlada francoska buržoazija je kot predstavnik moderne družbe, katere interese je dejansko zastopala v boju proti preživelim fevdalnim silam, vnesla vojno v množice. »Vojne,« pravi Lenin, »vojujejo zdaj narodi.«

Vzporedno s kvalitativnimi spremembami v socialni strukturi družbe, katere nova baza je sprostila zvezane sile množic, so potekali tudi procesi znanstveno-tehnične revolucije; le-ta je vojno vsestransko osvobodila srednjeveške okovanosti. V novih zgodovinskih razmerah je vojna dokončno

»preskočila« iz domene profesionalnih jurišev in pohodov (to je iz prevlade oboroženih sil) ter se globoko usidrala na področju gospodarstva, znanosti — skratka na področju življenja družbe kot celote, in ga s svojo dinamiko in problematiko kompleksno prežela.

Logična in neposredna posledica je bila in je še dejstvo, da je bog Mars v sebi utelesil sile, ki lahko narastejo do neznanih meja, kajti sila in moč ljudstva, ki je »pritegnjeno« v vojno, dejansko nimata meja.

S tem pa je vojna sila daleč presegla okvire oboroženih sil (armad), ki ne morejo poosebljati, čeprav so še tako množične in čeprav so nedvomno najpomembnejši dejavnik vojne sile, vsega vojnega potenciala dežele. Ta potencial so človeški in materialni dejavniki, ki lahko delujejo v vojni v vojaških in polvojaških oblikah ter znatneje vplivajo na njen izid. Predvsem ti dejavniki so izredno zamotali nekdanj preprost problem odnosa sil — poleg drugega tudi zato, ker se pojavljajo kot »neznanke« v potencialni vojni moči naroda; teh pa napadalec in agresor ne more predvideti ali izračunati.

Ta »zamotanost« problema odnosa sil pa se je še bolj zamotala v novejših zgodovinskih razmerah, za katere je značilen kvalitativen preskok z novo pregrupacijo družbenih sil.

Po zakonitosti družbenih evlucijskih in revolucijskih gibanj je postala »mlada« (revolucionarna) buržoazija po določenem obdobju »stara«, reakcionarna. »Iz narodnega osvoboditelja,« pravi Lenin, »kar je bil kapitalizem v boju proti fevdalizmu, se je spremenil imperialistični kapitalizem v najhujšega sovražnika narodov. Progresivni kapitalizem je postal reakcionaren.«

Ta preobrazba buržoazije je imela v deželah razvitega kapitalizma velik vpliv na vojno. Vojne, ki jih zdaj vojujejo preživele sile kapitalističnega sveta, postajajo, vzeto nasploh, ljudske samo po obliki, po udeležbi milijonskih množic in po angažiranju celotnih potencialov družbe. Po družbenopolitični vsebini pa zgubljajo te vojne vseljudski in vsenarodni značaj, kakršnega so imele v obdobju vzpona buržoazije, ki je veljala takrat za »osvoboditelja narodov« (izjema so seveda primeri, kakršen je bila druga svetovna vojna, v kateri se je del sil kapitalističnega sveta boril proti fašizmu).

Toda če vojna preživelih družbenih sil nima več značaja in vsebine vseljudske vojne, ni tako z vojnami, ki so jih te sile vsilile naprednim dejavnikom družbe. Nasprotno — vsiljene osvobodilne, revolucionarne in obrambne ljudske vojne dobivajo v sedanjih zgodovinskih okvirih nove razsežnosti in novo vsebino prav glede njihovega vsenarodnega bistva.

Eno in drugo — nove razsežnosti in novo vsebino — pogojuje vrsta dejavnikov, med katerimi so najvažnejši:

1. dejstvo, da se sedanji revolucionarni boji ne bojujejo zato, da bi eno izkoriščanje zamenjalo drugo — kakor v obdobju, ko je buržoazija bojevala revolucionarne vojne — ampak zaradi tega, da bi bilo odpravljeno izkoriščanje nasploh;

2. okolnost, da so sodobna narodnoosvobodilna gibanja prežeta z narodno-demokratičnimi pa tudi s socialističnimi težnjami, oziroma okolnost, da je boj za nacionalno osamosvojitve napreden tudi v primeru, če v njem niso poudarjene socialistične težnje;

3. dejstvo, da je vsiljena obrambna vojna, torej obramba svobode in neodvisnosti, elementaren pogoj za nacionalni razvoj in družbeni napredek nasploh.

Vse to in še marsikaj drugega, kar oblikuje vsebino boja za družbeni napredek sodobnega sveta, ima velik vpliv na problem vojne, zlasti na njeno strukturo in potencial vojne moči naroda, prek tega pa tudi na razmerje sil reakcionarnih in naprednih dejavnikov, zatiralcev in zatiranih.

Pri tem naj opomnimo, da so kot žurnalistične figure morda učinkovite, vendar pa napačne in v bistvu neznanstvene ugotovitve: da smo v našem narodnoosvobodilnem boju zmagali, »čeprav smo bili vojaško slabši«, ali pa recimo, da se vietnamsko ljudstvo upira »neprimerno močnejši moči agresorja«. Elementarni zakon vsakega boja, tudi oboroženega, je namreč, da zmaguje le močnejši, upira pa se lahko tisti, katerega moč je vsaj enaka moči tistega, kateremu se upira.

Če puščamo to vnemar, spregledujemo razliko med oboroženo in vojno silo, s tem pa tudi dejstvo, da je v sedanji epohi, ki jo je Tito označil za proces zgodovinskega prebujanja narodov, vojaška moč ljudstva v revolucionarno osvobodilnih vojnah in v obrambni vojni neizčrpna ter da je ljudstvo povsod tam, kjer se je iz »gradiva zgodovine« spremenilo v zavestnega oblikovalca svoje usode, praktično nepremagljivo. To ni geslo, temveč resničnost. Dejstvo je namreč, da napadalec na tujem ozemlju ne more izrabiti vseh *oboroženih sil*, medtem ko ljudstvo na svoji zemlji lahko uporabi prav vse potenciale *vojne sile*.

VIII

Usmeritev imperialističnih sil k lokalnim in omejenim vojnám, katerih žrtve naj bi bile po zamislih protagonistov te strategije predvsem male in napredne dežele, terja od malih dežel jasne strateške koncepte in praktične ukrepe.

Predvsem si moramo biti na jasnem, da je edini realni odgovor na lokalno napadalno vojno — lokalna obrambna ljudska vojna. Brez vsakršnih iluzij, da mora lokalna agresija nujno prerasti v širšo, splošno konfrontacijo, v kateri bodo šli drugi namesto žrtve napada »v žerjavico po kostanj«.

Seveda oslanjanje sleherne neodvisne države na lastne obrambne sile ne predpostavlja pasivnosti svetovnih sil miru in napredka nasproti pravičnemu boju kateregakoli naroda. Nasprotno, imperialistična strategija *one by one* (eden po eden) terja zaradi lastnih interesov, interesov drugih in varnosti vseh skupaj odločen odpor napadalcu in vsestransko podporo svetovne javnosti vsaki žrtvi agresije.

Prav kolektivni odpor sil miru ob agresiji na arabske države dokazuje visoko stopnjo mednarodne zavesti. V nadaljnji krepitvi take zavesti in odgovornosti je zagotovilo za preprečevanje imperialističnega usmerjanja od posamičnega k splošnemu.

Drugo dejstvo, ki ga moramo nujno upoštevati in ki ga je potrdil tudi izraelski napad na arabske države, je to, da igra danes napadalec na karto naglih ukrepov in bliskovitih rešitev, da bi postavil pred izvršeno dejstvo ne samo žrtev napada, marveč tudi dejavnike, kot so: svetovno javno mnenje, Združeni narodi itd. Ta okolnost še zlasti potencira pomen krepitve obrambnih »lokalnih« dejavnikov v spektru svetovnih sil miru, ki so posebej poklicane, da branijo žrtve agresije, predvsem pa sposobnost teh dejavnikov, da vzdrže naval napadalca. Sám po sebi se razume, da implicira taka sposobnost tudi vojne, v danem trenutku predvsem vojne elemente obrambne moči — v tem sklopu pa zlasti armade kot sublimata vojne sile.

Zakaj postavljamo na prvo mesto prav armado, ne pa »cenejšega« sistema milicije, ki je — če ga smatramo za teritorialno vojaško oziroma polvojaško organizacijo — nujno potreben ali pa kot drugi element narodne obrambe zlasti pomemben v primeru, če pričakujemo dolgotrajnejšo vse-ljudsko vojno?

Med drugim zato, ker lahko bliskovitemu udarcu stisnjene pesti vrne učinkovit udarec le stisnjena pest branilca. Namreč le dobro organizirana, izurjena, oborožena in moralno čvrsta armada je sposobna, da uravna čas in prostor za uspešen razvoj in aktiviranje vseh elementov sile branilca. S tem pa tudi čas za pravočasen nastop vseh mednarodnih dejavnikov, ki naj branijo žrtev napada. Še več! Že s samim obstojem je taka armada dejavnik, ki lahko celo prepreči vojno — kajti tudi napadalec mora upoštevati močne in krepke.

Ekonomija izobraževanja¹

1. Posebnost proizvodnega procesa znanja in procesa njegove reprodukcije

Glede na to, da se znanost čedalje bolj intenzivno spreminja v neposredno produktivno silo družbe in zatoorej tudi področje izobraževanja v posebno področje družbene proizvodnje, ki ima večidel investicijski značaj (proizvajanje in razvijanje človeških sposobnosti, zato da bi v prihodnosti povečali produktivno silo družbenega dela in pa dohodek), se čedalje neposredneje kaže potreba po ekonomski zasnovi in ureditvi odnosov, povezanih s proizvodnjo in reprodukcijo znanja — proizvodnjo in reprodukcijo delovnih sposobnosti pri delovnih ljudeh.

Težave, ki pri tem naletimo nanje, so v tem, da končnih sadov dejavnosti na tem področju ne moremo izmeriti v obliki materialnih proizvodov — blaga in storitev, ki imajo tržno vrednost. Če bi se proizvodnja in reprodukcija znanja utelešali v blagu in v proizvodnih storitvah raznih vrst, potem bi lahko te oblike proizvodnje znanja med seboj primerjali in jih merili v »enotah ekonomske produktivnosti«, se pravi z delovnim časom, porabljenim v proizvodnem procesu znanja in v procesu njegove reprodukcije. Zato se tudi delo, vloženo v to področje, ne kaže kot delo, ki se neposredno uteleša v proizvodih in proizvodnih storitvah, temveč kot delo, ki se vlaga v razvijanje delovnih sposobnosti prihodnjih proizvajalcev blaga in proizvodnih storitev. Zategadelj lahko tudi vrednosti, ki jih vlagamo v proizvodni proces znanja in v proces njegove reprodukcije, toliko, kolikor se utelešajo v prihodnosti v proizvajalcih blaga in proizvodnih storitev, znanstveno obravnavamo kot naložbo v proces razvijanja sposobnosti delovnih ljudi, *ki se uteleša v obliki bla-*

¹ Ta prispevek je predelano (in za tisk prirejeno) besedilo koreferata (»Investiranje združenega kapitala v razvijanje človekovih delovnih sposobnosti«) na simpoziju 28. VI. 1967, ki ga je pripravilo Društvo za razširjanje znanstvenih spoznanj »Nikola Tesla«, v zvezi s temo: »Znanstveno-tehnoški napredek in človek kot neposredna produktivna sila družbe«.

ga in storitev prihodnosti, torej tudi v dohodku prihodnosti; in se v teh oblikah vrača investitorju, tako da učinki povečevanja produktivnosti dela in dohodka v prihodnosti pomembno presegajo izdatke za naložbe v področje izobraževanja delovnih ljudi.

Zatorej je s tega stališča mogoče šteti večje naložbe v področje izobraževanja (proizvodnje in reprodukcije znanja) za upravičene v tolikšni meri, kolikor prispevajo k povečevanju proizvodnje, produktivne sile družbenega dela in dohodka v prihodnosti. Na podlagi tega je mogoče delati razločke med posameznimi oblikami izobraževalnih dejavnosti (različnimi oblikami proizvodnje znanja), ki jih lahko ocenjujejo po različnih prispevkih v povečanju potencialnega dohodka. Zato je mogoče prihodnje uspehe, »pridobljene s celo vrsto let, porabljenih za usposabljanje«, »meriti z višjimi dohodki oseb, ki so si pridobile popolnejšo izobrazbo«. Poprčne dohodke oseb, ki so končale fakulteto, in oseb, ki so končale srednjo šolo, gledamo kot sad izobrazbe, pridobljene na fakulteti, visoki ali višji šoli, čeprav so te razlike lahko posledica delovanja tudi nekaterih drugih dejavnikov.

2. Razvijanje delovnih sposobnosti — skrb lastnikov delovne sile samih

V času, ko sta bila delo in kapital ločena drug od drugega in razcepljena (in ko so vladala nasprotja spričo te razcepljenosti), in zatorej seveda tudi delo in znanost, ko so se produkcijske sile družbenega dela razvijale enostransko (neenakomerno) — omejeni razvoj mezdne delavca je bil pogoj za burnejši razvoj objektivnih prvin produkcijskih sil — so bile neznatne in popolnoma individualizirane naložbe v človekove delovne sposobnosti skrb samih delavcev, nosilcev nerazvitih oziroma manj ali bolj razvitih delovnih sposobnosti. Razvijanje delavčevih delovnih sposobnosti ni bilo za kapitaliste kot področje plasmaja kapitala prav nič zanimivo, čeprav so sadove teh, posamično vzeto sicer neznatnih in nepomembnih naložb, virov naraščanja svojega bogastva, izrabljali za to, da bi si kar najbolj povečali dobiček.

Iz tega seveda ne bi smeli sklepati, da je kapitalist nasploh brezbrizen glede naložb svojega kapitala v področje izobraževanja (se pravi razvijanja človekovih delovnih sposobnosti) v vseh razvojnih stadijih kapitalistične proizvodnje. Nasprotno: takšen njegov odnos do tega področja vlaganja kapitala je značilen samo v obdobju, v katerem je s stališča

stopnje oploditve kapitala nesmotrno vlagati kapital v področje izobraževanja sedanjih in prihodnjih delavcev. Načelno vzeto: videti je, da se kapitalist ne meni za naložbe te vrste vse dotlej, dokler v celotni množini delovne sile dane dežele preprosta delovna sila prevladuje nad tisto delovno silo, ki je zmožna opravljati zapleteno delo. Morda je to sploh meja za vsako družbo, ne glede na proizvodne odnose, meja, do katere je objektivno mogoče dopuščati brezbržnost do posebnih in sistematičnih naložb v razvijanje človekovih delovnih sposobnosti. Namreč, vse dotlej, dokler v kaki družbi prevladuje v skupni količini družbenega dela preprosto (ne pa zapleteno) delo, sta proizvodnja in reprodukcija znanja, s katerima se razvijajo delovne sposobnosti delavcev, neposrednih proizvajalcev, odvisni zgolj od individualnih možnosti nosilcev, lastnikov delovne sile samih. Možnosti za razvoj delovnih in drugih človekovih sposobnosti so v razredni družbi skrajnje neenakomerno razporejene ne samo od razreda (ali socialne grupacije) do razreda (ali socialne grupacije), marveč tudi od posameznika do posameznika v teh razredih in socialnih grupacijah. To v bistvu tudi pojasnjuje dejstvo, da sta se v meščanski družbi proizvodnja in reprodukcija znanja — proizvodnja in reprodukcija človekovih delovnih sposobnosti — izrazito razvijali skrajnje neenakomerno, zgolj v okviru premožnih razredov in socialnih grupacij. Zatorej se je *preprosto delo* reproduciralo skoraj izključno v okviru delavskega razreda, zapleteno delo pa v okviru meščanskega razreda. Toda zakoniti razvoj družbenega dela in produktivne sile družbenega dela sili neodvisno od volje in spoznavanja ljudi k spreminjanju preprostega dela v zapleteno, popolnoma neodvisno od proizvodnih odnosov, ki v njih poteka ta proces.

3. Vlaganje kapitala v področje izobraževanja — potreba družbene proizvodnje

Ko ta proces že nekaj časa teče, pa na neki točki, se pravi tedaj, ko začenja zapleteno delo prevladovati v skupni količini neposrednega dela, ki ga družba vlaga v proizvodnjo (proizvodnjo gospodarskih dobrin in ljudi), *postane človeški dejavnik odločilni vir bogastva*: »osnovni kapital« postane sam nosilec delovne sposobnosti (tj. delovne sile). Od tega trenutka dobivata proizvodnja in reprodukcija znanja — razvijanja delovnih sposobnosti delavcev — postopoma lastnosti *posebnega področja družbene proizvodnje*. Od tega hipa niti

kapitalist (ne samo kaka pametna družba) ne more biti več brezbrizen do vlaganja kapitala v področje izobraževanja; nekdanje nerentabilno področje postane naposled donosnejše za plasiranje kapitala, posebno v zelo razvitih kapitalističnih državah, kakršne so ZDA, Anglija in druge.

Te zakonitosti in njenega čedalje bolj intenzivnega uveljavljanja v razvitih državah, se pravi v državah, v katerih zapleteno delo prevladuje v skupni količini dela, ki ga družba vlaga v proizvodnjo najrazličnejših uporabnih vrednosti, ne smemo nekritično prenašati v nerazvite dežele, ne glede na proizvodne odnose, ki v njih vladajo, ker je zmeraj treba imeti pred očmi to, *da obstaja pri tistih, ki vlagajo kapital, interes za vlaganje kapitala v razvijanje človekovih delovnih sposobnosti samo tam in samo v tolikšni meri, kjer je in kolikor je razvijanje človekovih sposobnosti za delo, ki je po svojem značaju zapleteno delo, potreba družbene proizvodnje same v dani deželi*, ne pa tam, kjer je to le želja ljudi. Nerazvita dežela, ki bi si v tem smislu prizadevala posnemati razvite dežele, bi pustila vnemar to objektivno dejstvo, in namesto da bi ji uspelo proces, ki pelje k dohitevanju razvitih dežel v tem pogledu, pospešiti, bi ga v resnici samo zavirala.

Kar zadeva socialistične države in potrebe, ki se kažejo v njih po vlaganju dela družbenega kapitala v razvijanje človekovih delovnih sposobnosti (predvsem upoštevamo tisto obliko izobraževanja, ki se uteleša v usposabljanju delovne sile za zahtevnejše delo), lahko rečemo, da to vlaganje še ni postalo pereča potreba družbene proizvodnje, vse pa kaže, da to utegne postati v nekaj desetletjih. Razumljivo je, da pri tem izhajamo samo od čisto ekonomskih dejavnikov, se pravi od potreb družbene proizvodnje, ki delujejo v tej smeri: to, ali prevladuje v skupni količini dela v dani deželi preprosto ali zapleteno delo, je vidno znamenje, da se v tej deželi razvijajo dejavnosti, ki zahtevajo več preprostega in manj zapletenega dela, in narobe. Nekateri neekonomski dejavniki lahko zahtevajo, da se ta proces pospeši, toda tudi v takih okoliščinah obstajajo določene naravne faze, ki jih ni mogoče preskočiti. Znano je, da je prišlo v ZSSR posebno v obdobju po drugi svetovni vojni do največjih premikov v strukturi dela, neposredno angažiranega v družbeni proizvodnji, v korist zapletenega dela, vendar pa tudi ob tem delež preprostega dela v skupni količini neposrednega dela precej prevladuje: leta 1964 je bilo to razmerje 77,5 (fizično delo) proti 22,5 (umsko delo).

4. Merilo za ugotavljanje obsega kapitala, ki je potreben za naložbe v področje izobraževanja

Za kvantificiranje te potrebe je treba pri vsaki državi posebej upoštevati tole merilo: področje izobraževanja se, kakor smo videli, ukvarja s proizvodnjo in reprodukcijo znanja — človekovih delovnih sposobnosti za povečanje produktivnosti dela in dohodka v prihodnosti. Zatorej je treba predvsem ekonomsko zasnovati merilo, po katerem se ugotavlja obseg kapitala, ki ga kaka država vlaga ali bi ga morala vlagati v izobraževanje delovnih ljudi.

Za razmere države, v kateri prebivalstvo narašča, ni zadosti samo enostavna reprodukcija znanja, marveč je neogibno vzdrževati »srednjo raven znanja«. Z ravniyo reprodukcije znanja je namreč podobno kot z ravniyo reprodukcije konstantnega kapitala: ako se zmanjšuje obseg konstantnega kapitala, ki pride na enega delavca, se bo, če se tehnologija ne bo izpopolnjevala, produktivnost dela »zmanjšala«. Da ne bi prišlo do tega znižanja, je nujno vzdrževati tako določeno raven konstantnega kapitala kakor tudi določeno raven znanja.

Če skupno vsoto združenega kapitala, ki ga naša družba vlaga za povečevanje konstantnega kapitala in razvijanje delovnih sposobnosti pri delavcih (sedanjih in prihodnjih), zaznamujemo s (C'), potem je očitno, da je sestavljen iz tistega dela te vsote, ki se investira v progresivno vzdrževanje konstantnega kapitala, in dela, ki se vlaga za razvoj delovne moči (sedanjih in prihodnjih) delavcev. Obadva dela imata skupni vir v presežni vrednosti združenih proizvajalcev. V tem smislu lahko rečemo, da je del kapitala, ki se vlaga v proizvodjalna sredstva in delovno silo, funkcija presežne vrednosti.

Ker se delež (m) v narodnem dohodku ($v + m$) večja v skladu z ekonomskim razvojem družbe, je očitno, da je tedaj, ko gre za nerazvite oziroma srednje razvite države (kakršna je naša država), delež (m) v narodnem dohodku družbe sorazmeroma majhen in so torej skromne tudi možnosti, da bi izločili del narodnega dohodka tako za neogibno povečevanje konstantnega kapitala kakor tudi za neizogibno vzdrževanje potrebne ravni znanja. Pri tem je treba upoštevati, da se pri nerazviti deželi stvar v tem pogledu nič ne spremeni, bodisi da se del (m) za potrebe vzdrževanja ravni znanja izloča centralno ali decentralizirano (v delovnih kolektivih), ker na to razdelitev vpliva predvsem absolutni obseg narod-

nega dohodka, ta pa je ravno pri teh deželah zelo skromen, kar seveda daje samo omejene možnosti za vzdrževanje tako ravni konstantnega kapitala kakor tudi ravni znanja delovnih ljudi.

Pri razvitih državah se delež (m) v narodnem dohodku ($v + m$) povečuje s težnjo, da bi se ujemal z ($v + m$), zaradi česar se ustvarjajo ugodne možnosti za progresivno vzdrževanje tako ravni konstantnega kapitala kakor tudi potrebne ravni znanja — progresivnega razvijanja delovnih sposobnosti delavcev — vse pa s tem namenom, da bi se v prihodnosti progresivno povečevala produktivnost družbenega dela in dohodek. V tem smislu je razvita država za nerazvito lahko podoba njene prihodnosti.

Izhajajoč iz tega, da je področje proizvodnje in reprodukcije znanja samostojno področje, kjer je rezultat posebnih in različnih dejavnosti proizvajanje sposobnosti prihodnjih proizvajalcev blaga in storitev (kjer je torej dejavnost večidel investicijskega značaja), pridemo do sklepa, da tudi skupni obseg združenega kapitala, ki se vlaga na področje izobraževanja (razvijanja delovnih sposobnosti pri delovnih ljudeh), že sam po sebi pomeni materialno osnovo samoreprodukcije tega svojevrstnega proizvodnega področja, vzeto v celoti kakor tudi po posameznih vrstah, ki so nujni členi v sistemu proizvodnje in reprodukcije znanja najrazličnejših vrst pri nas. V tem smislu je treba tudi potrební obseg združenega kapitala, ki se vlaga v proizvodnjo in reprodukcijo znanja pri nas, obravnavati v dvojnem smislu: a) kot skupno (globalno) vsoto združenega kapitala, potrebno za normalno reprodukcijo vsega sistema proizvodnje in reprodukcije znanja v določenem obdobju in na določenem ozemlju (pri nas v državi vzeto v celoti, v posameznih republikah ali komunah), in b) kot alikvotni del skupno vloženega združenega kapitala, ki pride na posamezne vrste razvijanja delovnih sposobnosti, kot merilo deleža določene vrste proizvodnje znanja v skupni količini združenega kapitala, ki se vlaga v proizvodnjo in reprodukcijo znanja.

Globalna vrednost izobraževanja (skupna vsota združenega kapitala, ki se vlaga v proces proizvodnje in reprodukcije znanja) se zaradi različnosti prvin, iz katerih je sestavljena, lahko izrazi samo v bilančni obliki.²

Pri določanju realnega pomena globalne vrednosti izobraževanja, se pravi skupne vsote družbenega kapitala, ki

² Glej: F. Maxlyp. Proizvodstvo i raspredelenije znanij v SSA. 1966, str. 137—142.

se vlaga v to področje v kaki državi, ne zadošča samo absolutni pomen celotne vsote kapitala, ki se vlaga na to področje, marveč je nujno to celotno vsoto v vsakem odbobju (daljšem ali krajšem) primerjati s celotnim narodnim dohodkom. Zelo pomembno je namreč opredeliti, kolikšen del narodnega dohodka so »izdatki nacije za izobraževanje. Da bi bila primerjava realna, je nujno zajeti celotni nacionalni proizvod in celotno vrednost izobraževanja statistično po isti metodologiji«.³

Čisto teoretično gledano bi se morala skupna vsota družbenega kapitala, ki se vlaga na to področje, gibati na ravni, ki bi bila določena z aritmetično vsoto vrednosti tistih posebnih vrst izobraževalnih dejavnosti, ki so nujni členi v sistemu proizvodnje in reprodukcije znanja na določenem ozemlju. Takšna vsota družbeno določenih potreb reprodukcije posameznih vrst izobraževalnih dejavnosti bi zares pomenila reprodukcijsko vrednost kapitala izobraževanja v naši državi vzeto v celoti oziroma na določenem ozemlju.

Če pa globalno vrednost izobraževanja v kaki državi določamo tako, da se iz enega središča ocenjujejo potrebe in možnosti reprodukcije na področju izobraževanja in se po tem tudi določa kvota (delež v narodnem dohodku) področju izobraževanja za njegovo reprodukcijo, potem globalna vrednost izobraževanja v resnici tudi nima značaja ekonomske zasnovane reprodukcijske cene izobraževanja. No, ne glede na to, kako in v kakšnih absolutnih in relativnih zneskih se izločuje del narodnega dohodka za potrebe reprodukcije izobraževanja v državi v celoti, bi morali nosilci izobraževalne dejavnosti v državi, republiki, komuni itd. (pri nas izobraževalne skupnosti) obračunavati skupno vrednost izobraževanja, izhajajoč predvsem iz cene izobraževanja v posameznih izobraževalnih ustanovah, ki sestavljajo izobraževalni sistem (izobraževalno skupnost) na določenem ozemlju. Ta vsota vrednosti izobraževanja na določenem ozemlju bi pomenila normalno in reprodukcijsko vrednost izobraževanja (merilo normalne potrebe reprodukcije področja izobraževanja). Razlika med tako opredeljeno globalno vrednostjo izobraževanja in vsoto vrednosti, ki bi bila resnično izločena iz narodnega dohodka za potrebe izobraževanja, bi opozarjala na stopnjo zmanjšane reprodukcije izobraževalne dejavnosti, katera bi se morala sorazmerno razporediti na vse nosilce izobraževalne dejavnosti na določenem ozemlju, razen seveda če kateri izmed članov skupnosti ni izvzet iz sistema

³ Ibid., str. 141–142.

izobraževanja in s tem prispeva k zmanjšanju števila tistih, med katere se razdeljuje skupna vsota sredstev.

V tem smislu bi morali pri globalni vrednosti izobraževanja razločevati med njeno spodnjo in zgornjo mejo (vsaj tako dolgo, dokler se področje izobraževanja zmanjšano reproducira). Njeno spodnjo mejo bi pomenila »dumpingirana« globalna vrednost izobraževanja, se pravi realno uresničeni delež področja izobraževanja v narodnem dohodku, njeno zgornjo mejo pa normalna globalna vrednost izobraževanja, dobljena tako, kot smo nakazali poprej. V skladu s krepitvijo produktivne sile družbe in glede na to tudi njene sposobnosti za vzpostavljanje normalnih odnosov med skupno vrednostjo izobraževanja in narodnim dohodkom, se spodnja meja čedalje bolj pomika h gornji meji, ko tudi cena izobraževanja kot ekonomska oblika normalne reprodukcije izobraževanja dobi svoj popoln pomen.

5. Odnos med vlagatelji družbenega kapitala in nosilci izobraževalnih dejavnosti

Glede na to, da izobraževalna dejavnost določene vrste večidel ustreza procesu proizvodnje in reprodukcije znanja določene vrste (proizvodnji delovne sposobnosti prihodnjih proizvajalcev blaga in proizvodnih storitev), se pravi, da sodi med investicijske dejavnosti, se njena cena tudi ne more uresničevati z realizacijo njenih proizvodov na trgu, temveč tako, da si investitor prisvoji del združenega vloženega kapitala v višini cene izobraževanja, to je cene investicijske dejavnosti določene vrste. Vlogo investitorja opravljajo v naših razmerah izobraževalne skupnosti oziroma drugi družbeni organi in ustanove, ki čutijo potrebo in imajo interes, da naložijo del združenega kapitala v izobraževanje delovne sile določene vrste.

V vlogi nosilcev raznih vrst izobraževalnih dejavnosti pa nastopajo razne samoupravne izobraževalne ustanove.

Odnos med investitorji in nosilci izobraževalnih dejavnosti se vzpostavlja pogodbeno na podlagi cene izobraževanja. Ena in druga stran stopata v medsebojni odnos z natančno določenimi zahtevami; te zahteve se morajo izpolnjevati, sicer sploh ne more priti do vzpostavljanja pogodbenega odnosa. Vlagatelj zahteva določene kadre, tj. kadre določenih vrst, profilov in nivojev, pa tudi njihove natančno določene razsežnosti, se pravi da investitor konkretizira svojo zahtevo tako glede kakovosti kakor glede obsega. Njegova

zahteva pa je po drugi plati izraz resničnih plačilno zmožnih družbenih potreb po kadrih določene vrste in zato vsaka sprememba v teh družbenih potrebah (tako po obsegu kakor po strukturi) bistveno vpliva na spremembe v zahtevah, ki jih investitorji postavljajo posameznim nosilcem izobraževalne dejavnosti (kar je samo drugače izražena zakonitost dvojnega značaja dela tudi na tem področju). Poglavitni vzrok, da se investicijske naložbe na področje izobraževanja spreminjajo (tako po obsegu kakor tudi po strukturi), je torej v tem, da se spreminjajo družbene potrebe po kadrih te ali one vrste. Ta zakonitost se v odnosu nasproti posameznim konkretnim oblikam izobraževalne dejavnosti uveljavlja tako, da obstaja na področju sistema posameznih konkretnih oblik izobraževalne dejavnosti načelna nestabilnost. Neka konkretna oblika izobraževalne dejavnosti utegne biti kdaj sestavni del sistema družbeno potrebnega dela na področju izobraževanja, drugikrat pa lahko izpade iz tega sistema. Določena izobraževalna ustanova objektivno lahko samo tedaj, če se v določenem trenutku znajde v sistemu družbeno potrebnega dela na področju izobraževanja, zasnuje svojo zahtevo po plačilu stroškov izobraževanja v višini cene izobraževanja. In če se znajde v takšnem položaju, je cena njene izobraževalne dejavnosti merilo zahtev, ki jih postavi investitorju. Ker pa velja v odnosih med vlagatelji in izvrševalci teh investicij zakon dvojnega značaja dela (tj. nestabilnost že izbrane konkretne oblike izobraževalnega dela), izobraževalne ustanove (izvrševalci vseh posebnih investicijskih dejavnosti) vsakič, ko spet stopijo v pogodbene odnose z investitorji, raziščejo, koliko so se prilagodili spremenljivim družbenim potrebam po dejavnosti določene vrste, se pravi po proizvajalcih blaga in storitev določene vrste v prihodnosti. To raziskovanje je v tem, da preverijo, ali je njihovo delo v določenem obdobju v sistemu družbeno potrebnega dela na področju izobraževanja ali ne, kar se praktično vidi v tem, ali investitor kaže zanimanje za tiste vrste izobraževalne dejavnosti, s katerimi se ukvarjajo posamezne izobraževalne ustanove. Ta načelna nestabilnost položaja posameznih konkretnih oblik izobraževalne dejavnosti nenehno visi nad njimi kot Damoklejev meč in vpliva na to, da se notranje preobražajo in na tej podlagi razvijajo in krepijo svoje zmožnosti za prilagajanje spreminjajočim se družbenim potrebam po prihodnjih proizvajalcih blaga in storitev določene vrste. In v tem je ravno tudi gibalna moč zakona o dvojnem značaju dela.

To pa je samo ena plat ekonomske zasnove in ekonomskega urejanja odnosov med vlagatelji družbenega kapitala

na področje izobraževanja in nosilci izobraževalnih dejavnosti. Druga stran tega medsebojnega odnosa je v zvezi z *ekonomiko porabe vloženega združenega kapitala* v okviru samega področja izobraževanja ter z urejanjem medsebojnih odnosov posameznih subjektov na področju izobraževanja. Kako znižati ceno izobraževanja določene vrste proizvodnje in reprodukcije znanja in na tej podlagi celotne izobraževalne dejavnosti ter ceno izobraževanja enega dijaka srednje šole oziroma študenta fakultete — to je osrednje vprašanje ekonomike (varčevanja) kapitala na področju izobraževanja. Čeprav smisel naložb družbenega kapitala na področje proizvodnje in reprodukcije znanja (delovne sposobnosti) najrazličnejših vrst ustreza potrebam družbene proizvodnje, pa naša in nobena pametna družba ne more biti brezbrizna do tega, koliko jo stane proizvodnja in reprodukcija neke delovne sposobnosti delavcev. Pojasnimo to z zgledom. Po statističnih podatkih (cene in dohodki 1956. leta) so znašali v ZDA skupni stroški šolanja na osebo (dijaka oziroma študenta) 2000 dolarjev. »Sedaj se v 10., 11. in 12. razredu srednjih šol uči več kot pet milijonov dijakov. Tako bi država pri tem številu učencev (po cenah in dohodkih iz leta 1956) lahko prihranila več ko 10 milijard dolarjev na leto, ko bi zgostila učni načrt in znižala starost, ko se šolanje lahko dokonča, od 18 let na 15. V prihodnje bodo naraščanje prebivalstva, povečanje učiteljskih zaslužkov in potencialnih dohodkov slehernega najemnika izredno močno povečali družbeno vrednost srednjega izobraževanja; zato bo dobival prihranek, ki bo možen, če se skrajša čas šolanja za tri leta, čedalje večji pomen.«⁴

Kakor vidimo, obstoje različne in realne možnosti, da se zniža cena izobraževanja, in sicer izobraževanja v celoti kakor tudi cena posameznih vrst izobraževalne dejavnosti. Kar se da znižati globalno ceno izobraževanja kakor tudi posamezne cene izobraževanja in hkrati kar se da povečati multiplirane učinke izobraževanja na povečevanje produktivnosti dela in združenega kapitala, to je ravno zakon, ki naj uravnava področje izobraževanja. Razumljivo je, da ima med vsemi viri ekonomičnosti dela na področju izobraževanja največji pomen pospešitev in zgostitev učnega procesa.

»Prihranek bo še večji, če se vrednost izobraževanja na collegeih pri tem zmanjša še zavoľo dejstva, da bi se v collegeih šolali študenti, stari 15 do 18 let, ko je njihov potencialni dohodek manjši, kakor je lahko pri starosti 18 do 21 let. Ta

⁴ Ibid., str. 171—172.

razlika znaša na enega obiskovalca collegea po cenah iz leta 1956 kakih 600 dolarjev na leto. Takšen prihranek doseže pri 3,5 milijona obiskovalcev collegeov 2100 milijonov dolarjev na leto, in ta prihranek se bo prav tako večal z vsakim letom, v skladu s tem, kako bosta naraščala število učencev in potencialni dohodek delavcev.«⁵ Zatorej ekonomika izobraževanja (zmanjšanje družbene vrednosti izobraževanja), dosežena s *skrajšanjem* in *zgostitvijo* izobraževalnega procesa, s svoje strani spodbuja pospeševanje tempa ekonomskega razvoja države, kakršnega ni mogoče doseči po nikakršni drugi tako učinkoviti poti. »Ne bomo samo vsako leto prihranili nekaj milijonov človeških let, ki jih zdaj zapravljamo z na pol izrabljenim časom, prebitim v šoli, marveč prihranili še nekaj milijonov človeških let, izgubljenih zaradi nezaposlenosti tistih, ki ne morejo dobiti dela zaradi pomanjkljive izobrazbe, poleg tega pa bi se lahko razvijali hitreje, če bi ozka grla, ki jih imamo zdaj, ko ni kvalificiranih specialistov, odpravljali s tem, da bi prihajali s collegeov mlajši specialisti.«⁶

Potemtakem imata ekonomska zasnova in urejanje odnosov na področju proizvodnje in reprodukcije delovne sposobnosti delavcev (sedanjih in prihodnjih) dvoje bistvenih pomenov: a) ekonomsko urejanje odnosov vlagateljev združenega kapitala na področju izobraževanja (pri nas izobraževalne skupnosti) in nosilcev najrazličnejših vrst izobraževanja ter b) ekonomsko urejanje odnosov na samem področju izobraževanja na podlagi cene izobraževanja z doseganjem kar največjih multipliciranih učinkov izobraževalne dejavnosti ob kar najmanjši porabi kapitala. V tem smislu je treba v naši državi raziskovati, vzpostavljati in razvijati tak sistem izobraževanja delovnih ljudi, da bi bila cena kar najnižja, učinek pa kar največji.

6. Učinki vlaganja družbenega kapitala na področje izobraževanja

Vlagatelji, ki izločajo del združenega kapitala z namenom, da ga vložijo v razvijanje delovnih sposobnosti pri delovnih ljudeh, želijo tako kot vsak gospodarstvenik vedeti za vse potrebne učinke, ki jih bodo te in take investicije dale v prihodnosti. Smisel merjenja učinkov vlaganja družbenega

⁵ Ibid., str. 172.

⁶ Ibidem.

kapitala na področje proizvodnje in reprodukcije znanja je v tem, da subjektom, ki tu vlagajo kapital, pokaže in izrazi, kaj in koliko bodo dobili od teh investicij.

Raziskave, ki so jih v ZSSR naredili o tem, koliko se poveča produktivnost dela delavcev kovinarjev glede na izobrazbo, so pokazale, da se pri delavcih, ki imajo sedemletno izobrazbo, produktivnost dela podvoji že po šestih letih dela, pri tistih, ki imajo triletno, pa tudi štiriletno izobrazbo, se podvoji po desetih do enajstih letih dela, pri nepismenosti pa po petindvajsetih letih dela. To torej pomeni, da je sedemletno šolanje enako petindvajsetim letom praktičnih izkušenj oziroma da je eno leto šolanja približno enako 2,5 leta do 3 letom prakse.⁷

Po podatkih akademika Strumilina se produktivnost dela delavcev, ki so dokončali sedemletko, ob enakih drugih pogojih poveča poprečno za 67 odstotkov v primerjavi z delavci iste starosti in enake delovne dobe v proizvodnji, ki pa so brez izobrazbe. To je mogoče videti tudi iz deleža delavcev pri izpopolnjevanju proizvodnje; pri raziskavi sestave racionalizatorjev v »cehu številka 5 Prvouralskega zavoda za izdelavo cevi« se je pokazalo, da sodeluje od vsakih 100 delavcev z nepopolno srednjo izobrazbo v racionalizaciji in novatorstvu 16 ljudi, od 100 s srednjo tehniško izobrazbo 44 in od 100 z visoko izobrazbo 80 ljudi.⁸

Po raziskavah ameriškega ekonomista T. W. Schultza se vrača približno polovica stroškov za srednje izobraževanje dvakratno, za višje izobraževanje pa za $\frac{2}{3}$. Če tem čisto družbenim učinkom dodamo individualne učinke, merjene s povečevanjem poprečnih dohodkov, potem dobimo popolnejšo podobo o vseh učinkih izobraževanja na ekonomiko družbenega dela. Pravzaprav se ekonomski učinki izobraževanja predvsem izražajo v povečevanju osebnih dohodkov delavcev. Po podatkih akademika Strumilina iz raziskav v letih 1924—1925 je že navadna pismenost povečala zaslužek delavcev ob drugih enakih pogojih za 30 odstotkov, osnovna izobrazba pa skoraj za 80 odstotkov. Nepopolna srednja in pa srednja izobrazba sta zagotovili mnogo večji zaslužek. Samo odprava nepismenosti in šolska izobrazba sta leta 1935 povečali plačni sklad za več ko 5 milijard rubljev na leto, kar pomeni, da so se skupni dohodki prebivalstva povečali približno za 10 odstotkov.⁹

⁷ V. E. Komarov. *Stroitel'stvo kommunizma i profesionalnaja struktura rabotnikov proizvodstva*, Moskva 1963, str. 154.

⁸ Ibid., str. 154.

⁹ Ibidem.

In naprej: vsak delavec, ki sodeluje v materialni proizvodnji, ne ustvarja samo potrebnega proizvoda, marveč tudi presežni produkt. Čim višja je raven kolektivizacije delavcev pri tem, tem večje so razsežnosti ustvarjenega proizvoda, tako potrebnega kakor tudi presežnega. Zato je pri opredelitvi učinkovitosti izobraževanja treba upoštevati tudi povečevanje presežnega proizvoda na račun višjih kvalifikacij delavcev.¹⁰

Po izračunih akademika Strumilina so leta 1960 pridobili na račun poprečne ravni izobrazbe in kvalifikacij delovne sile ZSSR približno 23 odstotkov narodnega dohodka ali nič manj kakor 33,7 milijarde rubljev. Ta prirastek je bil za več kot trikrat večji kot stroški države za ljudsko izobraževanje in znanost v tem letu. Drugače povedano, vsak rubelj, porabljen za razvoj izobraževanja in znanosti, je dal več kakor 3 rublje prirastka v narodnem dohodku.¹¹

Potemtakem progresivno povečevanje narodnega dohodka zavoljo razvoja izobraževanja in zvečanja kulturno-tehniške ravni delavcev ne bo le omogočilo, da se iz teh učinkov financirajo potrebe progresivne samoreprodukcije (samofinanciranja) področja izobraževanja, temveč bo še veliko bolj v prid virom procesa investicij v gospodarstvu v celoti. In tako začenjja postajati izobraževanje čez čas na neki točki tega procesa čedalje močnejši vir financiranja gospodarstva, namesto da bi gospodarstvo (v današnjem pomenu besede) financiralo izobraževanje. Tako znanost in izobraževanje s svojimi večkratnimi multipliciranimi učinki dajeta neprimer- no večje prednosti in jih utelešata v svetu blaga in storitev, kot pa prejemata na račun svoje ekonomske reprodukcije.

Spričo nepretrgane rasti deleža zapletenega (kvalificiranega) dela v celotnem delu socialistične družbe postaja še posebno pereč problem ekonomske učinkovitosti in rentabilnosti vlaganja družbenega kapitala na področje izobraževanja. Na tem ravno tudi temelji teoretični in praktični pomen tega, da se opredeli ekonomska učinkovitost in rentabilnost kapitala, vloženega na področje izobraževanja. Pod ekonomsko učinkovitostjo kapitala, vloženega na področje izobraževanja, razumemo razmerje med prirastkom narodnega dohodka, pogojenega s povečanjem izobrazbe prebivalstva, in stroški izobraževanja (se pravi globalno vrednostjo izobraževanja), ali krajše povedano, $\Delta(v + m)/G_{Wo}$, pri čemer je G_{Wo} globalna vrednost izobraževanja v določenem časovnem obdobju, navadno v enem letu. Pri tem je seveda treba upoštevati, da je zelo težko izračunati neposredni vpliv kapitala,

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibid., str. 154—155.

vloženega v izobraževanje delavcev, na spremembo narodnega dohodka. To izvira odtod, da to delovanje ni neposredno, marveč je posredno, kar pomeni, da se izraža z višjimi kvalifikacijami delavcev. Toda sama »kvalifikacijska raven delavcev se po svoji strani opredeljuje z ravniyo splošnoizobrazbene usposobljenosti in ne s proizvodno dobo. Razumljivo je, da je med zvišanjem kvalifikacij na račun proizvodne dobe in na račun izobrazbe neka odvisnost...«¹²

Tako je pri opredeljevanju ekonomske učinkovitosti kapitala, vloženega na področje izobraževanja delovnih ljudi, nujno »povečevanje narodnega dohodka pretresati kot rezultat višjih kvalifikacij na račun obeh dejavnikov«.¹³

Ekonomske pomen zviševanja kvalifikacijske ravni delavcev je v tem, »da zapleteno delo, ki ustvarja v časovni enoti večjo vrednost kot preprosto delo, zagotavlja rast narodnega dohodka in s tem produktivnosti dela«.

Ta učinek lahko primerjamo: a) z globalno vrednostjo izobraževanja in b) z osnovnimi skladi prosvete, znanosti in umetnosti, ki se ustvarjajo pri izgrajevanju ustreznih ustanov.¹⁴ Pri tem je treba upoštevati, da razmerje med povečanjem narodnega dohodka in globalno vrednostjo izobraževanja označuje učinkovitost izobraževanja $\Delta(v+m)/GWO$, razmerje med prirastkom narodnega dohodka in osnovni fond $\Delta(v+m)/WOF$ pa rentabilnost kapitala, vloženega na področje izobraževanja.

Potemtakem je, najbolj splošno vzeto, opredelitev ekonomske učinkovitosti izobraževanja delavcev primerjava stroškov za usposabljanje delavcev z ekonomskimi rezultati, »doseženimi z različnimi oblikami priprave (povečevanje produktivnosti dela in zniževanje cene). To je opredelitev ekonomske učinkovitosti v ožjem pomenu besede.«¹⁵

Tako opredelitev ekonomske učinkovitosti izobraževanja lahko štejemo za zadovoljivo samo glede na prvo izhodiščno točko, ker se v njej ne izražajo »niti specifičnost rezultatov povečevanja kvalifikacij delavcev niti posebnosti oblikovanja te kvalifikacije«.

Torej je ekonomski učinek usposabljanja delavcev večstranski. Za njegovo popolno raziskovanje je treba »zajeti širok krog kazalnikov, preiskati bližnje in daljne posledice usposabljanja. To pomeni tudi, da je treba učinkovitost uspo-

¹² Osnovne zakonitosti proizvodstva raboče sili v period razvernuto go stroitelstva kommunizma, Moskva, 1965, str. 129.

¹³ Ibid., str. 130.

¹⁴ Ibid., str. 137.

¹⁵ Ibid., str. 140.

sabljanja delavcev pretresati po širšem vidiku, kakor so investicije v novo tehniko¹⁶.

Kvalifikacija delavcev ima »to posebnost, da se povečuje v vsem obdobju delavčeve dejavnosti. Ne povečuje se samo na račun pridobivanja izkušenj v delovnem procesu, delavec si mora prav tako dopolniti znanje, mora se dopolnilno izpopoljevati, naučiti se mora poklica, v panogi. Zato je tedaj, ko pretresamo vrednost usposabljanja delavcev visoke kvalifikacije, nujno pojasniti sumarno vrednost v vseh etapah njegovega učenja, začenši z učenjem v poklicu¹⁷.

Tako se raziskovanje učinkovitosti različnih oblik poklicnega usposabljanja objektivno deli na tri etape: »1. opredelitev vrednosti usposabljanja in zvišanja kvalifikacij, 2. pojasnitev ekonomskih rezultatov usposabljanja, 3. vzpostavljanje ekonomske učinkovitosti s primerjavo stroškov družbe in ekonomskih rezultatov, ki jih doseže¹⁸.

* * *

Naša družba je na pomembni zgodovinski prelomnici (ki je značilna po prehodu iz faze ekstenzivnega v fazo intenzivnega razvoja) v procesu svojega nadaljnjega preobražanja na temeljih samoupravljanja. Področje izobraževanja kot posebno področje družbene proizvodnje ne samo, da ne more biti izvzeto iz občega procesa družbenega in gospodarskega reformiranja, temveč mora biti glede marsičesa v njem v ospredju. Da bi izobraževanje v celotnem družbenem in gospodarskem reformiranju danes in v prihodnje lahko opravilo tisto vlogo, ki jo mora imeti v naši družbi, je nujno imeti predvsem znanstveno oblikovano zavest o temeljih (v okviru sistema samoupravljanja) reformiranja sistema izobraževanja; tu mislimo predvsem na ekonomsko reformiranje izobraževanja. Pri tem mislimo, da ni in ne more biti druge poti ekonomskega reformiranja izobraževanja razen tiste, ki pelje k razširjanju ekonomskih temeljev in meril iz ekonomije na področje izobraževanja, kar se konkretno izraža v tem, da se mora tudi področje izobraževanja neizogibno podvreči logiki delovanja prav tiste oblike delovanja zakona vrednosti, ki sicer velja za celotno družbeno ekonomiko; ker pa je področje izobraževanja svojevrstno investicijsko področje, je iz tega in takega njegovega značaja treba izvajati tudi posebnost urejanja vseh odnosov, ki se vzpostavljajo v njem na temelju zakona vrednosti.

¹⁶ Ibid., str. 141.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibid., str. 142.

Problemi kulture v naši družbi

1. Naši programski družbeni dokumenti omenjajo poseben pomen kulture in kulturnih dejavnosti. Ta poudarek razumemo tako, da kulture in njene rasti ni mogoče prepustiti tržni stihiji in zgolj ekonomskim zakonom, pa tudi tako, da razvoj in rast kulture ne moreta biti skrb ali celo monopol samo kulturnih ustanov (npr. založniških podjetij). Ali je ta posebni družbeni pomen in odgovornost širših družbenih skupnosti prišel po gospodarski in družbeni reformi dovolj do izraza? Ali je prišla dovolj do izraza še zlasti odgovornost republike kot nacionalne skupnosti?

2. Kakšen smisel in pomen ima v sedanjem trenutku kultura kot dejavnik, ki (naj) vpliva na povezovanje in medsebojno razumevanje narodov v jugoslovanski socialistični skupnosti?

3. Ali je mogoče omejiti vprašanje odnosa med samoupravljanjem in kulturo zgolj na uveljavljanje načela dohodka in samoupravnih oblik v kulturnih ustanovah? Ali ni v ideji samoupravljanja zajeta tudi zahteva po kulturi dela, kulturi upravljanja, kulturi vedenja in ravnanja ljudi in odnosov med ljudmi na vseh ravneh družbene strukture? Ali po vašem mnenju naša sedanja prizadevanja za racionalno, rentabilno in poslovno uspešno organizacijo družbenega življenja upoštevajo to toliko, kolikor bi bilo želeli?

4. Zadnja leta smo lahko ugotavljali, da razvijanje kulturnih potreb precej zaostaja za razvijanjem potreb materialnega standarda. Kakšne posledice in nevarnosti skriva v sebi to profislovje — če bi se še naprej ponavljalo — za nadaljnji razvoj naše družbe, posebej še socialističnih družbenih odnosov? In kako bi ga bilo po vašem mnenju mogoče konkretno reševati?

5. Kako je z družbeno kritiko in še posebej z umetnostno kritiko pri nas? Mnenja so različna. Nekateri mislijo, da je kritike celo preveč in da ta preveč razširjena kritika povzroča pri ljudeh neupravičeno občutke »kritičnosti položaja«. Spet drugi govorijo o nerazviti kritiki, tako družbeni kakor umetnostni. Kakšno je vaše mnenje o tem?

6. Razprava o zaostajanju razvoja kulture za drugimi področji našega družbenega življenja poteka že nekaj let. Uredništvo želi s pričujočo anketo premakniti razpravljanje od ugotavljanja dejstev k iskanju konkretnih predlogov in pobud za perspektivnejše reševanje tega nedvomno izredno zapletenega sklopa vprašanj, ki posegajo v najboljčutljivejšo točko našega družbenega razvoja. Kako gledate na ta vprašanja v luči izkušenj na svojem delovnem področju in kateri so vaši predlogi, vaš prispevek h koncipiranju dolgoročnega programa kulturne politike na Slovenskem?

DRAGO DRUŠKOVIČ

Direktor Inštituta za narodnostna vprašanja

Preprost preskus ob prvem vprašanju, pri katerem imamo pred očmi usodo *knjige*, naj pripomore k delnemu pojasnilu: niso mi znani kakršnikoli natančnejši podatki ali analize, ki še niso našli poti v javnost.

Knjigam so se, kot je znano, precej dvignile cene. Tudi založbe naj bi torej bolj upoštevale zakone gospodarjenja, si bolj prizadevale, da med *potrošnim blagom* najdemo mesto še za knjigo. Kot vemo, založbe nekoliko bolj tekmujejo na trgu, celo tako, da je prišlo med njimi do nasprotij zaradi posebnih oblik pri trgovanju. In res se srečujeta v konkurenci ediciji »ZD slov. pesnikov in pisateljev« in zbirka »Naša beseda«. Več je v novejšem času reklame, več izdaj množične knjige (čeprav za odjemalca tudi množična knjiga ni kdovekako poceni). Prišlo je do razprodaj zalog iz prejšnjih let, več je ponudbe posameznikov s pomočjo nabiravcev naročnikov. Več je raznih zbirk, s katerimi skušajo založbe pridobiti in zavezati naročnika, več izdaj. Rekel bi, da se je slovenski knjižni trg vsaj rahlo vzvalovil — v najbolj skromnem pomenu.

Kako je s *programi* založb? Pripravljajo jih uredniki, o njih razpravljajo strokovni in drugi sveti, pa tudi še gospodarski strokovnjaki. Doslej ni bilo veliko razprav, ki bi razmišljale o fiziognomiji založniške politike posameznih založb, pa naj že za eno poslovno leto ali pa za obdobje, ki bi ga pregledovali od povojnih dni, ali pa vsaj z večletno genezo. V zadnjem času je prišlo do posameznih pojasnil, npr. »Slovenske matice«, o tem, kako si zamišlja svoj nacionalni program; podrobno je obrazložil zasnovo zbirke »klasikov« urednik, profesor Anton Ocvirk; ob težavah pri izdajanju klasikov marksizma je pred nami nedokončan javen pogovor. Nekaj povedo založbe, ko naznanijo program. Vendar o kopici prevedenih del, ki z leti polni naše kulturno območje, nimamo analitičnega pregleda. Skoraj kakor da nas od reklame (z redkimi izjemami) naprej zadeva ne zanima. Nisem prepričan o tem, da pride domače izvirno delo vsaj z nekaj izvodi v vsako izmed naših knjigarn. Našteti bi moral še bibliografije in dvojne založniških glasil, od katerih je menda eno pravkar ugasnilo — predvsem pa koristen prispevek z univerze s pregledi novejšje književnosti v letih 1945—1965 v izdaji »Slovenske matice«.

Kako je z domačimi, izvirnimi leposlovnimi deli? Zdi se, da lahko ugledajo beli dan (čeprav je splošno znana kritika, da nagrajevanje po delu za pisatelja ne velja). Čas bi že bil, da spremenimo svoje pojmovanje. Priznajmo, da je tudi pisateljstvo resno delo, ki se mu mora posvetiti pač cel človek, in odvrzimo staro mitologijo. Naj ne bo več spoštovan in cenjen ustvarjalec predvsem tedaj, ko ga že ni več med nami. Ali ni absurdno, da je od Prešerna naprej (z redkimi izjemami) pisateljstvo pri nas samo konjiček? Sicer pa je ta problematika širša in je ni mogoče pojasnjevati v obliki ad hoc pogovora, z nekaj podatki in nekaj domnevami. Napredek je vsekakor v tem, da dnevno časopisje vnaprej že objavlja domača izvirna dela (romana M. Malenškove v »Delu« in P. Zidarja v »Nedeljskem dnevniku«). Ne razumem, zakaj v glavnini objavlja samo *prevedeno* črtico (short story)? Ne moremo govoriti niti o kontinuiranem, kritičnem spremljanju domačih del (z redkimi izjemami, npr. M. Mejak v NR in posamezni prispevki v kulturnih rubrikah našega časopisja). Vendar se znotraj jugoslovanskega prostora že uveljavlja nekaj založb, v sodelovanju z založbami drugih jugoslovanskih narodov. Kar zadeva vprašanje, mi je te dni omenila znana prevajalka našega leposlovja v srbohrvaščino, da bi veljalo prizadevanja nekoliko sistematizirati in potem ne bi več potekala tako zelo naključno. Vendar zunaj, v velikem svetu si še nismo pribojevali svojega mesta. Zdi se, kakor da svoje knjige še ne znamo ponuditi svetu. Res smo začeli s prvimi dejanji, s seminarjem za prevajalce. Bolj znašli pa so se po naključju — kakor da bi mi poskrbeli za to — v posameznih lektoratih, ki jih lahko naštejemo na prste ene roke, prvi slovenski lektorji po stolicah nekaj evropskih univerz; to pa je najbrž tudi vse; je nekaj vsaj za začetek.

Ne vem za primere založb, ki bi se posebej posvečale avtorju, mu, npr., v celoti odkupile delo, oskrbele prevod in ga zatem posredovale svetu. Razen tradicionalnih spodbud, nagrajevanja, najbrž skoraj ne poznamo oblik bolj *neposrednega* sodelovanja med avtorji in založniki. Gre za *kulturno delo*, o katerem sprašujete kasneje; seveda moramo tudi tu pomisliti na izjeme. Zdi se, da je pri nas včasih skoraj odveč, če kakšen avtor napiše delo, saj nas zaposli in ustvarja še druge težave. Tudi kar se tiče izdajanja znanstvenih del, nam ne gre posel lahko od rok. Predvsem se človek ustavi ob protislovju med mogočno konkurenco iz velikega sveta in nujo, da tudi mi prispevamo vsaj na tistih točkah, kjer smo izšli iz okvira ponavljanja in kompilacij. Naj ponovim že znano, da se znanstvenemu tisku ne moremo odreči. Najprej, z njim

razvijamo lastno nacionalno intelektualno bit; nadalje, ni izključeno, da se tudi iz najmanjšega območja rodi prispevek k splošno človeškemu napredku.

Sicer pa kakšnega posebnega prizadevanja mimo omenjenega ali že znanih oblik za razširjanje knjige tudi v novejšem obdobju nisem zaznal, tudi ne za domača izvirna dela.

Od časa do časa se oglasi v javnosti zdaj ta ali druga izmed kulturnih ustanov — celo izmed osrednjih — s klici na pomoč ob pomanjkanju sredstev. Težava je bržkone v tem, *da kot narod težimo h kar najbolj celostnemu kulturnemu ustroju, kar je edino mogoče in prav*, seveda pa to gospodarsko ni majhna zadeva.

O vprašanju — monopola kulturnih ustanov v območju kulture mislim, da ta ni tako nevaren in mu je mogoče nasprotovati. Prav je, da so najbolj zavzeti na določenem območju tisti, ki tam *delajo*, če njihovega dela že ne imenujem ustvarjanje. Mislim, da so nevarnejši *monopoli v gospodarstvu* — pri teh razpravljamo celo o nezasluženem dobičku.

O kulturi, ki naj povezuje narode v naši socialistični skupnosti, ki naj vpliva na medsebojno razumevanje — bi pač lahko ne glede na trenutek in prostor zapisal, da je to odvisno predvsem od njene, dovolite, *specifične teže*; seveda gre še za druge dejavnike. Sicer pa je to vprašanje — v območju književnosti dobilo posebno znanstveno usmerjenost, npr. smer primerjalne književnosti, ki to preučuje. Zadeva je kar se da zapletena in ne bi še mogel zapisati, tudi po tem, kar mi je znanega, da smo prišli kdo ve kaj naprej. Živimo še precej v starih okvirih, dosti je starih navad, da ne bi navajal neljubih epitetonov, dosti je bilo stvari že narobe in jih še bo. — *Sproti, javno bi bilo treba razpravljati o njih*. Mislim, da smo Slovenci vendarle naklonjeni spoznavanju kulture drugih narodov in tudi kulture narodov v državi, da skušamo slediti dogajanju ipd. Zdi se mi, da je vprašanje, kot ste ga zapisali, preozek okvir za *kulturo*. Sicer pa velja, da bi zadevo morali bolj sistematizirati, a ne v stari administrativni obliki.

Kar zadeva samoupravljanje v kulturnih ustanovah in redukcijo le-tega samo na načelo dohodka — mislim (kolikor je meni znano), da smo glede tega še na zelo nizki stopnji; saj je tudi dohodek dokaj skromen.

O *kulturi dela* bi lahko kaj več povedal psihosociolog. Sicer pa je to stvar meril in natančnejšega vprašanja. O *kulturi upravljanja* — mislim, da je to še zelo mlada zadeva. To velja tudi za vedenje, odnose itn., saj se je naša družba po svoji posebni zasnovi — komaj začela.

Racionalnosti najbrž ni na pretek, posebej v območju, ki se ukvarja z umetnostmi, ki jim botruje ob misli še čustvo. Rentabilnost in poslovnost pa sta prav v območju, o katerem razpravljamo, bližje kramarstvu kakor pa lastni vsebini, čeprav pri organizaciji kulture ne bo odveč, če bi stopili korak naprej.

Mislim, da so se spremenile oblike, s katerimi želimo spodbujati drug drugega k večji kulturnosti. Seveda ima prednost tisti del kulture, ki mu pri nas pravimo civilizacija.

Družbena kritika — je nezadovoljiva, mogoče je vzrok v tem, da ostaja brez pravega odmeva v praksi. Sicer pa nobena stvar ne dozoreva samo po naših željah, temveč po stvarnih možnostih lastnega razvoja. Tudi kritika v samem ožjem kulturnem območju najbrž ni izčrpala svoje vsebine. Gotovo pa je marsikdaj prispevala svoje. Spomnimo se samo različnih pogledov pri oblikovanju programske zasnove SNG.

In nacionalni kulturni program? Odpira se več vprašanj. (Ne glede na to, da posamezniku ni mogoče nanj kar mimogrede odgovoriti). Pred leti smo želeli pri štirinajstdnevniku, kjer sodelujem, pobarati več javnih, kulturnih in znanstvenih delavcev v anketi z naslovom »Kaj Slovenci že pripravljamo in kaj bi še morali?« (do tega ni prišlo). Takšen pregled in vsaj seznam najbrž ne bi bil odveč, čeprav *narodni kulturni program* ni samo zbir želja in načrtov posameznikov ali ustanov. Naj navedem samo primer Francozov, ki so se v novejšem času odločili, da mimo Pariza ustanovijo več regionalnih kulturnih ognjišč. Potem, pravijo, če bomo pritegnili večino srednjih mest, bodo le-ta potegnili za sabo še vse drugo. Seveda je pri nas precej drugače, a ob Ljubljani bo vendarle treba misliti še na druga manjša žarišča kulture.

Predvsem se mi zdi, da je treba ob tem vprašanju v naših glavah najprej obuditi željo, da ta program izoblikujemo.

MATJAŽ KMECL

Asistent na filozofski fakulteti v Ljubljani

1. Prišla je, pa očitno bolj v besedovanju kakor v praksi. Očitno je, da se v procesu ponovne integracije poprej upravnno že precej dezintegriranega nacionalnega kulturnega prostora za sedaj še najbolj krepi in širi administrativna medgradnja. Mimo svetov in skladov za šolstvo smo npr. ta čas

dobili še vrsto različno rangiranih izobraževalnih skupnosti, ki kot upravna orodja in samoupravljalvska telesa sesajo za potrebe svojega tehničnega delovanja ne le precejšnja gmotna sredstva, marveč tudi nemajhne dodatne energije samoupravljalcev. Ti aparati s svojim profesionalnim ustrojem morajo svoj obstoj namreč upravičiti z delavnostjo oz. vsaj z voljo do dela in zato kar naprej mobilizirajo neposredne »delavce« za različna posvetovanja ipd. Mimo tega privlačijo v prosvetni resor in njegova nagrajevalna razmerja administrativce iz družbenih območij, ki so glede tega bolj konjunktorna, in tako izsiljujejo v kulturi in prosveti očitna plačilna nesorazmerja — v splošno pohujšanje in negodovanje. Ampak — to samo za ilustracijo, ki bi se jo sicer dalo podkrepiti tudi s številkami. Za sedaj se mi zdi potrebno s tem v zvezi poudariti eno samo temeljno dejstvo: programske družbene dokumente bi morali trezno in realno soočiti z zdajšnjo delitvijo družbenega proizvoda in z neznansko razvejanostjo pogosto čisto formalno delujoče posredniške, administrativne »medgradnje«, preden bi lahko postali kaj izrazito več kot pisma Miklavžu. K temu bi dodal to, da je funkcija »republike« kot integrirajočega dejavnika še zmeraj premajhna. S tem ne merim toliko na njeno upravno vlogo, kolikor na avtoriteto, ki z razumno, usklajeno politiko in z ustreznimi denarnimi možnostmi vsaj približno izravna ter ureja kulturne in delovne pogoje v območju svojega delovanja, se pravi na ozemlju, ki ga naseljujemo Slovenci znotraj meja SFRJ, pa celo tudi zunaj njih.

2. Mnogoter. Najprej so tu najbolj publicirani in najbolj opazni snobistični stiki: razna prazna gostovanja, kurtoazna medsebojna trepljanja, tišje ali glasnejše ugotavljanje stopnje provincialnosti — iz Beograda ali v Beograd, iz Zagreba ali v Zagreb, iz Ljubljane ali v Ljubljano itd. S svojo *formo* opravljajo pri nepoučenem potrošniku našega tiska, radia in televizije kar precejšnjo vlogo. — Potem so tu zvezne akcije: seminarji, simpoziji, znanstvena in kulturna telesa (= komisije ipd.) Menda bo iz dohodka federacije za te in podobne dejavnosti šlo poslej 0,2% vsega denarja. Ni malo, čeprav gre le za del te vsote, pa vendar nas izkušnje učijo, da se ta denar pogostokrat zapravlja brez pravega haska. Za ilustracijo naj navedem primer iz bližnje preteklosti, ki mi je znan sicer le bolj megleno, a dovolj za razumevanje. — Že zdavnaj nekoč, pred leti, so ustanovili v Beogradu komisijo, ki naj na zvezni ravni znanstveno deluje v tem smislu, da mora sestaviti načrt in voditi izdelavo zgodovine jugoslovanskih književnosti (vzporedno so — deloma isti ljudje — za-

čeli z enakim delom pri Matici srpski). V ustrezno komisijo so sklicali predstavnike potrebnih znanosti iz vse Jugoslavije, delili so si proračun (vsaj vodeči), ker je bilo treba »upravičiti zaupanje« in namenjeni denar porabiti, nastalo pa ni iz tega kljub leta trajajoči formaciji in leta trajajočemu proračunu nič. — Žalostno je bilo pač najbolj to, da opisana komisija ni bila nobena izjema; po lahkotnosti, ki jo je izpričevalo njeno delo in trošenje, se je iz primera zrcalil sistem — bogve koliko takšnih formalnih formacij je zveza tako gojila in jih še goji. — Prazna kultura, prazni stiki, prazno povezovanje. — Pa vendar lahko kultura opravlja velike stvari za jugoslovansko kulturno skupnost, če omogoča delovno druženje po skupnih miselnih in resničnih, spontanah delovnih interesih: seveda pa se mora vnaprej odpovedati slehernemu nacionalizmu, kar pa je zlasti tistemu delu kulture, ki se kot izrazila poslužuje narodnega jezika, pogosto težko: celo tehnično, kaj šele miselno. Smo pač skupnost samih majhnih narodov, nekoliko bolj majhnih, malo manj majhnih, ki pa jim je vsem po vrsti zgodovina vcepila narodnostni manjvrednostni kompleks. Vsi po vrsti si ga zdravimo z večvrednostnimi nastopi, bodisi s poudarjanjem svoje državotvornosti, bodisi svojega neprovinčialnega svetovljanstva, bodisi večvrednosti svoje higiene ali pa svojih bioloških zmogljivosti ali rokodelskih spretnosti, bodisi s poudarjanjem števila Turkov, ki da so jih poklali že naši zdavnajšnji pradedje, bodisi s poudarjanjem razsežnosti ozemlja, na katerem smo svojčas živeli.

3. Prvi del vprašanja mi ni čisto razumljiv, drugi del pa je toliko jasnejši. — Spet moram ponoviti prvi odgovor (sploh se mi zdi, da ga ni nikoli dovolj poudarjati): v besedi da, sicer pa manj opazno. Treba je neznanskih energij, da se premakne nekaj, kar je že nesporna mentaliteta. Če ni zavest dovolj razvita, je treba tudi sile; ne vem, zakaj se je pri nekaterih stvareh tako neznansko bojimo. Nihče ne bo rekel, da družba ni dovolj demokratična, če pošteno kaznuje pijanca, ki je, sedeč za volanom, do smrti povozil človeka. Ali še preprostejša analogija? Nihče ne bo rekel, da smo premalo demokratični, če bomo rigorozno kaznovali vse, ki smetijo po mestu (mestni svet se prav zadnji čas strašansko boji takšnega ukrepanja) — kazni in njih učinki v takšnem primeru nesporno služijo skupnemu dobru. Šele tam, kjer bi služili manjšinskim ali celo zasebnim koristim ali tej ali oni interesni oblastveni oz. politični skupini, bi načenjali demokracijo kot družbeno strukturo. Ponavljam sicer prastare modrosti, zdi pa se mi jih v tej zvezi potrebno ponavljati. Kultura dela in poslovanja na *vseh* ravneh družbene strukture —

jaz bi dodal še, da tudi *med vsemi* ravnemi družbene strukture, pač sodi v območje splošno družbenega dobra in bi jo zato izterjeval tudi z rigoroznejšimi sredstvi. Sama tržna zakonitost kot pogon pri tem je dvorezna — prav tako očitna resnica. Zlasti pa bi bil rigoroznejši od pisatelja resolucij in pisem, kadar bi šlo za kulturo našega poslovnega in še posebej samoupravljaljskega jezika. V njem kaže kultura, ki je nadnacionalna in splošna, svoj narodni, naš enkratni obraz.

4. Vprašanje bi bilo mogoče preprosto urejati — z dejanji ne z besedami. — Sploh v dandanašnjem totalitarnem svetu težko primerjati in s primerjavami govoriti o razmerjih med kulturo in ekonomiko — ne le pri nas, tudi sicer. — Celoletni proračun ljubljanske univerze je približno enak proračunu za slabe tri ure vietnamske vojne; ali: slabe pol kilometra ali pa še manj sodobne avtomobilske ceste stane toliko kolikor celoletno delovanje ljubljanske filozofske fakultete z vsemi njenimi 22 oddelki oz. katedrami, ki imajo za obstoj in suverenost slovenske narodne skupnosti vendarle neki pomen, naj bo že takšen ali drugačen. Obračam te številke na vse strani, nekaj je v njih, čemur bi moral priti do obisti, pa ne zmorem (ali pa se mi več ne ljubi). Ta silna nesorazmerja skrivajo v sebi modrost in »modrosti« naše civilizacije: v principu in v mehanizmih. — Skeptičen sem: ali v takšnem civilizacijskem totalitarizmu kultura sploh lahko še igra kakšno neposredno vlogo pri humaniziranju avtomatične proizvodnje in avtomatično trošечега človeka? Civilizacija, ki je takšne proporce ustvarila, je do vprašanja očitno še bolj skeptična od mene. Kaj naj potem še dodajam?

5. Težko je koga ali kaj hvaliti razen sebe. Laže je kritizirati in zato se je kritika ob sproščenih razmerah močno razmahnila. — Ne vem, na kakšno »kritičnost položaja« pri tem merite. — Če gre za ljubljansko bolnišnico, gre na bolje; vsako jutro jo vidim z okna, kar hitro raste; kar se stare bolnišnice tiče, je na slabšem. Lep čas sem preležal v njej, ne morem kritizirati, da bi slabo ravnali z menoj, tudi z drugimi niso, težko delo imajo, pa zmeraj težave z nagrajevanjem (= poštenim plačilom za pošteno delo). Ali na kateri »položaj«? Na babilonske stolpe? Na EKK, ob katerega se vsi obregujemo, pa nihče nič ne pove? »Kritičnost položaja« je lahko le kritičnost konkretne akcije, ni kritičnost nebuloznega »položaja«. Res pa se vsota vsot konkretnih kritičnih stanj (npr. EKK) lahko izkaže kot minus pred splošno politično situacijo, ali nacionalno situacijo, ali pred splošnim samoupravljaljskim položajem itd. — Govoriti o kritiki kot nepotrebnem in celo škodljivem simptomu takega »položaja« je slaba in

neduhovita obramba pred nadležnostjo takšne kritike ali prazno teoretiziranje, v slabšem primeru. — Bolj važno se mi zdi kritiko objektivno preverjati in njene pozitivne izsledke uresničevati. Za takšne stvari pa se naš družbeni aparat pogosto kaže gluha, trda in brez posluha, len, inerten in komoden; le krilatice o škodljivosti »kritikastrstva« si zna neizčrpno izmišljevati. V tem smislu pa je »položaj« mogoče res »kritičen«. — Umetnostna kritika ima pred družbeno trenutno to prednost, da ne skopari z navajanjem določenih primikov in imen in da s tem navajanjem vsaj ponavadi ne tvega reakcije »na drugem kanalu«.

6. Vprašanje cilja na dolgo in široko. V nekaj besedah bo težko izraziti ustrezno stališče. — Uvodoma bi bilo najbrž treba nekaj energije posvetiti vprašanju, kaj trenutno kot narod sploh smo. Pavšalna trditev, da smo enakopravna, svobodna socialistična republika v okviru jugoslovanske federacije, s svojim narodnim jezikom, šolstvom, sodstvom in upravo, sicer drži, je pa statična, juridično suha, opisna — zgodovinsko sicer pomembna, a za perspektivno akcijo, recimo kot izhodišče za delovni načrt, malone prazna, ker dela z dejstvi, ki so več ko evidentna in v akcijskem smislu še bolj ko ne izčrpana. — Odločati se za vzhod ali zahod ali za tretje je v kulturi neoportuno, prav tako politični mehanicizem, ki ne bi upošteval naše narodne kulturne samobitnosti. Razen tega je to lahkotna igra, ki jo v svoji kompenzativni kozmopolitski samovšečnosti že tako in tako preveč gojimo. — Kakšno predstavo imamo torej dandanes o slovenskem narodu kot kulturni skupnosti? Kaj hočemo in kaj sploh smo, kaj potrebujemo po več ko sto petdesetih letih nadčloveških vlaganj v narodnostno misel in kakšna je naša zavest in podzavest po tisočletnem krnenju narodnega organizma, kakšna je ta zavest in podzavest po zadnji vojni — v sedanjih mejah in sredi sedanje samostojnosti — pa s takšno ali drugačno dediščino? Ni dovolj vedeti, da moramo nekako vzdrževati svojo kulturo, vsaj malo se nam mora sanjati o tem, kakšno naj bo ali pa je razmerje med to kulturo in našim nadaljnjim nacionalnim obstojem; iz takšnega spoznanja nam bo lažje vedeti, kaj hočemo od te svoje kulture in zakaj, v kakšnem smislu nam je potrebna. Mislim, da bi to moral biti sleherni dolgoročni konceptiji tisti temelj, ki smo mu doslej posvetili še premalo pozornosti. — Svojega položaja in svoje narodnostne biti ne moremo mehanično enačiti z drugimi. Brezobzirno do sebe in do drugih bi se morali raziskati — z vsemi praktičnimi posledicami, ki jih kažemo v svojem obnašanju in samoupravljanju. — Hočemo torej kulturo, ki

bo natančno ali pa vsaj približno vedela, kaj v resnici sploh smo in kaj moramo spremeniti, da bomo polnovrednejši v okviru materialnih in duhovnih možnosti, ki jih premoremo.

Druga temeljna zahteva pri dolgoročnem načrtovanju je smisel za smotrnost; le-ta je bila že dovolj in hkrati še premalo poudarjena. Ali lahko naše narodno gospodarstvo prenese sto ponorelih institutov, ali jih more smotrno zaposliti? Miloš Poljanšek je s tem v zvezi omenjal muzealstvo itd. — Toda še veliko hujše vprašanje se mi zdi, — poudarjam še enkrat — obstoj velikanskega posredniškega aparata med sklepi in proračuni ter med porabniki oz. »objekti«¹ teh sklepov. Tu kar naprej krepimo že sedaj mogočen paradoks: bolj ko si prizadevamo financiranje in upravljanje teoretično prepustiti neposrednemu upravljavcu, več posredniških teles med viri financiranja — ali kar znotraj upravljanja — ter delavci ustvarjamo. Združevanje samoupravljalcev v posvetovalnih in samoupravnih telesih zahteva namreč svoj profesionalni tehnični aparat; bolj ko je samoupravljanje razvejano in koordinirano, obsežnejši je ta aparat. Dejansko si utira po vzorcih klasične birokracije samostojno pot ob ostankih klasične uprave — po vzporednem tiru: stopetindvajsetglavi zmaj.

Šele tretji pogoj se mi zdi tisto praktično, podrobno in, zdi se mi, pametno, čeprav pogosto platonično programiranje, ki smo mu živa priča.

Na drugi del vprašanja drugi del odgovora: V malem vse tisto, kar velja v velikem. Samo še tale dodatni poudarek smotrnosti: kulturno in znanstveno delo republiškega ranga teče na Univerzi, v SAZU in številnih samostojnih znanstvenih in kulturnih institutih in ustanovah. Najbrž je še zmeraj veliko dela dvo- ali večtirnega; težko pa bi bilo takšno večtirnost vsepovprek odpravljati z ukinjanjem ali združevanjem, čeprav bi bila ukrepa marsikje koristna. — Preteklost je pokazala, da je, npr., zdrava in do neke mere koordinirana konkurenca med založbami plodnejša od enotnega in zato kaj hitro monopolističnega, enosmernega ali zaspanega založništva; isto velja za gledališča, literarne revije in drugo. Po drugi strani pa bi morali neusmiljeno zapreti vse institucije, o katerih bi po temeljitem preudarku spoznali, da se razen s ponarejenimi poročili ne morejo izkazati z delavnostjo, pa če se prav skrivajo v SAZU ali v okrilju univerze ali za tem ali onim hrbtom. Ali ne bi kazalo kdaj preveriti, koliko denarja je šlo iz različnih fondacij za papirnate načrte, ki niso nikoli postali stvarnost ali pa so rabili za golo kuliserijo množični sinekuri?

JOSIP VIDMAR

Predsednik SAZU

1. Kakor marsikaj drugega omenjajo naši dokumenti te vrste res tudi posebni pomen kulture. Toda vprašanje je, ali to omenjanje kulture v imenovanih dokumentih res izvira iz globokega in nedvomnega prepričanja o njenem posebnem pomenu. Kajti če bi to prepričanje eksistiralo, se danes ne bi smeli več spraševati o tem, o čemer govori vaše vprašanje, in bi že zdavnaj ne prepuščali raznih kulturnih dejavnosti, na primer prevajanja, gledališkega repertoarja samoupravnim telesom, marveč bi se bila že zdavnaj med nami uveljavila zavest o odgovornosti republike oziroma takega ali drugačnega nacionalnega vodstva zanje in verjetno bi imeli že zdavnaj sestavljen seznam nujno potrebnih nam del iz svetovne literature, v katero štejem tudi filozofijo, in bi imeli določene obveznosti založb v zvezi s takim seznamom. Imeli bi pa verjetno tudi v gledaliških posebnosti in na ustrezen način organizirane repertoarne svete, ki bi bili odgovorni okusu in volji celotne družbe in njeni višji zavesti. Kajti založbe niso in ne morejo biti samo samoupravna telesa tistih, ki so trenutno v njih zaposleni; ravno tako pa je z gledališčem, zlasti z osrednjim gledališčem: ni ga identificirati z ljudmi, ki so trenutno njegovi člani in delavci, temveč je gledališče ustanova, ki ima poleg svojega specifičnega elementa svojo zgodovino, svojo kulturno misijo in je tako literatura kakor prevajalstvo in jezikovna kultura in še marsikaj drugega, za kar vse ne morejo in ne smejo nositi vse odgovornosti njegovi člani. To so zadeve širših in kompetentnejših forumov in organov, ki bi jih bilo treba ustvariti, seveda s taktom in s poznavanjem specifičnega delovnega značaja teh ustanov. Pripominjam samo še, da so bila gledališča in založbe omenjena samo kot primer in da velja vse povedano ravno tako za druge sorodne zavode.

2. Trdno sem prepričan o zanesljivosti spoznanja, ki sem ga že večkrat zapisal, da so talent, genij, umetniške realizacije vsake vrste — naravne sile kakor težnost, magnetizem in tako dalje. Zato sem tudi prepričan, da je nekaj sorodnega tudi kultura v celoti, v kolikor je resnična kultura. Nobenega dvoma ne more biti, da kultura trajno vzbuja zanimanje, priznavanje, spoštovanje in naposled tudi ljubezen, ne samo do posameznih pojavov, temveč tudi do narodov, v katerih so velika dela nastala, in to kljub vsem nasprotujočim dejavni-

kom in močem. Ustvarimo visoko kulturo v vseh naših narodih in sporazumevanje med njimi se bo razvilo v poglobljeno poznavanje in povezava med njimi bo globlja in trdnjša od vsake druge, ki temelji samo na skupnih interesih.

3. Samoupravljanje je eden izmed sestavnih delov socializma, zato velja zanj odnos, ki je značilen za dialektični par: socializem — kultura samo deloma, v omejenem obsegu. Vsi vemo pri nas, da ni pravega socializma, kjer ni hkrati tudi kulture. Vemo pa tudi, da ni prave kulture, h kakršni stremljiva in se s tolikimi mukami in žrtvami prebija človeštvo, kjer ni socializma. Znana nam je vrhu tega dialektična igra med tema dvema pojavoma: kultura je rodila socializem in ga plemeniti, pa tudi socializem trajno rodi kulturo in ji kot celoti daje njen končni smisel. Nekaj te dialektične igre obstoji tudi med pojavom samoupravljanja in kulture. Ni si mogoče misliti resnično zavednega in odgovornega samoupravljanja brez razvite kulture. Ravno tako pa se moramo zavedati, da samoupravljanje kot tako hočeš nočeš rodi kulturo, kajti pri vsakem odločanju morata sodelovati in tudi sodelujeta vest in osebna čast, dva velika dejavnika kulture. Toda kljub temu je sodelovanje kulture nujno potrebno. Mislim, da se sedanja prizadevanja v zvezi s samoupravljanjem preveč zanašajo na avtomatizem, ki sem ga opisal, in da posvečajo premalo skrbi pospeševanju kulture in njeni rasti izven tega družbenega avtomatizma, kar me znova postavlja pred vprašanje, ki sem ga ugotovil spočetka, ali v nas res živi dovolj trdna in globoka zavest o važnosti kulture za vse naše življenje.

4. Zaostajanje kulturnih potreb ni opazno samo pri nas, temveč povsod na svetu, in to celo v vzhodnih socialističnih državah, dasi tam nekoliko drugače kakor pri nas. Tudi to dejstvo ima pri nas nemara svoj vzrok v veri v nekakšen avtomatizem, po katerem naj bi veljalo, da so za kulturo potrebni neki materialni pogoji, kar je nedvomno, veljalo pa naj bi tudi, da je zaradi tega poglavitna stvar skrb za standard, iz katerega tako in tako mora nastati višja kultura, kar je kajpada očitna zmota. Nevarnosti tega stanja? Imenoval bom samo eno najvidnejšo — amerikanizem. In povedati moram, da sem stalno vznemirjen nad tem, kako in zakaj je ta grobi amerikanizem pravzaprav edini konkretni ideal celo na socialističnem vzhodu. O drugih nevarnostih spričo te ni da bi govoril, kajti kaj je visok standard brez kulture, vendar vidimo, in to deloma celo pri nas: sita grobost, agresivna objest in topa prepotentnost. Rešitev iz tega? Kultura in vse, kar je obseženo s tem pojmom: osveščanje, seveda politično,

toda tudi človeško; obujanje smisla in veselja do višjega življenja in do njegovih lepših oblik.

5. Bojim se, da o pravkar povedanem naša družbena kritika ne ve ali noče veliko vedeti. To pa se pravi, da je skorajda ni, oziroma da se ukvarja s problematiko nižje vrste. S problematiko dnevne prakse. Podobno je z umetnostno kritiko, ki se danes javno odreka sleherni kritičnosti. Prepričana je, da je njena stvar razlagati vredno in nevredno, ne pa ocenjevati in soditi. In vendar je menda vsakomur in celo tako imenovanim kritikom našega časa jasno, da je danes vsa naša umetnost od poezije do glasbe in do njenih likovnih vej v težki krizi, da se večidel vsa oklepa tujih vzorov, ki nimajo z našim življenjem nobene zveze, da jih slepo posnema, da nam posreduje samo podoživljeno življenje, da niti ne poskuša stopiti na lastne noge in da je večidel notranje zlagana, prikrojena modi, ne pa našemu življenju in usodi njenih tvorcev. Toda samo taka bi imela smisel. Naloga kritike pa bi morala biti: zavedati se tega, povzdigniti glas za tako umetnost, kakršno potrebujemo, in zavriniti vse te po tujih notah ubrane »krike«, »izbruhe«, »pesmi« in vsakršne »umotvore«, o katerih naši literarni in sorodni znanstveniki pisarijo debele knjige, polne nekritičnosti, polne nevednosti o naravi umetnosti in kajpada polne praznega besedičenja.

6. Vsak koncept takega ali drugačnega dolgoročnega programa za našo slovensko kulturno politiko bi se moral pričeti s kratkoročno zahtevo po kulturni kritiki, kakršno sem ravnokar skušal opisati. Taka kritika bi morda zbudila vsaj v resnejših tvorcih zavest o njihovih dolžnostih do našega življenja in s tem do vse naše eksistence. Toda to je skoraj utoپیčna misel, dokler pač ni med nami ljudi z zavestjo o vsem tem, s trdnimi in jasnimi kriteriji in z odločno, in če je treba, pogumno voljo, služiti naši stvari na ta način. Seveda bi morali taki kritiki imeti oporo v marsičem, kar se da organizirati, na primer v že omenjenem dolgoročnem, pretehtanem prevodnem programu, v smiselno kontroliranih repertoarjih naših gledališč in glasbenih ustanov, v formiranju posebne knjižnice, kakršne med Slovenci ni in ki bi vsebovala vsakršno kulturno zgodovinsko gradivo: dnevnike, korespondence velikih ustvarjalcev in vsakršna pričevanja o njih, gradivo, ki je vsakemu kulturnemu delavcu neogibno potrebno in ki ga pri nas kratko malo nima na razpolago. Toda samo s spoznavanjem del in tega gradiva se moreš dokopati do trdnejših stališč nasproti vsakršnim umetnostnim pojavom. Vendar vse to spada že med podrobnosti. Kajti pri vsem tem ne bi smeli niti za trenutek pozabiti na poglobitno, na brigo za

splošni okus, na skrb za dvig vsega našega življenja, ki je žal v marsičem podivjano, prazno in grobo. Izboljšanje glede tega pa je mogoče doseči samo z ustoličenjem povsem novega anti-ameriškega življenjskega ideala, ki bi kajpada temeljil na blagostanju, ki pa bi bil hkrati izraz našega socialističnega humanizma, naše volje po višjem in žlahtnejšem življenju, kakršna se je tako živo manifestirala v vsej naši mučni zgodovini, ki pa je danes tako zelo pozabljena.

BENO ZUPANČIČ

Generalni sekretar Zvezne konference SZDLJ

1. Ne bi rad znova načenjal načelnih razglabljanj o tem, kaj je *kultura*, čeravno je na ta račun dosti nespোরазumov celo v publicistiki. Znova — pravim zato, ker smo o vsem tem že govorili tudi v »Teoriji in praksi« (l. 1965). Vendar bi želel, da se sporazumemo vsaj o tem, da moramo razlikovati ustvarjanje od posredovanja ustvarjalnih dosežkov ne glede na to, da so v sleherni ustvarjalnosti elementi posredništva in v slehernem posredništvu tudi elementi ustvarjalnosti. To poudarjam zaradi različnih političnih nalog, ki naj jih ima organizirana družba pri oblikovanju pogojev za kulturne dejavnosti te ali one vrste. Eno je organizirati publiciranje znanstvenega ali umetniškega dela in drugo je tako delo ustvariti.

Zmeraj bolj se mi zdi jalov napor, prepričevati kogar koli, da je kultura potrebna, pomembna ali celo ekonomsko učinkovita — ne zato, ker bi to ne bilo res, ampak zato, ker je to javno znano že od nekdaj. Tak napor utegne biti še toliko bolj zastojni, kolikor izvira iz naivnega prepričanja, da je s kulturo nekaj narobe samo ali predvsem zaradi tega, ker nekateri ljudje ali družbeni faktorji ne *razumejo* njenega pomena.

Zakaj to pravim?

Naša temeljna družbena prizadevanja zadnja leta veljajo samoupravljanju kot zamisli, kako ustvariti organsko družbo občanov-samoupravljalcev (če smem uporabiti najkrajšo formulo). Potemtakem veljajo boju zoper »umetno« družbo, s čimer imam v mislih družbo, ki utegne biti bolj mehanizem kot organizem, s tem pa tudi zoper »umetno« kulturo — umetno postavljeno, organizirano, razmejeno in vzdrževano.

Če je to tako, upam si trditi, da je, potem je jasno, da se moramo v teh prizadevanjih učiti spoštovati tudi objektivne zakonitosti, dejstva in izkustva, naučiti se moramo *gospodariti* in *računati* v vseh sferah družbenega življenja, zlasti tam, kjer smo se doslej še zmeraj premalo naučili. Če pa prihaja v teh prizadevanjih do nesporazumov, sporov ali celo do izkrivljanj osnovnega hotenja (t. im. komercializacija, mehanične restrikcije, različno razumevanje tržnih zakonov itd.), potem gre pri tem vendarle za spremljevalne težave in pojave, in sicer ne samo na področju kulture. S tem še malo ne trdim, da so ti pojavi nepomembni ali nenevarni, vendar so — gledano v celoti in politično strateško — v primerjavi z osnovnim smotrom prizadevanj za celovito družbeno reformo samo »stranski produkt«.

Če poudarjamo temeljna prizadevanja za *kakovostno* preobrazbo družbe, ta preobrazba pa je objektivna nujnost, če nočemo nazaj v administrativno-birokratsko urejanje družbenih zadev oziroma v kakšno novo inačico (primitivne) »čvrste roke«, potem je razumljivo, da v teh prizadevanjih ne moremo kratko in malo prepustiti kulture (nasploh) tržni stihiji ali zgolj ekonomskim zakonom tudi iz teh razlogov. To pa ne pomeni, da bi jo morali »obvarovati« pred globokimi družbenimi preobrazbami, ki so se začele zlasti z reformo. Vse to poudarjam samo zaradi tega, ker se nam splošno namigovanje na »nesocialistično« smer našega družbenega razvoja pojavlja med drugih kot preoblečena skrb za socializem, kot težnja zoper reformo vsega družbenega življenja, kot podtalno prigovarjanje za administrativni red, za pojmovanje družbe (oziroma države) kot božanstva, ki deli dobro in slabo in od čigar razumevanja je odvisna tudi usoda kulture. Skratka — gre za *verovanje*, da je tudi kultura popolnoma odvisna od pametne ali nespametne vlade.

Vse to je bilo že povedano, ali še zmeraj je slišati mnenja in čutiti politične pritiske te vrste. Kadar so ljudje zaskrbljeni za socializem in njegovo usodo, je zatorej potrebno dobro prisluhniti in vsakokrat posebej ugotoviti, za kakšne dejanske težave gre, za *kakšen* socializem — v naši odprti družbi so možne vse inačice skrbi in vse inačice zamisli o socializmu.

Ali je posebni pomen kulture prišel do izraza v procesu reforme?

Rekel bi, da je in da ni. Potrebno je pogledati stvari od blizu in natančno, potrebno je skrbno oceniti posamezna stanja ali pojave. Naj ilustriram to misel: Kaj se že dolgo dogaja v Kostanjevici ali v Slovenjem Gradcu? Ali so njihove dejavnosti kaj okrnjene po reformi? Ali npr. v Medrepubliški

skupnosti za kulturno-prosvetne dejavnosti dvajsetih občin na meji Črne gore—Bosne in Hercegovine—Srbije (častni član te skupnosti je tudi Ilirska Bistrica!)? Bral sem, da so se v tej »kulturni republiki« sredstva za kulturne dejavnosti v l. 1962—1967 povečala za 1742%, v tem sredstva samih občanov za 721%.

Hočem reči: nikamor ne bomo prišli s povprečnimi sodbami o komercializaciji ali o zaostajanju (vsi kar naprej zaostajamo drug za drugim), mnogo boljše je, pogledati posamezne pojave, jih razčleniti, oceniti in uporabiti pridobljene izkušnje.

Kar se tiče republike — paziti moramo, da se znova ne razraste iluzija o tem, da gre predvsem za državo, za proračun, za centralno financiranje itd. Če je tako — potem bo vse zaman, zakaj tu poti naprej ni.

Če pa gre za rojevanje novih samoupravnih zamisli, za skupnosti, za organsko povezovanje interesov in interesentov, za povezovanje širših »krogov« samoupravljalcev tega področja, za skupno družbeno pomoč pri analiziranju, planiranju ipd., če gre za to, da vsakdo od interesentov in tudi širša družbena skupnost kot celota (republika) nastopa kot eden (a ne kot edini ali edinozveličavni) izmed faktorjev v urejanju in spodbujanju (tudi materialnem) kulturnega razvoja celotne skupnosti — potem je seveda pot odprta na vse strani.

Mislim, da moramo razmišljati predvsem o tem, če hočemo, da bo kakršnokoli planiranje kulturnih dejavnosti v nacionalnih okvirih uspelo in se uveljavilo.

2. Tak kot zmeraj, samo da je osvobojena oficialnih in administrativno obveznih oblik in vsebin. To pa pomeni, da se najrazličnejše kulturne dejavnosti povezujejo na temelju interesov in možnosti, da se v kulturnem prostoru Jugoslavije (in drugod) neposredno dogovarjajo, sodelujejo, izdelujejo skupne programe, ki temeljijo na vsebini njihovih interesov in smotrov.

Verjetno ni treba poudarjati, da je kultura s svojimi smotri naravnost poklicana, podirati *umetne* meje med narodi, saj je poklicana podirati take meje med ljudmi nasploh.

3. Ne. Omejiti kakršnokoli samoupravljanje na samoupravne organe podjetij ali institucij ali društev oziroma samo na načela dohodka pomeni, poenostaviti smotre in napraviti medvedjo uslugo družbeni reformi.

Kultura in samoupravljanje — pojmovana v najširšem smislu — oba vsebujeta seveda tudi kulturo dela, vedenja, občejanja, stanovanja, okolja itd. Vendar gre tudi pri tem za temeljno vprašanje: ali je mogoče taka družbena prizadeva-

nja kratko in malo ukazati? Očitno ni, sicer bi bili to že zdavnaj dosegli.

Gre potemtakem za kakovostno družbeno preobrazbo vsepovsod — od proizvodjalnega dela do duhovnega ustvarjanja (kolikor je to mogoče mehanično ločevati). To pa pomeni prizadevanja vsepovsod, širše uveljavljanje samoupravljanja, dogovarjanje na temelju skupnih interesov, mobilizacijo ljudi in njihovih samoupravnih skupnosti, organov, društev itd.

Na zadnje vprašanje je mogoče reči — nič ni ravno tako, kot bi želeli, kar je naravno. Vprašati bi se bilo treba, kaj smo storili oziroma kaj naj storimo, da bi bilo vse čimbolj po naših željah.

Ne zamerite, če ponovim staro misel: družba z nizko delovno produktivnostjo lahko rodi genije, ne more pa doseči visoke povprečne stopnje civilizacije in kulture brez iskateljstva in naporov na vsej »fronti« družbenega napredka.

4. Celo po uradnih ugotovitvah zaostajajo v naši deželi čisto vse dejavnosti, če že ne za možnostmi, vsaj za željami.

Mislim, da bi bilo potrebno vsako tako zaostajanje natančno opredeliti. Po mojem gre v sferi kulturnih dejavnosti predvsem za zaostajanje lastnih naporov kulturnih (in drugih) faktorjev, da bi se te dejavnosti osvobodile tesnih okvirov institucionalizma, umetnih razmejitev ali celo provincialnega ljubosumja med seboj. To ne velja za vsako dejavnost posebej, in kolikor vendarle velja za vse, velja samo do neke mere — obstaja namreč in bo zmeraj obstajala dolžnost organizirane družbe, da take napore podpira, pospešuje, da na širšem prostoru pomaga ustvarjati razmere, v kakršnih bi se te dejavnosti lažje postavile na višji ravni na »samoupravljalске noge«. Ne gre mi torej za kakršnokoli moraliziranje ali za politično diskvalifikacijo, ampak za ugotovitev, zaradi katere si morajo izpraševati vest vsi družbeni faktorji zapovrstjo.

Protislovja kultura-civilizacija so navzoča v vseh sodobnih družbah in tudi pri nas. Nanje moramo biti pozorni kot občani in kot skupnost, kar pa pomeni skupen in stalen družbeni napor, da bi se ta protislovja ne zaostrovala v konflikte oziroma da bi jih razreševali na samoupravljalški način.

Konkretno? Treba je proučiti, kje nam potekajo »frontne linije« (šola, umetnost, tisk, radio-televizija, družbene organizacije, kulturna društva, znanstvene ustanove itd.) in se dogovarjati za širši družbeni nastop proti pojavom, ki bi utegnili ograzati socialistične smotre v tem pogledu. Samo

s kritiko ali celo z moralnim jadikovanjem ne bomo opravili vsega.

5. Kratko samo tole: še zmeraj sta preveč »ustni« oziroma »pismeni« in premalo »akcijski«. Prepričan sem, da je najboljša kritika *akcija*, ki išče nova pota in v dejanju in učinkovanju spreminja stanje stvari. To ne pomeni, da podcenjujem kritiko, vendar jo je treba spreminjati — če se le dá in kolikor se le dá — v organizirano akcijo progresivnih sil. Samo tako bomo dosegli tudi učinke, ki ne bodo dopuščali dvoumnih »občutkov«.

6. Na to vprašanje sem skoroda že odgovoril — četudi kratko in splošno.

Osnovno je — uveljaviti samoupravljanje tudi na področju kulture in znanosti širše, v širših »krogih«, ne ga absolutizirati in zapirati v okvire ene institucije ali družbenopolitične skupnosti. Na ta način je mimo drugega mogoče doseči tudi učinkovito omejevanje različnih monopolov, oblasti neformalnih skupin, egoizma itd., hkrati pa na višji ravni uveljavljati poleg pravic tudi dolžnosti samoupravljalcev in navsezadnje na drugačen način pridobivati materialna sredstva iz vseh možnih virov (tudi iz skupnih družbenih sredstev).

Pri tem ne gre za to, da odpravimo vpliv organizirane družbe (npr. republike) na te dejavnosti, pač pa, da jo vključimo v »krog« kot enega izmed interesentov, vendar ne prevladujočega v smislu oblasti ali celo državne uprave, pač pa kot faktor, ki lahko s sredstvi modernega načina urejanja družbenih zadev (znanstvene analize, skupni dogovori v republiki, ki se ujema z nacionalno skupnostjo itd.) postane mnogo močnejši naravni integracijski faktor, izoblikovan s skupno voljo.

Če so npr. psihologi, pisatelji, jamarji, fiziki ali muzikologi s svojimi (po številu) skromnimi močmi sposobni organizirati širok krog najrazličnejših interesov za pomembne mednarodne prireditve — *ne vidim razloga, da bi ne zmogli česa takega tudi v kakšen drug namen*. Dobro bi bilo pogledati, kakšen krog so »sklenili« Slovenjgradčani, da so lahko zgradili novi umetniški paviljon, ali kakšni krogi so se sklenili v občinah ob znani akciji za nove osnovne šole lani in predlanskim oziroma kakšne bodo prve izkušnje izobraževalnih skupnosti.

Ta krog je bil po navadi takšenle: šola—občani—družbene organizacije—občina s svojimi organi—gospodarske organizacije—banka—republika (z namenskimi sredstvi). Zanimivo je, da se tak »krog« skoroda vsepovsod sklene čisto

naravno, kadar gre za izjemne akcije (npr. za investicije), mnogo težje pa, kadar gre za t. im. redne dejavnosti — zaradi tega sem namenoma navajal primere Kostanjevice, Slovenj-gradca in skupnosti »treh republik«. Izkušnje izobraževalnih skupnosti nam bodo pokazale, koliko bomo uspeli premoščati vrzeli med t. im. *osnovo* in *nadgradnjo* tudi na ta način.

Večkrat sem že pisal o takem krogu interesov in interesentov za slovenski film (produkcija, tehnika, reproduktivna kinematografija, distribucija, sklad, društva, klubi, revija, RTV itd.). Očitno je npr., da ni sklenjen krog založbe—pisatelji—likovni umetniki—znanstveniki, da ne omenjam bralcev. Razumljivo je, da ne morejo biti zastopani v samoupravnih organih takih dejavnosti ali institucij, kot so Akademija znanosti in umetnosti, univerza, založbe ali radio-televizija, tisočeri sodelavci, mogoče pa jih je povezati v širših krogih in jih narediti soodgovorne ne samo za kritiko, ampak tudi za programiranje in upravljanje teh organizmov (zlasti po vsebinski plati).

Edinozveličavnega recepta ni — vendar je smer, o kateri govorim, dana, danih je nekaj izkušenj (dobrih in slabih), na razpolago je nekaj hotenj — potemtakem bi kazalo pljuniti v roke in se lotiti dela: pretehtati ideje, spodbujati dogovarjanje med ljudmi, prisluhniti kvalificiranim predlogom, pripraviti projekte, poskusiti in navsezadnje uveljaviti tisto, kar kaže, da bi utegnilo najbolj uspeti.

Vojni hudodelci

Štiriindvajset let je preteklo od moskovske izjave treh zavezniških sil, izjave, ki med drugim določa tudi tole: »Brž ko bo katerikoli vladi, ki bo umeščena v Nemčiji, dovoljeno premirje, bodo tisti nemški častniki in vojaki in pripadniki nacistične stranke, ki so odgovorni za ... grozovitosti, pome in pobijanje ali so pri njih voljno sodelovali, odposlani nazaj v tiste dežele, kjer so zagrešili svoja nizkotna dejanja, da jih bo mogoče po zakonih osvobojenih držav in tam umeščenih svobodnih vlad postaviti pred sodišče in jih kaznovati. Sestavljeni bodo sezname s kolikor mogoče številnimi potankostmi iz vseh teh dežel, nanašali se bodo zlasti na zasedena ozemlja Sovjetske zveze, Poljske in Čehoslovaške, Jugoslavije in Grčije s Kreto in drugimi otoki, na Norveško, Dansko, Nizozemsko, Belgijo, Luksemburško, Francijo in Italijo. Nemci ... naj vedo, da bodo prepeljani nazaj na prizorišče svojih hudodelstev in da jim bo sodila pravica ondotnega ljudstva, s katerim so najnižkotneje ravnali ... zavezniške sile jih bodo zasledovale do najskrivnejših kotičkov sveta in jih izročile svojim tožilcem, da bo pravičnost opravila svoje...«¹

Na nürnberškem procesu, ki je trajal od 20. novembra 1945 do prvega oktobra 1946, je mednarodno vojno sodišče obravnavalo in sodilo samo nekaterim voditeljem, organizatorjem in pobudnikom hudodelništva zoper mir, vojnega hudodelništva in hudodelništva zoper človečnost, tistim, »za katerih hudodelstva ni zemljepisno določenega kraja«.² Nürn-

¹ Joe J. Heydecker in Johannes Leeb, Nürnberški proces, II, Ljubljana 1960, str. 104; prim.: J. Andrassy, Mednarodno pravo, Zagreb 1961, str. 212. — Poleg moskovske izjave moramo upoštevati še druge akte mednarodnopravne veljave, ki so pregon in kaznovanje vojnih hudodelstev povzdignili z ravni obveznosti posameznih držav na raven mednarodnopravne obveznosti: jaltško deklaracijo iz februarja 1945, londonski sporazum s statutom mednarodnega vojaškega sodišča v Nürnbergu z dne 8. 8. 1945 in potsdamski sporazum z dne 2. 8. 1945. Temeljne ideje in določila omenjenih izjav in sporazumov je potrdila tudi generalna skupščina OZN z resolucijami št. 95 z dne 11. 12. 1945, št. 177 z dne 11. 12. 1947 in 14. 12. 1948 ter s konvencijo o genocidu z dne 9. 9. 1958 (glej o tem »Resolucija o zastaranju vojnih hudodelstev«, »Pravnik«, št. 1–3/1965, str. 3–4).

² To je bilo določeno s tako imenovanim londonskim sporazumom z dne 8. avgusta 1945.

berški proces poznamo, vemo pa tudi, da še zdaleč ni mogel zajeti vseh tistih vojnih hudodelcev, ki jih lahko štejemo med vodilne³.

Slovesna izjava, ki smo jo navajali spredaj, ter drugi mednarodnopravni akti so vzbujali upanje, da bo po koncu druge svetovne vojne vendarle tudi radikalno rešen problem vojnih hudodelcev, začnši pri njihovi identifikaciji preko izročitve pristojnim nacionalnim sodiščem do obsodbe. Problem pa je še kar naprej radikalno nerešen, in to tudi v trenutku, ko smo priče novim vojnim hudodelstvom v Vietnamu pa tudi drugod. Zavest o tem, da je problem vojnih hudodelstev še vedno pereč, se opira zlasti na tale dejstva:

— zavezniške obljube, da bodo »zločinci zasledovani do najskrivnejših koticov sveta«, se niso izpolnile. V nekaterih deželah so dobili zatočišča ter žive ilegalno, pollegalno ali celo legalno mnogi, ki bi morali odgovarjati za svoja dejanja. Vzemimo primer Artukovića, Pavelićevega notranjega ministra, ki živi v ZDA, pa Rajakowitscha v sosednji Avstriji, da ne navajamo drugih primerov.

— Načela iz moskovske izjave in londonskega sporazuma so s t. i. zakonom št. 10 nadzornega sveta za Nemčijo v letu 1945 postala sestavni del nemškega notranjega prava. Ta zakon ni zajel le ožjega kroga oseb, voditeljev, organizatorjev itn., marveč je krog razširil od glavnih krivcev na vse, ki so storili inkriminirana dejanja.⁴ Znano nam je, kako »učin-

³ Sicer glej »Nürnberski proces«, delo navedeno v opombi 1. Londonski statut, s katerim je bilo osnovano mednarodno vojno sodišče, določa v 6. čl. kot hudodelstvo te vrste tale hudodelstva:

a) *hudodelništvo zoper mir*: načrtovanje, priprava, uvajanje ali celo izvajanje napadalne vojne ali vojne s kršitvijo mednarodnih pogodb, dogovori ali zaganjanja ali sodelovanje pri skupnem načrtu ali pri skupni zaroti za izvedbo katerega izmed navedenih dejanj;

b) *vojno hudodelništvo*: kršitve vojnega prava in vojnih navad. Take kršitve obsegajo, ne da bi bile samo na to omejene, moritev, zlorabljanje ali odvažanje na prisilno delo ali v kakršenkoli drug namen, kolikor se to nanaša na civilno prebivalstvo bodi že zasedenega ozemlja ali na tam nastanjeno civilno prebivalstvo, moritev in zlorabljanje vojnih ujetnikov ali ljudi na odprtem morju, moritev talcev, ropanje javnega ali zasebnega premoženja, svojevoljno rušenje mest, trgov in vasi in vsakršno drugo pustošenje, ki ga ni mogoče opravičiti kot vojaško nujo;

c) *hudodelništvo zoper človečnost*: moritev, iztrebljanje, zasužnjevanje, deportacija in druga nečloveška dejanja, zagrešena zoper civilno prebivalstvo pred začetkom vojne ali med njo, ali preganjanje iz političnih, rasnih in verskih vzrokov z izvedbo zločina ali v zvezi z zločinom, za katerega je to sodišče pristojno, ne glede na to, ali dejanje krši pravico dežele, kjer je bilo zagrešeno, ali ne.

Vodje, organizatorji, pobudniki in pomočniki, ki so sodelovali pri snovanju ali izvedbi skupnega načrta ali skupne zarote za izvedbo katerega izmed navedenih zločinov, odgovarjajo za vsa dejanja, ki so jih zagrešili katerikoli ljudje po izvedbi takega načrta. (»Nürnberski proces«, op. cit.)

⁴ Glej o tem: J. Andrassy, op. cit.

kovita« je bila doslej politika denacifikacije in kaznovanja vojnih hudodelcev v Zvezni republiki Nemčiji. Organizacije demokratičnih krogov v tej deželi imajo seznam s 27.000 imeni znanih nacističnih hudodelcev, ki se skrivajo pod tujimi imeni v tej državi. »Vsakdo ve, kdo so, kako se v resnici pišejo in kaj imajo na vesti, pa vendarle zoper nje nihče ne uvede kazenskega pregona.«⁵ Do 1.1.1964 je bilo sicer sojenih v ZR Nemčiji (pred sodišči okupacijskih oblasti in rednimi nemškimi sodišči) skupaj 12.882 oseb, od tega jih je bilo obsojenih 5.445 in 4.033 oproščenih⁶. Vsi vemo, da so bili številni od teh procesov prava farsa in posmeh milijonom žrtvam nacističnega brezdušnega terorja.

— Vlada ZR Nemčije je pred leti sprožila akcijo, da bi se določbe o zastaranju kaznivih dejanj uporabile tudi za vojna hudodelstva in hudodelstva zoper človečnost. Prvotno naj bi ta dejanja zastarala že leta 1965, kasneje pa je vlada ZR Nemčije sprejela sklep, s katerim odlaga zastaranje do 31. 12. 1969. Po tem roku, ki ni več daleč, bo tako na ozemlju ZR Nemčije uveljavljena »amnestija« za vseh znanih 27.000 vojnih hudodelcev ter za mnoge neznane in neodkrita. Stališča in sklepi ZR Nemčije so vzburili vso svetovno demokratično javnost. Nekatere države, med njimi tudi naša, so nato izrecno izločile vojna hudodelstva iz okvira predpisov o zastaranju. Društva in družbene organizacije so objavile protestne izjave⁷. Toda bolj kot očitno je, da bo za vlado ZR Nemčije z 31. 12. 1969 denacifikacija končana.

— Primer Rajakowitscha in njegov beg iz Jugoslavije nas je opozoril na to, da tudi v naši deželi, žrtvi fašizma in nacizma, v sedanjem trenutku ne moremo več zanesljivo računati (taka je vsaj naša *domneva*, ki smo jo delno že utemeljili)⁸ z učinkovitim sistemom ugotavljanja, preganjanja in kaznovanja (izročanja) vojnih hudodelcev.

Od tedaj, ko je bil uveljavljen odlok o ustanovitvi državne komisije za ugotavljanje hudodelstev okupatorja in njihovih pomočnikov — sprejelo ga je predsedstvo AVNOJ novembra 1943 — ter od ustanovitve takih komisij v vseh republikah smo v naši deželi ugotovili in tudi kaznovali mnoge vojne hudodelce. S tem smo izvajali tudi štiri temeljne obveznosti držav članic OZN v teh zadevah:

⁵ Podatki in citirano po prispevku Ljuba Bavconca »Zastaranje vojnih hudodelstev«, »Pravnik«, št. 1—3/1965, str. 9.

⁶ Prav tam.

⁷ Med njimi tudi glavni odbor Zveze društev pravnikov Slovenije, »Pravnik«, št. 1—3/1965, str. 3, 4.

⁸ Glej sestavek »Mi in Rajakowitsch«, »Teorija in praksa«, št. 11/67.

- priznanje in upoštevanje z mednarodnim pravom določenih dejanskih stanov vojnih hudodelstev;
- dosleden pregon in kaznovanje vojnih hudodelstev kjerkoli in kadarkoli do zadnjega kotička zemeljske oble;
- ekstradicija vojnih hudodelcev prizadeti državi;
- prepoved priznati azil vojnim hudodelcem.⁹

Pred leti so bile komisije za ugotavljanje vojnih hudodelcev odpravljene in njihove naloge prenesene na druge organe. Od takrat dalje pa se zdi (tako vsaj domnevamo), da so odgovorne institucije zanemarile (ali celo opustile) svoje dolžnosti v teh zadevah. Pravzaprav naši javnosti niso dovolj znani odgovori na tale vprašanja:

— Kdo in katere institucije v našem družbenopolitičnem sistemu so (ne le formalno, marveč dejansko) zadolžene za preganjanje vojnih hudodelcev »do zadnjega kotička zemeljske oble«? Na Nizozemskem je npr. to tudi državni inštitut za vojno dokumentacijo, znan po vsem svetu, ki vliiva strah skrivajočim se nacistom povsod po svetu.¹⁰ Ob Rajakowitschevem primeru smo bili obveščeni, da je v zveznem javnem tožilstvu seznan vojnih zločincev. Zanima nas, ali je to *mrtev* seznan *živih* vojnih hudodelcev ali pa je res osnova za akcijo?

— Na ozemlju naše države so bila storjena mnoga vojna hudodelstva vseh vrst. Zanima nas, ali so v prav vseh ali vsaj v večini primerov množičnih pobojev, požigov, ustrelitev, deportacij itn. odkriti odgovorni posamezniki iz vrst okupatorskih enot ali njihovih pomočnikov. Ne mislimo samo na vodilne generale, komandante, policijske komisarje, marveč tudi na *neposredne* izvrševalce v smislu načela, da si »nihče ne more umiti rok, če kot vojak (podrejeni) na ukaze višjih ali države množično pobija neoborožene civiliste in izvršuje druga vojna hudodelstva«, načela, ki ga je sprejelo tudi naše kazensko pravo. Ali so npr. znani odgovorni in izvrševalci množičnega pokola v Kragujevcu? Kar se nas tiče, dvomimo. Sicer bi ne bili v zadregi čisto posebne vrste ob procesu zoper izvrševalca odloka o obešenju talcev v Frankolovem pri Celju, ob procesu zoper ljubljanskega vojnega hudodelca Rozmana. In ne bi prebrali, da je »Šentjernejska noč« — članek, priobčen v »TV 15«, v katerem so *prvič* po usodni noči opisani zločini skupine domobrancev postojanke v Dolnjem Logatcu — je (pa) vloga komandanta in postojanke Vinka Fortune ... premalo opisana.¹¹ Prav tako bi verjetno ne bila prepuščena

⁹ Navajam po L. Bavcona »Zastaranje vojnih hudodelstev«, »Pravnik«, št. 1—5/1967, str. 5—11.

¹⁰ Glej o tem »Vjesnik u srijedu«, 18. oktobra 1967.

¹¹ »TV 15«, 7. novembra 1967.

pobuda za rekonstrukcijo zločinov pri Sv. Urhu avtorici znane knjige Štefaniji Ravnikar-Podbevškovi, torej »privatni« pobudi.

— Mnogi vojni hudodelci so iz naše države pobegnili. Ali naši organi vsaj za tiste, o katerih je ugotovljeno, da so hudodelci, vedo, kje prebivajo, in ali so naše oblasti zahtevale njihovo izročitev? Primer Artukovića poznamo, vemo tudi, kako brezuspešne so bile zahteve, naj ga izročijo. Kako pa je z drugimi? Zopet dvomimo, da je bilo dovolj pobud v tem pogledu. Sicer ne bi že omenjeni Rozman prišel v Ljubljano s potrdilom našega diplomatskega predstavništva, da je amnestiran. Je morda to le naključje ali pa logična posledica tega, da ni učinkovitega sistema? Naša vlada je pri vladi ZR Nemčije že večkrat protestirala, ker dopušča delovanje organizacij bivših ustašev, četnikov in domobrancev. Vemo tudi, da so kolovodje teh organizacij vojni hudodelci. Ali in v koliko primerih smo zahtevali tudi njihovo izročitev?

Več kot očitno je, da je naša vednost o vojnih hudodelcih še vedno zelo pomanjkljiva in naša morebitna aktivnost v tej smeri mnogo premalo koordinirana tudi z ustanovami v drugih državah, ki se s tem ukvarjajo. Mislimo, da bi odgovori na vprašanja, ki smo jih postavili, predvsem pa učinkovita organizacija boja proti vojnim hudodelcem mnogo pripomogli k temu, da kljub stališču o nezastaranju vojnih hudodelstev zaradi neustrezne prakse ne bi zastarala zavest o nekaterih zelo pomembnih spoznanjih človeštva po drugi svetovni vojni:

a) spoznanju, da bo človeštvo uničeno, če vojna sploh in vojna hudodelstva posebej ne bodo obsojena in obsojana, kjerkoli in kadarkoli se pojavijo;

b) spoznanju, da je pobijanje in množično uničevanje ljudi v imenu ideološkega fanatizma najgnusnejše hudodelstvo, ki si ga je mogoče zamisliti;

c) spoznanju, da nihče ne more odklanjati odgovornosti za to, kar se dogaja v njegovi deželi in po svetu. Nihče si ne more umiti rok, če kot vojak na ukaze višjih ali države množično pobija neoborožene civiliste in izvršuje druga vojna hudodelstva.¹²

Ustrezna praksa pa bi najbolj učinkovito demantirala zaskrbljenost, ki jo čutimo v izjavi Zveze združenj borcev NOV občine Logatec: »Člani Zveze združenj borcev NOV menijo, da 'odprte meje' ter izredno demokratična pridobitev socialističnega družbenega sistema še ne zagotavljajo svobodnega

¹² Citiram po L. Bavconu, op. cit.

gibanja tistim, ki so si obremenili vest z zločini, pa čeprav je od tega preteklo že več kot 20 let.¹³

Ko postavljamo vprašanja o vojnih hudodelcih, nas ne vodi misel maščevanja, marveč skrb za našo lastno prihodnost in prihodnost človeštva, ki se mora neprestano upirati možnosti, da bi se še kdaj zgodilo kaj takega, kot se je med drugo svetovno vojno. Vojni hudodelci bi, če bi izbruhnila tretja svetovna vojna, imeli na voljo še mnogo hujša uničevalna sredstva.

ZDENKO ROTER

Kako gospodariti s skupnimi rezervami?

Nastanek skupnih rezervo

Leta 1961 so bili opravljeni obsežni ukrepi za racionalizacijo gospodarstva; dosegli smo pomembno zmanjšanje subvencioniranja nekaterih panog gospodarstva. Z namenom, da se gospodarskim organizacijam z začasnim financiranjem olajša prehod na nove ukrepe, je zvezna skupščina sprejela zakon o ustanovitvi skupnih rezerv gospodarskih organizacij, in sicer posebej za področje občine in posebej za posamezne republike. Vir denarnih sredstev skupnih rezerv je prispevek gospodarskih organizacij, ki se vplačuje iz doseženega dohodka po njegovi razdelitvi z zaključnim računom.

Prva leta so bila sredstva skupnih rezerv skromna ter so se uporabljala za pokrivanje primanjkljajev gospodarskih organizacij, ki so poslovno leto končale z izgubo. Ščasoma se je razširila navada, da se je iz skupnih rezerv vsako leto pokrivala izguba številnim kmetijskim zadrugam in podjetjem, ki so zaradi neurejenih razmer in neizgrajenosti kapacitet zapovrstjo izkazovala izgubo. S skupnimi rezervami je gospodaril upravni odbor na podlagi republiškega zakona, ki je bil tudi smiselno usmerjen predvsem na vsakoletno pokrivanje tekočih izgub ter je odseval za tisti čas na splošno značilna nerazčiščena pojmovanja glede vloge rezervnih skladov v podjetjih ter skupnih rezerv občine in republike. Prva

¹³ »TV 15«, 7. novembra 1967.

leta po nastanku so skupne rezerve zaradi neizdelanosti vloge in načel za gospodarjenje povzročile nezaupanje gospodarstva in zašle v krizo. Leta 1965 se je že bolje definirala vloga skupnih rezerv gospodarskih organizacij. Vire za takšno določnost je treba iskati v naslednjem:

— Pogoji gospodarjenja v posameznih panogah gospodarstva so postali bolj med seboj izenačeni; posameznih panog ni bilo več treba izjemno obravnavati in regresirati negativnega poslovanja.

— Poslovanje republiških skupnih rezerv je pričelo vzbujati zanimanje širšega kroga udeležencev v gospodarstvu, kar je vedno bolj prihajalo do izraza pri obravnavah zaključnih računov skupnih rezerv v skupščinskih odborih.

— Količina finančnih sredstev, zbranih v skupnih rezervah, se je z leti občutno povečala; pritekati so že pričele tudi pomembne anuitete.

Obširna razprava v skupščinskih odborih ter končno na zasedanju republiške skupščine v začetku leta 1966 je pripeljala do sklepa, da naj se z novim republiškim zakonom sistemsko utrdijo skupne rezerve in jasneje definira način gospodarjenja in razpolaganja s skupnimi rezervami gospodarskih organizacij. Nov zakon o gospodarjenju in razpolaganju s skupnimi rezervami gospodarskih organizacij je bil sprejet februarja leta 1966 ter zadeva gospodarjenje z občinskimi in republiškimi skupnimi rezervami.

Sistem in načela gospodarjenja s skupnimi rezervami

V zvezi s skupnimi rezervami se sedaj pojavlja v javnosti dvoje vprašanj:

1. Ali imajo skupne rezerve gospodarskih organizacij svoj prostor v sistemu in za koliko časa?

2. Na kakšnih načelih naj temelji gospodarjenje s skupnimi rezervami?

Menim, da je treba najprej odgovoriti na drugo vprašanje, kajti sodbo o tem, ali imajo rezerve svoj prostor v sistemu tudi v prihodnje, bo lažje sprejeti potem, ko razjasnimo načela, na katerih naj bo zasnovano gospodarjenje z rezervami. Nanizajmo izhodiščne točke za ta načela:

1. Skupne rezerve gospodarskih organizacij predstavljajo prihranke vsega slovenskega gospodarstva; pri gospodarjenju z njimi je treba brezpogojno skrbeti za zanesljivost in varnost naložb teh prihrankov. Značaj skupnih rezerv kot prihrankov gospodarstva zahteva takšno politiko razpolaganja

z njimi, da bodo postajale anuitete iz že odobrenih posojil v prihodnje vedno pomembnejši del razpoložljivih sredstev. Sredstva je mogoče odobravati samo kot kredite. Najvažnejše je torej, skrbno proučiti zahtevek glede varnosti naložbe, kar naj bo odločilno, dočim je vprašanje sprejemljive obrestne mere in roka vračila treba obravnavati individualno glede na vrsto in značaj zahtevka. Poudarek je torej na varnosti naložbe prihrankov pri sočasni maksimalni mogoči poslovnosti upravnega odbora.

2. Sredstva rezerv morajo biti vedno na voljo za nujna, ekonomsko opravičljiva posredovanja, ki so izrednega gospodarskega pomena za širša področja in ki jih glede na njih specifičnost ni mogoče drugod v celoti ali delno razreševati. Za izvedbo tega je treba v teku vsega leta stalno in skrbno primerjati vložene zahtevke med seboj ter predvidevati možnosti resnejših težav in njih obseg. Na kratko: upravni odbor dela stalno, pri tem pa s posebej izdelano dinamiko odobravanja zahtevkov izbira vedno najboljše in najtehtnejše med njimi.

3. Pri gospodarjenju s skupnimi rezervami mora biti struktura odobrenih posojil v določenem ravnotežju glede rokov vračila, obrestne mere in kvalitete zanesljivosti naložbe. Ker predstavljajo skupne rezerve prihranke gospodarstva, morajo anuitete kakor tudi obresti predstavljati pomemben vsakoletni priliv in v pravem pomenu besede rezervo za kritičnejša in najtežja obdobja, ki bi lahko na posameznih področjih ali panogah še nastopila. Za dosego takega ravnotežja se naloži del denarja v tiste gospodarske organizacije, ki lahko v kratkem času dosežejo izredno ugodne učinke in utegnejo anuitete že v kratkem času zanesljivo vrniti.

Če hočemo zastavljena načela uresničiti v praksi, pa mora gospodarjenje s skupnimi rezervami temeljiti:

— na skrbni strokovni obdelavi zahtevkov (sanacijskih načrtov);

— na nadzoru skupščine, ki imenuje upravni odbor;

— na javnem poslovanju skupnih rezerv in poudarjeni odgovornosti upravnega odbora pred vsem gospodarstvom.

Sanacijski načrt:

Že takoj ob začetku, tj. leta 1961, je bil sanacijski program postavljen kot podlaga za odobritev kredita, vendar je bilo izdelovanje in pregledovanje teh načrtov le formalno in stereotipno. V izvajanju veljaven sanacijski načrt mora sprejeti delavski svet podjetja (kvalitete izdelave ni treba posebej poudarjati), ki prosi za kredit, ter se pri tem konkretno dolgoročno obvezati za njegovo izvajanje. Potrebno je, da pred

odobritvijo kredita načrt pregledajo mimo bančnih uslužbencev tudi še najboljši strokovnjaki za posamezna vprašanja. Kadar gre za pomembnejšo sanacijo, npr. preusmeritev proizvodnje, je treba odstopiti sanacijski načrt v obravnavo tudi gospodarski zbornici in združenjem ter specializiranim institucijam. V pogodbo, ki se sklene z jemalcem kredita, se vključijo tudi zagotovljeni optimalni sanacijski ukrepi. S to pogodbo si upravni odbor skupnih rezerv zagotovi pravico nad nadziranjem in izvajanjem dogovorjenih sanacijskih ukrepov. Za sankcijo, če gospodarska organizacija ne izvaja sanacije, se v pogodbi predvidi, da lahko upravni odbor sklepa o odpovedi kredita in hitrem vračilu že uporabljenih sredstev. Obveze in dolžnosti kolektiva in njegovega delavskega sveta so torej jasno določene:

Za izvedbo sanacijskega načrta in z njim predvidenih ukrepov prejme posojilo iz skupnih rezerv, tj. neke vrste sklada medsebojne pomoči. V določenem času pa se mora poslovanje podjetja izboljšati. Obseg izboljšave glede kvalitete in kvantitete je določen v načrtu in pogodbi. Če tega podjetje ne stori, je odpadel bistveni razlog, zaradi katerega je bil kredit odobren.

Zato je doslednost pri izvajanju in pri nadzoru nad izvajanjem ekonomsko in družbenopolitično v celoti sistemska in upravičena. Pri tem bi rad opozoril na velik pomen dobro izdelanih in temeljito pretresenih sanacijskih načrtov in iz njih izhajajočih sanacijskih ukrepov. Namen takšne obravnave in ureditve odnosov je v dokončnem razčiščenju vseh kritičnih točk pri jemalcu kredita, ki je obvezan z izdelavo sanacijskega načrta osvetliti vse svoje probleme in žarišča eventualnih bodočih težav, tako da je gospodarska organizacija obravnavana kompleksno, enkrat za vselej, s stališča odobritve sanacijskega kredita. Odpravi se »aboniranje« gospodarskih organizacij na skupne rezerve, ki so v prvih letih obstoja rezerv vsako leto ponovno prihajale z dodatnimi ali pa istimi sanacijskimi programi brez občutka odgovornosti za izvedbo že obljubljenega in prikazanega sanacijskega načrta iz prejšnjega leta. Posebno je treba opozoriti, da se morajo vedno ugotoviti vse nad uspehom gospodarske organizacije materialno zainteresirane stranke in vsi tisti, ki so materialno vezani na njih uspeh ali neuspeh. Njihov interes naj se kvantificira ter zahteva ustrezna in realna finančna udeležba pri sanaciji. Ti interesenti utegnejo biti predvsem banke in podobne organizacije, ki so že v preteklosti vlagale sredstva v podjetja in ki so zainteresirane, da se z nadaljevanjem in z uspešnejšim poslovanjem podjetja, ki je v krizi,

sanirajo tudi njihove naložbe. Prav je, da se pri pokrivanju izgube (posebno tam, kjer je le-ta posledica slabega gospodarjenja) kredit iz republiških rezerv ne dodeli neposredno, ampak prek občinskih skupnih rezerv, ter da se tako občinsko skupščino pripravi k tesnemu sodelovanju pri izvajanju sanacije.

Nadzor skupščine in njenega izvršnega organa:

Leta 1967 so, npr., republiške skupne rezerve razpolagale s približno sto milijoni novih dinarjev; od tega predstavlja eno tretjino priliv anuitet in obresti od kreditov, odobrenih v prejšnjih letih. Pri gospodarjenju je treba objektivno odločati o tem, katere so tiste gospodarske organizacije, ki izkazujejo izgubo in ki lahko sanirajo svoje poslovanje v prihodnje na način, ki bo opravičil angažiranje rezerv. Potrebna je stroga selektivnost, zato tam kjer ne kaže, da bi gospodarska organizacija lahko v bodoče rentabilno poslovala ter odobrena sredstva ekonomsko naložila, kredita ni mogoče odobriti. Dogodi se lahko tudi to, da upravni odbor na podlagi strokovnih analiz ugotovi, da je z namenom racionalnega gospodarjenja treba zahtevati razen predloženih tudi še druge ukrepe, ki jih gospodarska organizacija sama ni predvidela, kot npr., da mora podjetje izboljšati strokovno strukturo vodilnih kadrov ali da se mora močneje angažirati na področju znanstvenoraziskovalnega dela, sprejeti nove oblike integracije in podobno. Skratka, spekter mogočih ukrepov, potrebnih za sanacijo, je širok in zelo pester. Dokaj lahko se dogodi, da jih gospodarska organizacija ni voljna izvajati zaradi lastne inertnosti in subjektivnih razlogov in da računa pri tem na svojo pomembnost ter se zanaša, da bo kljub temu s pritiskom dosegla omilitev pogojev. Vse poslovanje skupnih rezerv in gospodarjenje je torej tako glede količine sredstev kakor tudi glede pomembnosti odločitev upravnega odbora izredno pomembno ter mora biti zaradi tega pod kontrolo skupščine SR Slovenije, njenih odborov in izvršnih organov. Tako se doseže doslednost in popolna načelnost v gospodarjenju z rezervami. Obravnava poročil o gospodarjenju s skupnimi rezervami v skupščinskih odborih večkrat med letom odpravlja sleherni eventualni subjektivizem upravnega odbora glede na odobritve kreditov in pogoje, ki odobritev spremljajo. Z ozirom na velikost sredstev rezerv je treba, da skupščina SR Slovenije vsako leto določi osrednje strateške točke angažiranja skupnih rezerv na področjih, ki so zunaj ožjega financiranja sanacij. Takšne točke usmeritve so lahko npr., dograditev osrednjih kmetijskih kombinatov, modernizacija premogovnikov, modernizacija železniške mreže, skratka

področja, katerih nemoteno poslovanje je velikega pomena za vse gospodarstvo in katerih dolgoročne naložbe prenesejo lahko samo nizko obrestno mero in daljše odplačilne roke, ki so lastni takšnim infrastrukturnim objektom. Skupne rezerve s svojo udeležbo na teh področjih izboljšajo strukturo naložb in tako postane sofinanciranje teh programov sprejemljivo tudi za banke in ostale zainteresirane soinvestitorje. Izvršni organi skupščine naj bi med letom nadzirali izvajanje omenjenih določil, sprejetih v skupščini.

Odgovornost pred vsem gospodarstvom:

Selektivnost pri financiranju programov za pospeševanje dejavnosti gospodarskih organizacij, kot so to programi za proizvodno sodelovanje, aplikacijo dosežkov znanosti v praksi, povečanje izvoza, mora biti mimo pokrivanja izgub in sanacij še posebej poudarjena. Posebno sedaj, ko primanjkuje bankam denarja, je nevarnost, da se pod pretvezo realizacije načel predlagajo zahtevki, ki po svoji dejanski vsebini nimajo dosti skupnega s pospeševanjem gospodarjenja in katerih programi so izdelani samo zato, da se pride do denarja. Za ilustracijo naj navedem, da je bilo v letu 1967 republiškim rezervam predloženo več programov za proizvodno sodelovanje, ki pa vsebinsko niso zadovoljevali; izjema je bil le program Iskra — Gorenje, ki je predvideval skupno proizvodnjo gospodinjskih strojev. Omejena količina sredstev za financiranje programov za pospeševanje določenih oblik gospodarske aktivnosti narekuje, da se sredstva ne smejo drobiti, ampak da se je treba z ostro selektivnostjo odločiti za majhno število najpomembnejših programov. Vidimo, da je pri gospodarjenju s prihranki gospodarstva treba upoštevati veliko število faktorjev, da le pravilna sinteza vseh teh rezultatov optimalne rešitve. Javnost poslovanja skupnih rezerv, tako občinskih kot republiških, zaostruje odgovornost upravnega odbora za gospodarjenje in sprejete sklepe pred vsem gospodarstvom. Stalno je treba razpolagati z argumenti, ki pričajo o tem, da je gospodarjenje s skupnimi rezervami v soglasju z zastavljenimi principi; in samo z argumenti je mogoče odgovoriti tistim podjetjem, ki jim zaradi slabših programov krediti niso bili odobreni.

Odrto ostane še vprašanje, ali imajo skupne rezerve gospodarskih organizacij svoj prostor v sistemu in za koliko časa. Mislim, da je treba odgovoriti, da predstavljajo skupne rezerve kot oblika zbiranja prihrankov gospodarstva v sistemu koristno in neogibno potrebno obliko samopomoči gospodarstva, s katero naj gospodarijo predstavniki gospodarskih organizacij in skupščine. Za gospodarjenje s temi pri-

hranki ni mogoče izdelati podrobnih ali šablonskih pravil, pač pa je treba stalno upoštevati specifičnost posameznih naložb in sanacij. Saniranje nikakor ne pomeni kake oblike dobrodelne akcije, ki bi na koncu lahko pomenila zapravljanje prihrankov, temveč mora biti zasnovano na natančno izdelanih programih financiranja in izvajanja sprejetih obvez v sanacijskem načrtu.

Sklep

Funkcij, ki jih opravljajo skupne rezerve, ni mogoče prenesti drugam, npr., na banke. Posebnost naložb in njih različnost, velika gibkost tako glede obrestne mere in rokov vračila ne bi našla ustreznega prostora v bankah. Tudi druga tržna gospodarstva imajo posebne sklade za podobna posredovanja, čeprav se zaradi različnega družbenega reda razlikujejo tako po značaju kot vsebini poslovanja od naših zamisli o vlogi in gospodarjenju s skupnimi rezervami. Mislim, da si vprašanja o smotrnosti skupnih rezerv sploh ne bi zastavljali, če ne bi dvomili o tem, da se z doslednim izvajanjem določenih načel ter s stalnim prizadevanjem k ravnovesju naložb (ki prenesejo višjo in nižjo obrestno mero, krajše in daljše vračanje anuitet) lahko doseže uspešno gospodarjenje. Z javnim poslovanjem in zaostreno odgovornostjo pred gospodarstvom, z nadzorom skupščine in njenih izvršnih organov nad gospodarjenjem bodo skupne rezerve, tako občinske kot republiške, opravičile svoj obstoj pri nadaljnjem razvoju gospodarstva in postale trajni del samoupravnega družbenega sistema.

MIRAN MEJAK

Vprašanja ob Tezah

Pobudo za razmišljanja, nanizana v pričujočem sestavku, so dale številne razprave o zdravstveni službi, zdravstvenem zavarovanju in o razvoju družbenih služb na sploh, ki so se vrstila v časopisju, v predstavniških organih ali v družbenopolitičnih organizacijah.

Čisto neposreden povod za razmišljanje pa so teze o organizaciji osnovnega zdravstvenega varstva in zdravstvenega za-

varovanja, ki jih je pripravila posebna komisija pri zveznem izvršnem svetu že pred dobrim letom. Po prvem navalu ocen, med katerimi so nekatere teze popolnoma zavračale, druge pa jih povzdigovala kot edino sprejemljivo gradivo, so razprave skorajda potihnile.*

Pred kratkim je o njih razpravljala posebna skupina pri izvršnem komiteju ZKS (obenem z dolgoročnimi oblikami zavarovanja) ter svoja stališča objavila v »Komunistu«. Tudi analiza protislovij v zdravstvu in zdravstvenem zavarovanju, ki jo je podal tovariš Vukmanović, je izhajala iz tez — pa tudi sicer je v mnogih razpravah čutiti prisotnost v tezah nakazanih rešitev, zlasti zato, ker so v splošnem dobile podporo najvišjih političnih in samoupravnih organov. Resda ne v celoti, pač pa kot gradivo, ki prinaša temeljite in večidel sprejemljive spremembe v področje zdravstva in zavarovanja.

Trdno sem prepričan, da večina tistih, ki so jim v tezah nakazane rešitve namenjene, z njimi niso seznanjeni. Zato se mi zdi napačno, da so razprave in razmišljanja o njih usahnile. Načelna izhodišča, na katerih temelje sklepi in predlagani ukrepi, so namreč take narave, da terjajo posege in spremembe. Le-te temeljijo na bolj ali manj znanih anomalijah dosedanjega sistema zdravstvenega varstva in predvsem zdravstvenega zavarovanja, ki je vrsto let, kot sicer naš razvoj nasploh, ubiral pota ekstenzivnosti, etatističnega načina urejanja nešteti problemov in postopoma prehajal v navzkrižje s celotnim družbenim in gospodarskim razvojem. Kot rdeča nit se skozi teze prepletajo misli o uskladitvi tega področja z našim razvojem, o deetatizaciji družbenih služ, krepitvi samouprave, vpeljavi ekonomskih zakonitosti in drugih elementov, ki naj bi v prihodnosti odpravili sedanje anomalije, obogatili zdravstveno varstvo in izravnali nasprotja.

Kar zadeva sprejemljivost oziroma nesprejemljivost načelnih, idejnih izhodišč, iz katerih so zrasle teze, odgovor ne more in sme biti drugačen kot pozitiven; teze so v tem popolnoma sprejemljive.

Nakazane rešitve, ki iz tez izhajajo, pa bi teže enoglasno podprli, ker peljejo nekatere celo v negacijo izhodiščnih zamisli. Glede na različno stopnjo razvitosti posameznih pre-

* Op. avtorja: Objavljeni prispevek je del daljše študije o perspektivah zdravstvenega varstva in zavarovanja, ki iz tehničnih razlogov ni mogla biti v celoti objavljena. Posamezna področja, ki jih študija obravnava, bodo kot posebni prispevki objavljeni v tej ali v drugih revijah. Nekatera vprašanja, ki jih avtor v tem sestavku samo bežno nakazuje, so bila že obširneje obdelana v sestavkih kot sta: »Samoupravljanje v zdravstvu na stranskem tiru?« (TiP, 6—7/66) in »Kakšno zdravstveno varstvo se nam obeta?« (TiP, 5/67.)

delov naše širše domovine, predvsem s stališča gospodarske razvitosti, ki je podlaga za obseg zdravstvenega varstva, ne bi kazalo niti zdaj niti v bližnji prihodnosti zagovarjati enakih rešitev za marsikaj, konkretno, recimo, za obseg zdravstvenega varstva. Glede na ekonomsko zmogljivost naše ožje domovine, razvitost omrežja zdravstvenih zavodov, stopnjo zdravstvene kulture in že precej utrjeno tradicijo uporabe pravic iz zavarovanja — pa tudi glede na socialno strukturo prebivalstva — moramo nujno obravnavati ta nacionalni prostor nekoliko drugače, kot bodo to storili drugje.

Sodim, da nas na številne kazalce oprta stališča silijo v oblikovanje lastnega koncepta zdravstvenega varstva (in z njim povezanega zavarovanja); zato moramo v naši ožji domovini težiti k temle ciljem:

a) *K enotnemu obsegu zdravstvenega varstva*, ki bo slehernemu članu skupnosti zagotavljal tisti optimum zdravja, ki ga bo ohranjal vitalnega, sposobnega za delo in zadovoljnega, obenem pa nenevarnega za zdravje okolja. Tak koncept zdravstvenega varstva obravnava zdravje posameznika in skupnosti kot eno največjih dobrin, ki omogoča posamezniku enakovredno vključevanje v socialistično skupnost enakopravnih ljudi in mu daje s tem enake možnosti za uveljavljanje vseh drugih, z zakonom določenih pravic (šolanje, usposabljanje za poklic, pravica do dela itd.).

V ta koncept zdravstvenega varstva so zajeti vsi državljani z enakimi pravicami, ne glede na njihov socialni izvor, zaposlitev ali gnotne zmogljivosti. Zagotavlja najširše pravice v varstvu otrok, mater, zaposlenega prebivalstva na delovnih mestih (delavci, kmetje) in drugih oseb.

b) Naslednji cilj, ki ga moramo imeti pred očmi, je nadaljnje utrjevanje in snovanje *enotne organizacije zdravstvene službe*, katere temelje smo pri nas postavili pred kratkim s sprejetjem zakona o organizaciji zdravstvene službe. Med mnogimi dobro zamišljenimi določili tega zakona zasluži posebno pozornost stališče, da je zdravstvena služba določenega zaokroženega predela (regije) enovita celota, ki mora omogočati največji (če že ne ves) obseg zdravstvenega varstva prebivalstva. Po regionalnem načelu je služba na območju cele republike povezana v harmonično enoto, ki ji je prepuščena skrb za zdravje prebivalstva. Zdravstvene, javne in družbene delavce, odgovorne za uresničevanje te politike, postavljajo najvišja samoupravna telesa (občinske skupščine in republiška skupščina). Dispanzerska usmeritev in preventivna dejavnost zdravstvene službe sta temeljni postavki, ki lahko zagotovita perspektivno in uspešnejše zdravstveno varstvo. Inte-

grirana in koordinirana zdravstvena služba na območju regije, notranje strokovno usmerjanje, povezava regij s strokovnim republiškim vrhom in uvedena strokovna kontrola v službi zagotavljajo postopno preraščanje celotnega slovenskega prostora v eno samo širšo regijo. Le-ta lahko zagotovi po svoji opremljenosti, razporedu strokovnega kadra in zmogljivosti popolno, pa tudi najbolj zahtevno zdravstveno varstvo vsemu prebivalstvu.

Podrejanje zdravstvene službe drugačnemu konceptu — konkretno konceptu organizacije zavarovanja — lahko samo uniči pozitivne dosežke, ne zagotavlja pa uspešnejše nove poti.

c) Če naj bosta omenjena cilja temelj naših prizadevanj, potem se nam sam po sebi vsiljuje še tretji, namreč *enotno nacionalno zdravstveno zavarovanje*, ki je utemeljeno s široko človeško solidarnostjo in vzajemnostjo in je v socialistični družbeni ureditvi razvito do najvišjih možnih meja. Zavarovanje si zamišljam kot močne rizične skupnosti; v sklade teh skupnosti naj bi vsakdo prispeval po svojih možnostih, določenih s skupnim dogovorom. Ker pojmem skrb za zdravje širše, ne kot zadevo posameznika, o kateri naj tudi v celoti sam odloča, torej kot stvar družbe, potem se mi zdi samo po sebi umevno, da mora družba z normativnimi akti zagotoviti take mehanizme, ki bodo usmerjeni k ohranitvi zdravja posameznika in družbe kot celote. To poudarjam zlasti zato, ker se mi ne zdi sprejemljivo, da bi celotni riziko iz zdravstvenega zavarovanja — pa najsi govorimo o najvišji obliki solidarnosti in vzajemnosti — prevalili v breme zavarovancev. Če bi šlo samo za bolezensko zavarovanje, ne pa za zdravstveno, potem bi bilo drugače. Družba ima nešteto možnosti za ukrepe, namenjene ohranjanju zdravja. Lahko na primer naloži tistim, ki na zdravje kvarno vplivajo in se s tem celo materialno okoriščajajo, dodatna bremena (davek na promet s snovmi, ki so zdravju škodljive itd.), zbrana sredstva pa nameni zdravstvenemu zavarovanju. Razen tega je družba dolžna, da nekatere pravice, ki jih priznava posameznim skupinam ali kategorijam občanov, zadovoljuje sama, ne pa da jih prevali na ramena solidarno povezanih zavarovancev.

d) Skladno s temi vidiki in cilji terja ta posebno obravnavo nadaljnji razvoj in krepitev samouprave na področju družbenih služb in na področju zdravstvenega varstva in zavarovanja posebej. Pojmovanje deetatizacije in krepitev samouprave v družbenih službah najbrž ne prenese docela enakih kriterijev, kot jih uspešno uveljavljamo v gospodarstvu, in nasprotno. Atomizirana samouprava v zdravstvu in zavarovanju, ki se omejuje na urejanje nekaterih pravic in dolžnosti

v okviru delovne organizacije ali kolektiva, zadovoljuje le po formalni plati, medtem ko hromi in postaja jalova glede vsebinske plati, ki je pomembnejša. Če je zdravje naroda prva dolžnost družbe, potem moramo razvijati tudi samoupravne mehanizme v tej smeri, se pravi, jih bogatiti in jim nalagati dolžnosti na širšem planu. Nadaljnji razvoj samouprave in zavarovanja bo po mojem mnenju uspešen le, če gremo korak naprej, v »vrhno stavbo« sedanje samouprave, korak dalje od samouprave v delovnih kolektivih — vsaj na raven regionalne skupnosti, če že ne na raven nacionalnega prostora. Pot, ki jo imam v mislih, mora postopno pripeljati do nastanka skupnih samoupravnih teles, ki bodo urejala vse zadeve s področja zdravstvenega varstva in s področja urejanja materialne baze — se pravi skupnih samoupravnih teles zdravstva in zavarovanja. Sicer od samouprave na tem področju ni pričakovati večjih sadov, kot jih je dajala doslej. Težko je pričakovati, da bi se interesi zdravstvenega varstva in zavarovanja, torej področij, ki sta doslej močno ločeni, »pretopili« v eno, čeprav bi morali imeti iste cilje in celo enako metodologijo dela.

Najbrž ni potrebno posebej poudarjati, da predvidevajo cilji bodočega zdravstvenega varstva in zavarovanja poenostavitev številnih zapletenih opravil in odpravo nesporazumov, ki jih poznamo iz sedanje prakse v odnosih med zavarovanjem, zdravstvom in zavarovancem. Prav tako je jasno, da je nakazana tudi pot k uspešnejšemu zdravstvenemu varstvu, ki bo toliko cenejše, kolikor uspešnejše bo od sedanjega. Nadrobnejša analiza vsake od naštetih postavk, njeno nadaljnje razčlenjevanje in argumentiranje s kazalci bi daleč preseglo okvir tega sestavka, zato se v to ne nameravam spuščati. Navedel sem samo nekaj stališč, ki jih lahko strnem v tole:

Glede na stopnjo razvoja proizvodjalnih sil pri nas, doseženo stopnjo družbenih odnosov in ustrezno stopnjo zdravstvenega varstva prihajamo v obdobje, v katerem je nujno vpeljati v sistem zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja nekatere spremembe. Kot kaže, je že dozorel čas, v katerem bi bilo sprejemljivo *enotno zdravstveno varstvo*, ki temelji na *enotnem nacionalnem zavarovanju* kot njegovi materialni bazi, se izvaja prek medsebojno *povezane in harmonično delujoče mreže* zdravstvene službe; tak sistem pa terja popolnejši *samoupravni mehanizem*, ki bo združeval cilje zdravstvenega varstva in zdravstvenega zavarovanja.

Omenjene teze, ki bom v tem sestavku o njih še govoril, pa po mojem pričevanju tega ne zagotavljajo. Zato se mi zdi nujno, da poudarim nekaj spornih stališč. Predvsem zato, ker imam v mislih slovenski nacionalni prostor z vsemi njego-

vimi značilnostmi. Teze, še bolj pa zakonodajni akti, ki jim bodo teze v oporo, bi morali upoštevati nekatere posebnosti in zagotoviti možnosti, da bodo posamezni prostori kar najbolj ustrezno obravnavani.

Ne bi se spuščal v nadrobnejše razčlenjevanje vseh rešitev, nakazanih v tezah, v polemiko s posameznimi stališči in v ocenjevanje sprejemljivega in nesprejemljivega; vendar ne morem mimo nekaterih stališč načelnega in systemskega pomena. Omenil bi predvsem tale:

1. Brez dvoma je eden od ciljev spremenjenega sistema zdravstvenega varstva in zavarovanja razširjanje vpliva zavarovancev in sploh občanov na zbiranje in trošenje sredstev, namenjenih za zdravstveno varstvo. V tej smeri naj se tudi krepí samouprava. Temu izhodišču ni kaj oporekati, pač pa v nakazanih rešitvah ni ubrana ta smer. Teze namreč, tako v posameznih členih kot tudi v obrazložitvi, utrjujejo in močno zapletajo *zavarovalni sistem*. To je manj očitno v skupini t. i. osnovnega zdravstvenega varstva, ki je obvezno, zakonsko predpisano in določa v nadrobnostih: višino prispevka, obseg pravic iz zavarovanja in vse drugo. Kakršnakoli samoupravna telesa bo že imela ta oblika zdravstvenega varstva in zavarovanja, v vsakem primeru bo obseg pravic odločanja zelo okrnjen. Zato nas bolj spominja na obliko državnega zavarovanja, v katerem se manj zaradi pravic in bolj iz formalizma pojavljajo še samoupravni organi. Neprimerno več pravic in možnosti odločanja je prepuščenih zavarovancem in uporabnikom zdravstvenega varstva v drugih skupinah zavarovanja. Tu so dane zavarovancu izredno velike možnosti odločanja, začeniši z odločitvijo, ali se bo sploh zavaroval ali ne; odloča o obsegu pravic, pri kateri zavarovalni skupnosti se bo zavaroval, o možnosti dodatne participacije, o spremembah pravic itd. Toda pri vsem tem odločanju je zavarovanec še vedno na področju zavarovanja, se pravi zbiranja sredstev. Izvajalec zdravstvenega varstva — zdravstvena služba — je le pogodbeni partner, ki ima svoja merila in cene; zato se nujno pojavlja nasproti zavarovanju kot antagonist, ne pa kot enakovreden partner. Zdravstvena služba se prikazuje zavarovancu (zaradi tako postavljenih odnosov) kot izkoriščevalec, saj mu, po ekonomski logiki, v kateri je odločilno povpraševanje in ponudba, skuša odvzeti denar v zamenjavo za zdravstveno storitev. Na področju potrošnje je odločanje zavarovanca precej nedoločno, vsekakor pa nesprejemljivo, če bo ostalo na tem, da se odnosi med zavarovanjem in zdravstveno službo urejajo pogodbeno, v obliki blagovne menjave z vsemi tržnimi atributi.

Teze povzdigujejo zavarovanje na raven posebne družbene funkcije in ga močno utrjujejo, obenem pa ga z večjim številom skladov, zavarovalnih skupnosti, s pravicami do samostojnih številnih normativnih in drugih aktov, z množico samoupravnih teles, spreminjajo v zapleten mehanizem, za katerega je zanesljivo, da ne bo zmožen razreševati kompleksa vprašanj, ki se pojavljajo med zavarovanjem, zdravstveno službo in zavarovancem. To je silno problematična pot, tembolj, ker smo mnogi pričakovali, da se bo zavarovanje poenostavilo in se spremenilo v učinkovit bančni mehanizem, ki bo skrbel za zbiranje sredstev, medtem ko se bo zavarovanec tesneje povezal z zdravstveno službo, ki mu zagotavlja varstvo.

Organizirana zdravstvena služba in stopnja samouprave v njej sta v marsičem pogoj za stabilnost ali nestabilnost v sistemu zavarovanja. V smotrno oblikovanem sistemu je realizator programa, ki koristi zavarovanju in skupnosti, medtem ko v nedomišljenem sistemu postaja cokla napredka. V tezah je namreč zdravstvena služba le pogodbeni partner, ki se mora v svoji dejavnosti prilagajati zavarovanju, mimo lastnih konceptov razvoja, ki so v dobro načrtani in perspektivno programirani zdravstveni službi zanesljivo samo v prid zdravstvenemu varstvu.

Pozabljamo na dejstvo, da je zdravstvena služba kot družbeno pomembna služba organizirana po strokovnih načelih in tako, da zagotavlja družbi, v kateri deluje, najboljše zdravstveno varstvo ne glede na to, ali to varstvo plačujejo uporabniki prek sistema zavarovanja ali pa neposredno. Če že obstajajo zahteve po medsebojnih obveznostih glede prilagajanja in podrejanja, potem bi jih kazalo iskati v smeri zadovoljevanja skupnih interesov, ki stoje tako nad službo zavarovanja kot tudi nad zdravstveno službo ter zagotavljajo najboljše varstvo prebivalstva. V tezah žal ni jasno poudarjeno, da se cilji zavarovanja in zdravstvene službe v končni liniji popolnoma ujemajo — z izjemo določil glede osnovnega zdravstvenega varstva, pa še tam je postavljeno uveljavljanje pravic dokaj čudno, kot da ne bi bilo organizirano omrežje zdravstvenih zavodov bistvenega oziroma primarnega pomena. Možnost sklepanja pogodbenih odnosov med zbiralcem finančnih sredstev (zavarovanjem) in porabnikom oziroma izvajalcem zdravstvenih storitev brez strokovnih kriterijev — postavlja zdravstveno službo v položaj »servisnih obratov« zdravstvenega zavarovanja. Zdi se, kot da bi družba ne imela nobenih interesov niti obveznosti glede razvoja zdravstvenih zmogljivosti, kot da vse prepušča tržni zakonitosti, ki naj

sama odloči, kdo se lahko obdrži (glede na konkurenčne cene zavoda) in kdo naj propade (če ne more izpolniti pogojev plačnika). Morda bi bil tak koncept sprejemljiv v drugačnih družbenih odnosih ali tam, kjer je obstoječe zdravstveno omrežje nezadostno in se še razvija ter bi mu bilo lažje slediti finančno-materialnim zahtevam zavarovanja. V naših razmerah, ob obstoječem omrežju zdravstvenih zavodov in ob sedanji organizaciji službe, ki ima precej določno načrtano pot razvoja, pa je načelo podrejanja docela nesprejemljivo. Mar nimamo dovolj skoraj dveletnih izkušenj s podrejanjem, s primanjkljaji v zavarovalnih skladih, z dokaj samovoljno politiko zavarovalnih skupnosti tako do zdravstvenih zavodov (med katerimi so nekateri že zaprti, drugi pa komaj životarijo) ter do zavarovancev, ki jim kratijo nekatere pravice, ki jim pritičejo po temeljni zakonodaji?

Teze, ki očitno poudarjajo mesto in vlogo zavarovanja, puščajo ob strani stimuliranje zavarovancev, predvsem pa zdravstvenih delavcev za ekonomično porabo sredstev skladov. Natančneje povedano, teze le nakazujejo potrebo po stimulaciji, kako to doseči, pa je nerešeno vprašanje. Sodim, da bi moral imeti zavarovanec dosti večji vpliv na porabo sredstev. Teze sploh ne nakazujejo možnosti, da bi se zavarovanci (bodisi za zdravje, bodisi za bolezen) zavarovali pri zdravstveni službi. To varianto je bilo v razpravah nekajkrat slišati, vendar so jo grajali in ovrgli kot nesprejemljivo — čeprav še ni dokončno obdelana in bi kazalo o njej vnovič razpravljati. V tezah ni zaslediti niti druge možnosti, da bi namreč samoupravna in strokovna telesa zavarovanja in zdravstvene službe enakopravno sodelovala ter reševala vsa vprašanja, ki zadevajo zdravstveno varstvo prebivalstva. Takšno sodelovanje je možno in je z dneva v dan bolj nujno — saj lahko spodbuja tako zavarovance kot zdravstvene delavce k racionalnejšemu trošenju sredstev; omogoča namreč uvedbo nagrajevanja zdravstvene službe za pozitivne učinke, za zdravje, nasproti sedanjemu oblikovanju dohodka, ki sloni na bolezni. Po vsem povedanem se mi zdi nujna nadaljnja krepitev samouprave in deatizacije na področju zdravstvenega varstva in zavarovanja, vendar tako, da bo službi združevala, ju usmerjala k istim ciljem. Potrebujemo samoupravo, ki bo na ravni delovne organizacije zmožna skrbeti za take delovne pogoje in delovno varstvo, ki bodo preprečevali obolenja in poškodbe; samoupravo, ki bo na ravni zdravstvenega zavoda sposobna urejati notranje delo ter usklajevati strokovne kriterije, obenem pa nagrajevati zdravstvene delavce po dejansko vloženem delu, katerega plod je zdravje.

Nad to ravnijo samouprave, kjer delujeta zavarovanec in zdravstveni delavec ločeno, obrnjena vsak k svojim interesom, mora nujno obstajati neki višji ali najvišji samoupravni organ, ki bo usklajeval interese — tako zavodov zdravstvene službe kot delovnih organizacij in skupnosti zavarovancev.

Naš zakon o organizaciji zdravstvene službe kot tudi drugi veljavni predpisi za zdaj ne omogočajo razvoja samouprave v tem smislu. Kljub temu pa mislim, da bi jo razvoj v tej smeri obogatil. Ne vidim pa ovire, da ne bi mogla že danes sodelovati samoupravna in izvoljena (v zdravstveni službi jih imenujejo predstavniški organi?) telesa obeh služb na isti ravni in z enakimi pravicami odločanja — bodisi v regiji ali pa v republiki. Razvoj teži k samoupravnem mehanizmu izredno širokih sposobnosti, ki bo zagotovil in varoval koristi vsaj regije, če že ne republike, obenem pa tudi koristi sleherne delovne organizacije, če te niso v nasprotju z interesi skupnosti.

Takšen koncept izključuje samoupravo, ki bi ji lahko rekli, da je drobnjakarska, razvita samo po interesnih področjih, prilagojena ekonomski zmogljivosti skupin kolektivov ali posameznikov — ki si krojijo pravice in dolžnosti po svoje, ne pa v skladu s cilji najširše skupnosti. Popolnoma odkrito lahko vprašamo, kakšno korist bi imelo za zdravstveno varstvo, za racionalno trošenje sredstev — npr. v Sloveniji, ki ima manj kot dva milijona prebivalcev — na stotine samoupravnih teles, ki bi se ubadala z zdravstvenim zavarovanjem v treh skupinah zavarovanja in bi vsako po svoje iskalo poti za reševanje zapletenih odnosov z zdravstveno službo? Tako pot namreč nakazujejo teze. Ta samoupravna telesa naj bi delovala ob že obstoječih samoupravnih organih, ki deluje vsak zase in jih ne povezuje ne regionalno ne kako drugo načelo. Ali ne pomeni to vnašanje formalizma v naš samoupravni sistem? Težko bi bilo zagovarjati rojevanje nebogljenih samoupravnih teles, ki bi ne bila zmožna urejati področja, ki je vsesplošnega pomena. Smo za deetatizacijo in vsebinsko krepitev samouprave, ne pa za formalizem!

2. *Načelo vzajemnosti in solidarnosti* je sicer moto, ki ga v tezah zasledimo na več mestih; v končnem predlogu pa je zastopano le še v osnovnem zdravstvenem varstvu — medtem ko je v drugih dveh skupinah še komaj zaznavno. Konkretno: teze predvidevajo, da je lahko vsaka delovna organizacija z določenimi pogoji nosilec zavarovanja. Isto velja za prostovoljno vključevanje v zavarovalno skupnost v tretji skupini zavarovanja (delavci — kmetje).

Ker je v obeh skupinah prepuščeno odločanje o pravicah iz zavarovanja, o oblikah združevanja in povezovanja, o zbiranju sredstev in vsem drugem le nosilec zavarovanja, naletimo kmalu na problem ločevanja na »bogate« in »revne«. Če se bosta namreč odločila za enak obseg pravic iz zavarovanja dva kolektiva, od katerih prvi posluje zelo uspešno, drugi pa ne (tudi če so za to objektivni vzroki), bo, preračunano v odstotkih, prvi plačeval dosti manj kot drugi. Če pa se bo »revnejši« kolektiv odločil za nižji obseg zavarovalnih pravic, morda le za minimalni obseg, je vprašanje, kdo ga bo sprejel v zavarovalno skupnost — če sam ne bo zmožen ustanoviti rizične skupnosti. Če to presadimo v konkretna razmerja, lahko z veliko verjetnostjo pričakujemo, da bo eno ali več izvoznih podjetij, zbornic ali trgovskih hiš sposobnih osnovati lastno rizično skupnost, v kateri bodo zagotovili svojim zavarovancem najširši obseg pravic, ne da bi občutneje obremenili osebni dohodek. V teh primerih gre za organizacije, pri katerih je vprašljivo, ali so poslovni uspehi plod vložnega dela, za organizacije, ki imajo dovolj velike sklade, da že tako lahko prenesejo marsikateri riziko, zagotovijo zaposlenim visoke osebne dohodke — zdravstveni riziko pa je zaradi pogojev dela neprimerno manjši kot v drugih panogah; vse to jim zagotavlja nenehno likvidnost skladov.

Njim nasproti postavimo prosvetno službo, nekatere delovne organizacije, ki so po reformi zašle v izredno težavne razmere; najbrž sodijo v to zvrst vse družbene službe z zdravstvom vred, ki so v popolnoma drugačnem položaju. Če se združujejo na temelju samoodločitve v skupnost, ki zagotavlja širok obseg pravic iz zavarovanja, ne bodo zmogle plačevati prispevka, ker preveč obremenjuje dohodek, ali pa ga bodo plačevale neprimerno teže. Pa najsi ustanove skupnost po teritorialnem ali pa poklicnem načelu (teze predvidevajo obe možnosti), smo pred zavarovalno skupnostjo »revnih« (pa najsi zajema vso republiko), ki ne bi bila sposobna prispevati kaj več, kot določa obvezni minimum. Vendar pa je ravno v tej skupini največ takih delovnih organizacij in kolektivov, ki so varstva najbolj potrebni (kjer lahko posameznik tudi kvarno vpliva na zdravje okolja — konkretno učitelji na učence, zdravstveni delavci na bolnike) in kjer bi morali biti ukrepi zdravstvenega varstva neprimerno ostrejši in temeljitejši.

Če enaka načela prenesemo še v tretjo skupino zavarovanja, v kateri se zavarovanec po samoodločitvi vključuje v skupnost, ki najbolj ustreza njegovi ekonomski moči, pridemo do popolne diferenciacije; od tod pelje pot k odpravi zava-

rovanja oziroma prehaja na samoplačniški sistem zdravstvenega varstva, v katerem je občanu prepuščeno, ali bo zdrav ali bolan oziroma bo to odločala zmogljivost njegove denarnice. Očitno je, da je načelo solidarnosti in vzajemnosti v tem primeru sila blede. Že v drugi skupini zavarovanja je omejeno na področje kolektiva, tako kot samoupravne pravice. V tretji skupini pa smo mnogo bliže *individualnemu* zavarovanju kot pa *socialnemu*. Na račun individualnega zavarovanja, v katerem je za zdravje popolnoma odgovoren vsak sam, lahko naštejemo nič koliko ugovorov. V našem dosedanjem zavarovalnem sistemu je bilo načelo vzajemnosti in solidarnosti vedno prisotno; zavarovanec je prispeval delež osebnega dohodka v enakem odstotku ne glede na riziko in je bil deležen enakih pravic iz zavarovanja kot vsi člani, ki so te pravice po njem dobili. Ta načela vsebuje že ustava; zato je težko razumeti, da jih zdaj maličimo in drobimo, pozabljammo pa na širše, obče interese.

Ta načela bi bilo moč uresničiti le tedaj, če bi že tako imenovano osnovno zdravstveno varstvo vsebovalo optimum pravic za ohranitev zdravja (po načelu vzajemnosti in solidarnosti); pravice, ki bi presegale ta okvir, bi lahko šteli med »zdravstveni luksus«. Ta dodatni del zdravstvenega varstva, ki ga zdravstvena služba lahko zagotovi, bi si zavarovanci pridobili z dodatnim zavarovanjem (čeprav ne po načelih vzajemnosti in solidarnosti), bodisi kot samoplačniki. Do meja optimuma pravic, ki bi ga morala vsebovati družbeni dogovor in perspektivni načrt razvoja družbenih služb in gospodarstva, pa bi moralo biti načelo solidarnosti in vzajemnosti prisotno. Negiranje tega načela izpodkopava enega od temeljev socialističnih in humanih odnosov, za kar nima nihče pravice. Popolnoma razumljivo je, da imam v mislih tisto stopnjo in obliko vzajemnosti in solidarnosti, o kateri sem svoj čas na straneh te revije že zapisal, da predstavlja v enaki meri pravico kot tudi dolžnost upoštevati dane možnosti.

Sestavljavec in predlagatelj tez se je očitno zavedal možnosti takega tolmačenja predlogov, kakršno je tole, zato je v obrazložitvi poskušal argumentirati svoja stališča in opravičiti razlike med revnimi in bogatimi, vendar dokaj neprepričljivo. Kot argument navaja neenakomerno rabo pravic iz zdravstvenega zavarovanja in zdravstvenega varstva v različnih predelih naše širše domovine. V prikazu je SR Slovenija precej pred drugimi republikami, kar je glede na objektivno stanje (stopnja razvitosti proizvodjalnih sil, omrežja zdravstvenih zavodov, zdravstvene kulture) precej razumljivo. Toda namesto da bi teze težile k temu, da bi čimprej odpravili

in izravnali razlike glede zdravstvenega varstva, vnašajo s svojimi predlogi novo diferenciacijo — ki je ne pogojujejo republiške meje in zgodovinska danost, marveč nazivi podjetij, poklici in osebni standard, vpeljali pa naj bi jo zakonodajni akti socialistične družbe!

Obravnavana pomisleka sta po mojem najpomembnejša in bi ju kazalo še obravnavati. Je še nekaj drugih, ki so tako ali drugače z obravnavanima povezani. Naj omenim le nekatere:

To, da bi bile družbenopolitične skupnosti (občine, republike, zveze) oproščene plačevanja kakršnihkoli obveznosti za zdravstveno varstvo oziroma kakršnihkoli drugih obveznosti do tega področja — razen izdelave temeljnih normativnih aktov — je za zdaj verjetno prezigodaj. Ali je možno — ali celo moralno — da v okviru družbenopolitične skupnosti določimo nekaterim skupinam prebivalstva obseg pravic, ne da bi za to skupnost tudi nekaj prispevala? Prevaliti na zavarovance praktično celotno t. im. »občinsko socialo«, odreči se obveznostim, ki jih imajo družbenopolitične skupnosti po mednarodnih pogodbah in kovencijah, ne da bi pri tem zagotovile še druge mehanizme in vire sredstev razen prispevkov zavarovancev, verjetno ni početje, ki bi bilo sprejemljivo za našo samoupravno družbeno skupnost!

— V tezah predlagana organizacija in poslovanje s skladi zdravstvenega zavarovanja (tri skupine zavarovanja) je glede na število skupnosti in združenj, različen obseg pravic iz zavarovanja itd. administrativno strahotno zapleteno in bo terjalo velike izdatke. Zapletenost zavarovanja mora povzročiti tudi zapleteno poslovanje v administraciji zdravstvene službe (obračuni in evidenca za posamezne sklade, skupnosti itd.) in jo kot celoto podražiti.

S tako ali drugačno razrešitvijo temeljnih nasprotij, ki sem jih v tem sestavku obravnaval, se bodo spreminjala tudi druga, v tezah nakazana stališča, zato se je težko odločati: za ali proti. Med sprejemljiva stališča bi nedvomno sodila uvedba t. i. osnovnega zdravstvenega varstva, ki mora biti v enaki meri dostopno vsemu prebivalstvu. Žal pa tudi tega predloga ni moč sprejeti kot nekaj velikega in novega, saj smo bili že doslej vajeni večjih pravic iz zavarovanja (ki si ga plačujemo sami), kot ga vsebuje minimum osnovnega zdravstvenega varstva. Naš cilj je optimum, ki smo ga sposobni vzdrževati, saj gre za nacionalno skupnost, ki je skoraj sto odstotno zajeta v socialnem zavarovanju in je že doslej uživala pravice nad minimumom.

Namen sestavka bo dosežen, če bo spodbudil k tovrstnemu razmišljanju zlasti v tistih krogih, ki so dolžni voz našega zdravstvenega varstva in zavarovanja speljati na trdnejša in realnejša tla. Menim tudi, da je popolnoma napačno ocenjevanje, da je tisti, ki se nekritično izreka za teze, na liniji reforme, tisti pa, ki o njih razmišlja ter jih kritično obravnava, nazadnjak in proti reformi. Demagogija na tako občutljivem področju, kot je zdravstveno varstvo in zavarovanje, nam lahko zelo škoduje — zlasti pa ne smeta imeti deetativizacija in razvoj samouprave na tem področju z demagogijo nič skupnega.

STJEPAN BUNTA

Lettieri *in mednarodni ekonomski odnosi*

Prevod članka Antonia Lettierija z gornjim naslovom iz »Quaderni di Critica marxista«, št. 2, je izšel v »Teoriji in praksi« lani v decembru. Čakal sem, da se bo kdo, ki je za to bolj poklican kakor jaz, oglasil in razpravljaj vsaj o tistih tezah in stališčih v članku, ki so očitno v nasprotju z našo politično teorijo in prakso. Članek pa tudi drugače zasluži vso pozornost, ker obravnava vprašanja, ki so v sedanjem času izredno aktualna in globoko posegajo v marksistično misel o mednarodnih gospodarskih odnosih. Razumevanje in pravilno analiziranje mednarodnih gospodarskih odnosov in s tem mednarodnega političnega dogajanja pa, kot vemo, omogoča naprednim političnim silam, da vplivajo na tok dogodkov in s tem opravljajo tisto funkcijo, ki jo tudi danes od njih pričakuje in zahteva delovni človek.

Potrebno se mi zdi, da najprej z nekaterimi citati čim zvesteje prikažem avtorjeva stališča, še posebno zaradi tega, ker v razpravi Lettieri ni vseskozi enako precizen v svojih formulacijah. Tako bo tudi jasno, o katerih avtorjevih tezah želim razpravljati oziroma kaj sem iz članka izluščil kot njegovo »delovno hipotezo«. Seveda pa bo ta razprava verjetno obremenjena tudi s shemami, ki jih avtor ne dovolj argumentirano zavrača kot nemarksistične oziroma kot sheme, »ki zavirajo marksistično analizo pojavov in sam razvoj razredne solidarnosti na mednarodnem področju«. (Str. 1844.)

Žal bo to moje razpravljanje, prav tako kot Lettierijevo, slonelo predvsem na nekih političnoekonomskih argumentih, vzetih iz polpretekle zgodovine, ne pa na zanesljivi marksistični analizi sedanje faze razvoja kapitalizma in mednarodnih ekonomskih odnosov; za to namreč nimamo znanstveno zbranih podatkov in računov. Še prav posebno se v Jugoslaviji zavedamo, kako nam manjkajo znanstvene analize sedanje faze mednarodnih ekonomskih odnosov, ki bi slonele na temeljitem poznavanju sodobnega kapitalističnega razvoja v posameznih deželah in v svetu sploh. Žal take analize vzhodni marksistični svet ni dal, ker je bil preveč obremenjen s svojimi notranjimi problemi, na Zahodu pa prav tako marksisti niso zbrali dovolj moči, da bi nehali ponavljati določene analize in stališča, ki so v določenem času ustrezala, katera pa je — po vseh znamenjih sodeč — čas že temeljito nagrizel.

Jugoslovanski marksisti so bili prav gotovo med tistimi, ki so bili prisiljeni praktično odgovarjati na celo vrsto vprašanj, ki jih je razvoj postavljaj pred politično vodstvo dežele, še posebno po letu 1948. Veliko teh vprašanj je bilo neposredno ali pa posredno vezanih prav na mednarodne ekonomske odnose. Taka vprašanja so bila npr.: Kaj je bilo z mednarodno razredno solidarnostjo leta 1948? Kaj je z ekonomskim razvojem v zaostali deželi, ki ne pripada niti socialističnemu niti kapitalističnemu taboru? Kaj je s tako imenovanim svetovnim kapitalističnim in socialističnim trgov? Ali je Jugoslavija nekje v sredini? Kaj je s pojavom dekolonizacije? Kaj prinaša nastanek tako imenovanega tretjega sveta v mednarodne ekonomske odnose? Kakšne so spremembe, ki so nastale v deželah tretjega sveta, ki želijo graditi socializem? Kaj je z ekonomskimi odnosi med razvitimi in nerazvitimi deželami? Kje se hitrejši krepitvi intenzivnost nasprotij v sodobnem svetu: ali na relaciji kapital—delo ali na relaciji razviti—nerazviti? Kaj je s svetovnim kapitalističnim trgov in kaj z nacionalnimi ekonomijami? Kaj je z razcepom v svetovnem delavskem gibanju? Zakaj stagnirajo napredna delavska gibanja v mnogih razvitih deželah? itd. Razumljivo je, da ni bilo mogoče v tako kratkem času popolnoma odgovoriti na vsa ta vprašanja. Jugoslavija je bolj na podlagi prakse kakor teorije iskala za sebe praktične odgovore. Njena praktična politika na notranjem in zunanem področju je prav gotovo odraz sedanjega gledanja vodilnih jugoslovanskih marksistov na sodobne ekonomske probleme.

Priznali smo zakonitosti notranjega in mednarodnega trga. Nismo sicer opredelili, kakšen je svetovni trg v sedanji fazi razvoja, vendar cela vrsta dejstev kaže na to, da je med-

narodni trg enoten, da pa ni več kapitalističen v tistem smislu, kot je o njem govoril Marx. Verjetno predvsem zaradi tega, ker v njem nastopa cela vrsta nacionalnih ekonomij, ki niso več kapitalistične.

Da poteka danes svetovna ločnica med razvitimi in nerazvitimi in da so nasprotja tako globoka, da se pojavljajo tako med kapitalističnimi kakor tudi med socialističnimi državami. Da verjetno preko mehanizma svetovnega trga jemljejo razvite dežele od nerazvitih čedalje večji del presežnega dela v obliki ekstra profitov.

Da je tretji svet specifičen fenomen v sedanji fazi razvoja in da je politika neangažiranosti in aktivne koeksistence najnaravnejši izraz in oblika njihovega sodelovanja v mednarodnih političnih in ekonomskih odnosih.

Toda pogledjmo delovno hipotezo A. Lettierija.

Avtor najprej ugotavlja, da se konec kolonialnega gospodarstva ni zmeraj ujel z družbeno revolucijo in da za »te dežele ostaja še vedno odprto vprašanje notranje revolucije, to je vprašanje radikalne spremembe družbenih in ekonomskih odnosov«. (Str. 1833.)

»Družbeni in politični spopadi, pogosto tudi oboroženi boji ali pa celo vojne, ki znajo s takšno zagrizenostjo izbruhniti na teh območjih, so nenehen dokaz, da obstajajo procesi gospodarskega in družbenega preoblikovanja bivših kolonialnih družb. Ekonomska in politična analiza bi se morala torej osredotočiti na notranje procese transformacije v teh deželah ter na povezavo med temi procesi ter mednarodnimi ekonomskimi in političnimi odnosi, to je na povezavo med temi procesi in imperializmom.« (Str. 1834.)

Ko govori o tretjem svetu, omenja dve zmotni stališči o tem v delavskem in demokratičnem gibanju. Prvo trdi, da so nerazvite dežele postale gonilna sila zgodovine in da je prihodnost odvisna od spopada med kapitalističnimi in izkoriščanimi deželami. Drugo stališče pa trdi, da bi zahodno delavsko gibanje in socialistične dežele sprožile »uravnovešen razvoj mednarodnih ekonomskih odnosov« ter tako odpravile »nerazvitost in neokolonializem s pomočjo nekakšnega mednarodnega demokratičnega planiranja razvoja«. (Str. 1834.)

Ti stališči sta po mišljenju avtorja napačni, ker zameglujeta osrednje vprašanje, »vprašanje družbene revolucije znotraj bivših kolonij«, in ker prenašata protislovje »s področja odnosov med razredi na področje odnosov med razvitimi in nerazvitimi območji v mednarodnem okviru«. (Str. 1835.)

Teza »o možnosti racionalizacije gospodarskih odnosov med obema območjema« (prav tam) si je po avtorjevem mne-

nju hotela pridobiti znanstveno legitimnost in politično veljavo na ženevski konferenci o trgovini in razvoju. Lettieri kritizira Prebischevo poročilo in meni, da je njegov načrt ostal na papirju, »kajti uveljavljanje nove mednarodne delitve dela, to je temeljita revolucija v gospodarskih in družbenih strukturah...« (Str. 1836.)

V zvezi s tem avtor takole formulira svoje temeljno vprašanje: »Ali gre za dvoje ločenih svetov in celo svetov, ki sta iz dneva v dan bolj narazen, ali pa je res nasprotno, da se ti dve območji, ki naj bi bili čedalje bolj narazen, v resnici s čedalje bolj tesnimi stiki povezujeta. S stališča delavskega gibanja gre za naslednje probleme: Kakšne so sedanje oblike imperializma? Ali je osnovno protislovje še zmeraj protislovje razredov v vsaki deželi posebej ali pa se je premaknilo s področja notranjih odnosov na področje mednarodnih odnosov? In kakšni so končno temelji učinkovite mednarodne anti-imperialistične solidarnosti.« (Str. 1836.)

Po njegovem ni mogoče potegniti razločne demarkacijske črte med kapitalističnim in nerazvitim območjem, ni mogoče govoriti o kapitalističnem razvoju, ki je »omejen samo na dežele, ki so že visoko industrializirane«. — »Demarkacijska črta poteka oziroma se čedalje bolj izteka k temu, da bi znotraj vsake dežele ločevala sektorje, ki so razviti, ter tiste, ki so nerazviti, ter razmejevala kapitalističen razvoj od stagnacije ali propadanja tradicionalnih sektorjev proizvodnje.« (Str. 1837.)

Avtor trdi, da, »kadarkoli se namreč zgodi, da je vladajoči razred ogrožen od znotraj, se imperializem s silo vmeša v korist tistih razredov, ki so prenašalec neokolonialistične nadoblasti...« (str. 1839).

Na podlagi teh trditev pride avtor do svojega osrednjega sklepa: »*Odločilna ekonomska in politična razmejitvena črta ni tista, ki se vleče med bogatimi in revnimi deželami, med severom in jugom našega planeta; razmejitvena črta poteka znotraj vsake nerazvite dežele in je črta, ki razmejuje razrede.*« (Podčrtal A. Lettieri — str. 1839.)

Za Lettierija je razumljivo, da smo priče »tendencam po vse tesnejši integraciji obeh območij v okviru enotnega kapitalističnega trga. Tako postaja razvoj bivših kolonij odvisen od zakonov kapitalizma, to je od zakonov, ki jih v skladu s svojimi potrebami krojijo mednarodne oligopolistične skupine«. (Str. 1839.)

Da bi še bolj jasno dojeli avtorjevo misel, pogledjmo še, kako deli Lettieri izkušnje, ki so si jih pridobile dežele v razvoju.

Kot prve navaja kitajske izkušnje. Zanje je značilna pospešena notranja akumulacija, »zasnovana predvsem na celotni in racionalni uporabi razpoložljive delovne sile na podeželju. Zaradi zgodovinskih in političnih razlogov se ta obsežni proces akumulacije in družbeno-ekonomske preobrazbe odvija skorajda v 'zaprtim prostoru', s kar najmanjšimi finančnimi in trgovinskimi odnosi s preostalim svetom« (str. 1840). Avtor ugotavlja, da tega vzorca ni mogoče aplicirati »neodvisno od konkretnih zgodovinskih razmer v katerikoli gospodarsko zaostalih deželah« (str. 1840).

Zahodne izkušnje so nasprotni pol kitajskih in kažejo se v širokem spektru različic. V rabi so v deželah, ki so vključene v svetovni kapitalistični trg. Avtor navaja za zgled Brazilijo, Venezuelo, Nigerijo, Indijo in Maroko. To so dežele, »katerih notranja gospodarska evolucija je neposredno odvisna od razvojnih procesov mednarodnega kapitalizma« (str. 1840). »Buržoazija teh dežel je v prožnih odnosih (ki so prepleteni z elementi soglasja, pa tudi sporov) s središči mednarodnega kapitalizma. Objektivno tako postaja podpornik neokolonializma.« (Str. 1841.)

Protikapitalistične izkušnje so si pridobile dežele, ki se sicer niso »osamile nasproti mednarodnemu kapitalističnemu trgu, ki pa zavračajo model kapitalističnega razvoja in avtomatizme, ki so z njimi povezani na področju mednarodnih odnosov« (str. 1841). Značilnosti teh dežel so: vodena ekonomska politika, omejena kapitalistična iniciativa, stiki z mednarodnim kapitalizmom pa gredo po liniji državne oblasti. »Na političnem področju se takšno stališče izraža v sporazumevanju tako s socialističnim taborom kot tudi z zahodnim taborom. Različice tega *modela* so številne in v obdobju dinamične preobrazbe, od ZAR, Alžirije in Gvineje do Malija in Gane« (razprava je bila napisana pred državnim udarom v Gani — op. ur.) — (str. 1842).

Avtor se sprašuje, razmišljajoč o prihodnosti teh dežel, ali je edina alternativa kitajski vzorec ali pa so še »druge poti, skladne z različnim zgodovinskim razvojem, poti, ki vodijo izpod kapitalističnega podrejanja in iz okvirov nerazvitosti, ne da bi bilo treba stopiti v sfero gospodarske in politične osamitve« (str. 1842).

Avtor podpre to trditev z zgledom Indije, ki je v zadnjih dvajsetih letih sama dobila več pomoči kot ves preostali svet, razvojni rezultati pa so »enaki polomu« (str. 1842).

Poglavitni problem nerazvitih je torej po Lettieriju: »razbijanje neokolonializma, to je razbijanje zveze vladajočih

razredov znotraj dežele z mednarodnimi kapitalističnimi središči«. — »V zvezi s tem je vsekakor opaziti enotno tendenco, ki podpira razvoj notranje diferenciacije in torej tudi notranje spopade v nekdanjih kolonialnih deželah.« (Str. 1843.)

Avtor tudi meni, naj bi boj proti avtomatizmu mednarodnega kapitalističnega trga potekal »v obliki spreminjanja odnosov med silami razredov znotraj vsake dežele« (str. 1844).

Lettieri končuje z mislijo, da je treba vnovič »potrditi potrebo po razvoju resničnega internacionalizma, katerega osnova je v razrednem boju, v nacionalnem in mednarodnem protikapitalističnem boju, v socialistični perspektivi« (str. 1844).

Pogoj za to pa je zavračanje »sedanjih shem buržoazne propagande, shem, kakršne so zrasle v okviru nekaterih teorij v krilu mednarodnega delavskega gibanja samega in ki so zasnovane na nasprotju med razvitim kapitalističnim in nerazvitim svetom« (str. 1844).

Upam, da mi je uspelo — predvsem s citati iz članka — prikazati avtorjevo delovno hipotezo v njenih bistvenih sestavinah. Avtor je sicer v članku tu in tam svoje teze omilil, vendar pa navedene formulacije in sklepi dovolj prepričljivo govorijo, kakšno je njegovo izhodišče za oceno sodobnega sveta.

Jasno je, da iz teh izhodiščnih postavk logično izhaja ne samo ocena Indije, temveč tudi Kitajske, da je tam akumulacija zasnovana predvsem »na celotni in racionalni uporabi razpoložljive delovne sile na podeželju«. Avtor v svojih izvajanjih sicer ne gre radikalno do kraja, ker bi ga sicer logika prav gotovo nevarno pripeljala v bližino kitajskega vzorca in kitajske politike, ki predvsem zagovarja revolucionarni boj v deželah v razvoju, naslanjanje na lastne sile, na izolacijo od svetovnega trga.

Kot sem že v uvodu omenil, žal nimamo preciznih marksističnih analiz, ki bi sedanjo fazo mednarodnih ekonomskih odnosov opredeljevale na tak način, da bi lahko postavili jasno perspektivo za politično akcijo. Obstajajo politične ocene, ki izhajajo predvsem iz političnih izkušenj posameznih naprednih gibanj in ki prav zaradi tega vsebujejo vedno tudi precejšnjo dozo vplivov ozkih lokalnih razmer in subjektivnih faktorjev, med katerimi delujejo posamezna napredna gibanja.

Zaradi tega imajo tudi moje pripombe o članku A. Lettierija tak značaj in jih je treba jemati samo kot poizkus dialoga o mednarodnih ekonomskih odnosih, ki danes zadevajo predvsem tretji svet in socialistične dežele.

V razpravi bi se želel omejiti predvsem na te probleme: Kje je danes osnovno protislovje, kakšen je svetovni trg in kaj je s tretjim svetom — oziroma kaj je neuvrščena politika in aktivna koeksistenca?

Prav gotovo je danes eden temeljnih razlogov za neso-glasja v naprednih delavskih gibanjih v tem, da se z marksistično analizo ni ugotovilo, kje, na kakšen način in kdo si danes prisvaja gro presežnega dela. Večina ocen mednarodnega položaja izhaja iz klasične Marxove analize, da poteka temeljno izkoriščanje na relaciji kapital—delo. Vendar pa cela vrsta političnih in ekonomskih indikacij govori, da je v tem času prišlo do sprememb in da se čedalje bolj prenašajo protislovja s področja notranjih odnosov na področje mednarodnih odnosov. Naj navedem nekaj takih indikacij. Nasprotja med razvitimi in nerazvitimi postajajo tako močna, da ne razkrajajo samo kapitalističnega sveta, temveč tudi socialistični svet. Vzroke za kitajsko-sovjetski spor je treba predvsem iskati v različni ekonomski razvitosti obeh dežel, ki neizogibno rojeva takšno ali drugačno odvisnost in neenakopravnost v medsebojnih odnosih. V zvezi s tem je zanimiva obsodba, ki jo je Jugoslaviji naprtil Informbiro. Odpor proti neenakopravnim gospodarskim odnosom je bil prav tako ne-kje pri izviru spora, ki je izbruhnil l. 1948 med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo.

Mislim, da so v tem pogledu zelo zanimive marsikdaj moreče in dolge razprave o medsebojnih gospodarskih odnosih med vzhodnimi — socialističnimi državami v okviru SEV. Tendence in dejstva pričajo, da razviti tako ali drugače vlečejo čedalje večji profit iz svoje večje produktivnosti dela in da za to večjo produktivnostjo dela čedalje trdneje stoji tudi določena državna politika razvitih dežel.

Dejstvo torej, da se pojavljajo nasprotja v ekonomskih odnosih tudi med socialističnimi državami, v svetu, kjer so se prav gotovo razredna nasprotja zmanjšala na minimum, je prav gotovo fenomen, o katerem bi bilo treba teoretično več razmišljati.

Globoka nasprotja v ekonomskih odnosih — kljub velikim skupnim interesom — opazamo v zahodnem kapitalističnem svetu. Odpor Francije in De Gaulla proti ameriški prisotnosti v Evropi ima svojo ekonomsko osnovo. Nepretrgano odhajanje mladega inteligenčnega kadra iz Evrope v Ameriko je tipično znamenje za to, kako ZDA izkoriščajo relativno zaostalo gospodarstvo. Odpor nekaterih evropskih gospodarskih panog, npr. avtomobilske industrije, proti vdoru podobnih ameriških panog na evropski trg je tipičen primer

obrambe nerazvitih pred razvitimi. Večja produktivnost Amerike, tamkajšnja naprednejša tehnologija, koncentracija kapitala ogrožajo danes že tako razvite države, kot so Francija, Anglija, Nemčija in Italija. Znane so ameriške težnje, da bi si ekonomsko podredile manj razvite dežele in jih izkoriščale preko mehanizma svetovnega trga.

V zvezi s tem je zanimivo videti, kako ravna ameriški proletarijat. Tu verjetno ne gre več samo za znano taktiko kapitalistov — za podkupovanje delavskega razreda, temveč za neposreden in globalen interes ameriškega delavca za razmah ameriškega gospodarstva. Vse kaže, da postaja ta interes močnejši od razrednih nasprotij v ZDA in od potrebe po mednarodni solidarnosti delavskega gibanja.

Sedanji boj za vpliv v tretjem svetu pa kaže, da se možnosti izkoriščanja predvsem v deželah v razvoju zelo hitro večajo. ZDA so pomagale razbijati kolonialne vezi med metropolami in kolonijami predvsem v želji, da bi postale novoosvobožene dežele odprti trgi. Amerika se je zavedala, da bo dekolonizacija odprla vrata na trge tretjega sveta predvsem ameriškemu kapitalu, blagu in tehnologiji. Toda s politiko aktivne koeksistence in nastopom socialističnih držav v tretjem svetu so se začele zmanjševati možnosti za nastopanje ameriškega monopolnega kapitalizma in prav zaradi tega smo danes priče direktnih ameriških intervencij v tretjem svetu zaradi obrambe vpliva na teh trgih.

Vsi ti pojavi govorijo, da se težišče nasprotij čedalje bolj prenaša s področja notranjih odnosov na področje mednarodnih odnosov, kar pa seveda ne pomeni, da notranji razredni odnosi ne igrajo več pomembne vloge — posebno če so povezani z določenimi mednarodnimi krogi.

Mehanizem svetovnega trga, v katerega se vključujejo nacionalne ekonomije, postaja čedalje važnejše torišče, preko katerega se zapletajo in razrešujejo osnovna nasprotja sodobnega sveta. Preko mehanizma mednarodnega trga skušajo razviti dobiti čim večji del presežnega dela za sebe, nerazviti pa se trudijo, da si zagotovijo v njem čim enakopravnejše pogoje.

Ko govori Lettieri o svetovnem trgu, misli predvsem na kapitalistični svetovni trg, verjetno zaradi tega, ker je tudi za Marxa obstajal samo ta trg. Marx sicer nikjer ni do kraja obdelal celotnih mednarodnih ekonomskih odnosov, poleg tega pa so še njegove osnovne misli o svetovnem trgu precej pozabljene.

V tej zvezi pa se moramo še zavedati, da je Marx predvideval, da bo prišlo do revolucije v visoko razvitih kapitali-

stičnih deželah. Čedalje ostrejša kriza na svetovnem trgu naj bi pomenila prehod v novo dobo. Ciklus kriz bi dosegel vrh v splošni krizi svetovnega trga in pripeljal do revolucije v razvitem svetu. Vendar pa se je sklenjena veriga kapitalističnega sistema pretrgala v zaostali Rusiji — torej na periferiji svetovnega trga. Tak razvoj pa je moral spremeniti odnose tudi na svetovnem trgu.

Marx je predvideval, da se bodo razlike med nacionalnimi ekonomijami hitreje zabrisovale, da se bodo nacionalne ekonomije hitreje integrirale v svetovnem trgu. Zgodilo pa se je prav nasprotno. Nacionalne ekonomije so se krepile in v njihovo obrambo so čedalje bolj organizirano nastopale države. Poleg tega pa se je pojavila na svetovnem trgu še ekonomija Sovjetske zveze, po drugi svetovni vojni pa še ekonomije vrste socialističnih držav in držav tretjega sveta, ki čedalje bolj spreminjajo značaj svetovnega trga in nikakor nimajo namena, da se v njem integrirajo, kakor je to predvideval Marx.

Vse to je tako spremenilo svetovni trg, da danes ne moremo več govoriti o kapitalističnem svetovnem trgu, temveč o trgu, na katerem nastopajo po strukturi različne nacionalne ekonomije, ki na podlagi odnosa sil spreminjajo njegov mehanizem.

Ekonomsko politika nacionalnih ekonomij je torej dobila veliko večji pomen, kot je predvideval Marx. Obramba individualnosti posamezne nacionalne ekonomije ni več samo — kot je mislil Marx — obramba sebičnih interesov nacionalne buržoazije, temveč tudi obramba interesov celotnega naroda — nacionalne ekonomije — pred izkoriščanjem razvitih nacionalnih ekonomij.

Seveda pa bi bilo potrebno pri tem odgovoriti še na vprašanje, ali obstaja še vedno enoten svetovni trg ali pa je ta trg razdeljen na več trgov, na kapitalističnega, socialističnega ali pa celo na trg držav tretjega sveta.

Stalin je bil prepričan, da bodo socialistične države ustvarile svoj mednarodni trg, in je zaradi tega logično sklepal, da pomeni izgon Jugoslavije leta 1948 iz socialističnega tabora bolj ali manj njen prehod v kapitalistični tabor. Ni si mogel predstavljati, da je mogoče živeti med obema taboroma, predvsem zaradi tega ne, ker ni verjel v enoten svetovni trg.

Če ocenjujemo mednarodne ekonomske odnose tako, kot jih ocenjuje Lettieri, to je, da obstaja na eni strani kapitalistični svetovni trg — potem je nujno — čeprav tega nikjer izrecno ne pove — da obstaja na drugi strani tudi socialistični svetovni trg. Taka ocena pa pomeni na področju medna-

rodnih ekonomskih odnosov teoretsko osnovo za blokovsko politiko.

Jugoslovanski teoretiki sicer niso razpravljali neposredno o teh vprašanjih — razen dr. J. Vilfana — vendar pa temelji celoten koncept politike nevezanosti in aktivne koeksistence na prepričanju, da je svetovni trg enoten, da ne obstaja poseben socialistični svetovni trg in da se nacionalne ekonomije vključujejo neposredno v mednarodne ekonomske odnose. Konkreten boj za enakopravnejše vključevanje nacionalnih ekonomij v mednarodne ekonomske odnose je ena od osnov politike aktivne koeksistence.

Lettieri uporablja, ko govori o tretjem svetu, tudi besedo »blok novih dežel« (str. 1834). Zdi se mi, da je v tem precejšnja značilnost Lettierijevega gledanja na današnjo situacijo v svetu. Zato je razumljivo, da Lettieri nikjer ne omenja politike aktivne koeksistence, ki je za tretji svet najnaravnejša pot za vključevanje v mednarodne politične in ekonomske odnose. Zanj ne obstaja problem vključevanja v svetovni trg ob najugodnejših pogojih, temveč predvsem problem določenega distanciranja od kapitalističnega svetovnega trga. Ker Indija tega ne dela, so njeni rezultati »enaki polomu«.

Prav zaradi tega je nujno, da izrečemo o članku nekaj kritičnih pripomb in da pokažemo, da se razhajamo z njegovim avtorjem nekje v osnovi ocene mednarodnih ekonomskih odnosov. Naše mnenje je, da se protislovja današnje družbe čedalje bolj prenašajo s področja notranjih odnosov na področje mednarodnih odnosov, čeprav pri tem nasprotij na notranjem področju nikakor ne mislimo podcenjevati niti zanemarjati.

Če pa izhajamo s takih pozicij, potem moramo čedalje bolj opuščati teorijo zaostrovanja nasprotij v delovanju sodobnega kapitalizma in v svetu nasploh, za kar se Lettieri očitno ogreva — ter čedalje bolj ubirati pot razreševanja dilem sodobnega ekonomskega razvoja s sredstvi in na način, ki ne ogrožajo niti svetovnega niti parcialnega miru.

Kakšna naj bi bila ta sredstva in način, pa je marsikdaj vprašanje, na katero ne vemo odgovora. Prav gotovo pa je eno osnovnih sredstev mehanizem svetovnega trga, ki ga je mogoče spreminjati predvsem z večjo udeležbo socialističnih držav in tretjega sveta na njem.

Prav zaradi tega je danes vsaka avtarkična politika tako nevarna. Nasprotno, danes je nujnost, da se dežele v razvoju povezujejo tudi s kapitalističnimi središči, ne samo zato, ker želijo pospešiti svoj gospodarski razvoj, temveč tudi zaradi

tega, da bi s svojo prisotnostjo vplivale in spreminjale mehanizem svetovnega trga.

Zato je danes čedalje manj sporno vprašanje, ali pomeni kitajska politika alternativo deželam v razvoju. Brez vključevanja v svetovni trg danes ni možen pospešen in kar najboljši razvoj tretjega sveta. Ne osamitev, temveč neprestan boj za čim širše in za čim enakopravnejše sodelovanje s socijalizma politike tretjega sveta. Tu je tudi osnova politike nevezanosti in aktivne koeksistence.

JOZE ZEMLJAK

Integracija slovenskega bančništva

Dodatek, da na slovenskem območju deluje še 10 samostojnih bank (brez podružnice Jugobanke, ki se razmeroma hitro spreminja v banko splošnega tipa), med katerimi je bilo doslej poslovno-finančno sodelovanje skoraj docela omejeno na sporadične akcije brez skupnega dolgoročnega programa, zelo zgovorno opozarja, da z doseženo stopnjo koncentracije bančnih sredstev ne moremo biti zadovoljni. Res je sicer, da je koncentracija v bančništvu v Sloveniji nekoliko močnejša kot v drugih republikah, vendar pa je pri tem treba poudariti, da so v zadnjem času integracijski procesi v bančništvu na drugih območjih države zelo močni, razen tega pa v državi deluje že sedaj nekaj zelo močnih bank, ki po svojem potencialu precej presegajo finančno moč tudi najmočnejših slovenskih bank.

Večja integracija je nujna

Nadaljnja integracija slovenskega bančništva je vsekakor nujna zaradi vrste razlogov. Prvič, *za sodobni položaj in razvoj bančništva v vseh razvitih državah je značilna močna stopnja koncentracije*, saj se je bankam v teh državah samo zaradi koncentracije svojih potencialov posrečilo obdržati svojo vlogo v sodobnem finančnem gospodarstvu in gospodarski ekspanziji teh držav. Koncentracijo bančnih potencialov lahko zaradi tega v določeni meri obravnavamo kot specifično zakonitost sodobnega gospodarskega razvoja, in sicer ne glede na to, ali je v posameznih državah ta razvoj

že skoraj končan (Vel. Britanija, Francija, Zah. Nemčija, Kanada, Avstralija, Japonska itd.) ali pa se, zlasti v zadnjih letih, nadaljuje z vso intenzivnostjo (posebno ZDA).

Pri tem je treba še posebej upoštevati, da je v teh državah razen visoke stopnje formalnopravne koncentracije bančnih potencialov močno razvita tudi dejanska finančna povezava med bankami, saj zelo veliko na videz povsem samostojnih bank tesno med seboj sodeluje bodisi zaradi povezave delniškega kapitala in s tem povezane kontrole poslovanja nekaterih bank nad drugimi, bodisi zaradi korespondentskih in konzorcialnih odnosov na depozitnem in kreditnem področju. Proces bančne koncentracije je zlasti v zadnjem času značilen tudi za druga območja naše države, saj je, npr., že letos prišlo do oblikovanja razmeroma močne grupacije bank okrog Beograjske združene banke kot najmočnejše komercialne banke v Srbiji, do podobne integracije v Vojvodini itd.

Drugič, koncentracijo bank in prelivanje bančnega kapitala na širšem gospodarskem prostoru narekujejo tudi *osnovni razvojni interesi gospodarstva*. Manjša banka, ki je razen tega v svojih plasmajih tudi tesno vezana na svoje ozke teritorialne okvire, namreč nima glede nalaganja svojih sredstev niti velike izbire med kreditnimi zahtevki niti ne more ustrezno zadovoljevati posameznih večjih kreditnih zahtevkov, pa naj bodo še tako ekonomsko utemeljeni in privlačni. Manjše banke glede na to ne morejo odigrati vloge dejansko enakopravnega finančnega partnerja tistih podjetij, ki so posebno ekspanzivna v svojem razvoju in ki bodo glede na to v prihodnjem obdobju tudi pri nas v bistvu nosilec nadaljnjega hitrega razvoja gospodarstva. Manjše banke z razmeroma skromnim potencialom bodo svoja sredstva zaradi tega nujno nalagale manj racionalno in z naložbami razpoložljivih sredstev dosegale manjše učinke, kot bi jih bilo mogoče doseči v okviru močne banke, ki bi lahko svoje plas-maje povezala ali celo pogojevala tudi z ustrezno stopnjo neposredne finančne integracije lastnih sredstev podjetij.

Tretjič, bančna koncentracija je nujna tudi *zaradi razvojnih interesov samih bank*. Z ene strani so manjše banke *praviloma bolj občutljive za razne nenadne spremembe v kreditnomonetarni politiki*, saj je v svojem poslovanju večina manjših slovenskih bank bistveno bolj odvisna od kreditov Narodne banke kot pa večje in finančno močne banke. Ker je v sedanjem sistemu — in vse kaže, da taka rešitev ne bo zgolj trenutna — obseg kredita poslovnim bankam eden najpomembnejših instrumentov monetarne politike Na-

rodne banke, je razumljivo, da vsakršno zmanjšanje kredita pri Narodni banki bistveno bolj prizadene manjšo banko. Razen tega taka banka zaradi omejenega števila svojih komitentov izpada tudi ne more zadovoljivo nadomestiti z bolj selektivno kreditno politiko, tj. z odvzemom dela kreditov nekaterim komitentom in odobravanjem dodatnih kreditov drugim komitentom, katerih poslovanje ustreza merilom banke, prilagojenim spremenjenemu splošnemu kreditnemu položaju. Manjša banka, ki ima torej v takšnem položaju le omejene možnosti pospešenega obračanja kratkoročnih kreditov, je zato nujno zelo toga v svojem poslovanju in zaradi tega predmet zelo glasnih kritik svojih komitentov.

Konkurenca in finančna moč

Po drugi strani bo koncentracijo zahteval tudi *položaj bank v medbančni konkurenci*, ki se bo pri nas v prihodnje čedalje bolj razvijala. Tudi za banke namreč veljajo določene zakonitosti poslovne ekspanzije, ki so sicer značilne za razvoj podjetij. To pa pomeni, da si mora poslovno bančništvo prizadevati k ekspanziji svojega poslovanja na širšem območju, k pridobivanju novih komitentov, k uvajanju novih oblik zbiranja depozitov itd. Pri tem pa se bodo seveda nujno križali interesi različnih bank, saj bodo namesto doseđanja, praktično skoraj popolnega teritorialnega monopola posameznih bank nastopale na istem območju različne banke. Nastala bo konkurenca med bankami, in sicer tako za deponente in njihova sredstva kot tudi za ugodne kreditne pismaje. Razumljivo je, da bosta, tako kot v vsaki drugi konkurenci na trgu, tudi v konkurenci med bankami o uspehu odločali finančna moč in kadrovska sposobnost posamezne banke, zaradi česar bodo manjše banke v tej konkurenci nujno bistveno manj uspešne.

Da taka predvidevanja niso le zgolj teoretične hipoteze, potrjujejo nekatera dejstva, ki so značilna za finančno strukturo slovenskega gospodarskega prostora. Kot je znano, je zaradi raznih razlogov nagnjenost k osebnemu varčevanju v Sloveniji bistveno večja kot na drugih območjih države, zaradi česar tudi naše banke z zbiranjem hranilnih vlog zlasti v zadnjih letih že bistveno povečujejo svoje kreditne potenciale. Zaradi tega je za banke z drugih območij države zbiranje hranilnih vlog v Sloveniji zelo vabljiva možnost, ki jo bodo prav gotovo najbrž že v kratkem začele izrabljati. Pot do tega pa seveda vodi prek ustanavljanja njihovih po-

družnic in poslovnih enot na našem območju; s tem pa bodo zgotovljeni osnovni pogoji za njihovo konkurenco tudi na vseh drugih področjih bančnega poslovanja.

Slovensko gospodarstvo je zaradi precej poudarjenega predelovalnega značaja svoje proizvodnje na kratkoročnem področju precejšen neto kreditor drugih območij države, saj so njegove obveznosti do dobaviteljev precej manjše od njihovih terjatev do kupcev z drugih območij. Zaradi tega in pa zaradi nekaterih tipično izvoznih panog slovenskega gospodarstva je seveda za banke z drugih območij države vključitev slovenskih podjetij med svoje komitente izredno privlačna, saj omogoča znotraj take banke različne finančne transakcije in pospešuje obračanje sredstev, predvsem pa zmanjšuje odliv sredstev zunaj banke, do česar bi prišlo, če podjetja — blagovni kreditorji ne bi bila vključena med njene komitente.

Z nastopom drugih bank na našem ožjem območju torej lahko z zanesljivostjo računamo, in sicer najbrž že v kratkem, saj so nekatere banke z drugih območij države v svoji poslovni politiki bistveno bolj ekspanzivne od slovenskih bank. Pri tem pa bi prav gotovo storili veliko napako, če bi skušali medbančno konkurenco omejevati z neekonomskimi sredstvi (npr. oviranjem drugih bank pri najemanju poslovnih prostorov, s »političnim« vplivanjem na komitente ipd.). Po našem mnenju je namreč določena stopnja medbančne konkurence vsekakor zelo koristna, saj odpravlja tudi na tem področju poslovnega življenja monopole, ki so bili značilni za vse povojno obdobje. Pač pa je nujno, da so naše banke ekonomsko pripravljene in zmožne učinkovito nastopati v takšni konkurenci, česar pa sedanja razdrobljenost slovenskih bank prav gotovo ne omogoča. Podobno kot druge banke bi tudi naše banke morale težiti k ekspanziji svojega poslovanja zunaj slovenskega območja, saj bi s tem ne samo krepile svojo finančno moč, ampak prav tako kot druge banke tudi same izrabile prednosti, ki jih nudijo različne kombinacije komitentov.

Diverzifikacija depozitov in kreditov ni možna v majhnih bankah

Končno narekujejo bančno koncentracijo tudi *osnovna načela bančnega poslovanja*, predvsem *načelo diverzifikacije poslovanja*. Razen notranje razvojne nuje namreč tudi načelo diverzifikacije sili poslovno bančništvo k ekspanziji poslovanja tako v teritorialnem (širjenje poslovanja na nova

območja) kot tudi v strukturalnem pogledu (pridobivanje novih komitentov iz najrazličnejših panog). Načelo diverzifikacije na depozitnem in kreditnem področju terja, da mora banka, če hoče resnično uspešno in varno poslovati, zbirati depozite iz čimbolj različnih virov — glede na teritorije in glede na panoge — kredite pa odobravati čim večjemu številu različnih komitentov. Zaradi diverzifikacije svojega poslovanja je namreč banka sposobna uspešno poslovati tudi takrat, kadar, npr., posamezna panoga ali območje zaide v težave in občutno zmanjša svoje depozite pri banki, in pa seveda tedaj, kadar ji posamezni uporabnik bančnega kredita pravočasno ne vrne sposojenih sredstev (npr. zaradi neuspele investicije, ponesrečenega posla ipd.).

Kolikor bi bila banka navezana le na posamezne pomembnejše vire depozitnih sredstev ali pa če bi odobraval kredite le posameznim pomembnejšim komitentom, bi zaradi težav svojih komitentov tudi sama zašla v resne težave in ne bi bila zmožna normalno izpolnjevati svojih obveznosti do deponentov ali zadovoljevati upravičenih kreditnih zahtevkov ostalih svojih komitentov. V manjših bankah, ki poslujejo s podjetji, je tako teritorialna kot strukturalna diverzifikacija lahko le omejena, zaradi česar tudi njihovo poslovanje ne more biti dovolj varno; pogosto že težave posameznega komitenta — še zlasti zaradi velike zadolženosti podjetij pri bankah — močno vplivajo na normalen potek bančnih poslov. To velja še posebno za položaj, v katerem Narodna banka ne bo več avtomatično refinancirala kreditnih plasmajev poslovnih bank in bo poslovna uspešnost vsake banke odvisna od tega, koliko se ji bo posrečilo svoje poslovanje organizirati v skladu z osnovnimi načeli bančnega poslovanja, med katerimi pa ima prav načelo diverzifikacije zelo pomembno mesto.

Enotna, močna bančna organizacija

Pot za koncentracijo sedanjih razdrobljenih poslovnih potencialov slovenskih bank mora po našem mnenju voditi prek njihovega fizičnega združevanja v enotno, močno bančno organizacijo. V sedanjem položaju bi bila namreč postopna in organska rast finančne moči večjih in močnejših bank kot rezultat prehajanja komitentov manjših bank k velikim bankam vse preveč dolgotrajen proces za dosego potrebne stopnje koncentracije. Zaradi visoke stopnje zadolženosti podjetij pri bankah, še posebno na kratkoročnem

področju, imajo namreč podjetja zelo malo praktičnih možnosti za spreminjanje svoje dosedanje bančne zveze. Pomemben del kreditnih plasmajev podjetjem je namreč še vedno pokrit s kreditom, ki ga poslovna banka uživa pri Narodni banki, le za manjši del teh kreditov pa pomenijo finančni vir sredstva, ki jih imajo podjetja na svojih računih pri banki.

Ce bi torej v takem položaju podjetje želelo zapustiti svojo dosedanje banko in postati komitent večje in močnejše banke, kamor bi tudi preneslo svoja depozitna sredstva, bi se moralo sprijazniti z dejstvom, da bi mu prejšnja banka odpovedala ob zapadlosti vse dosedanje kratkoročne kredite, nova banka pa bi mu morala že takoj ob prihodu zagotoviti v obliki kredita vsa sredstva, ki so mu potrebna za normalno poslovanje. Takih transakcij seveda tudi velike banke niso sposobne izvajati v večjem obsegu, zaradi česar bi bila koncentracija po takšni poti zelo dolgotrajna; toliko bolj še zato, ker bi prehajanje podjetij od manjših bank k večjim v manjših bankah nujno sproščalo tista sredstva, ki so bila doslej plasirana v obliki kreditov podjetjem, ki so banko zapustila. Manjše banke bi se zaradi takih prehodov vsaj začasno celo okrepile oz. povečala bi se njihova mobilnost pri odobravanju kreditov drugim njihovim komitentom. Prav zaradi takšne priklenjenosti podjetij na banke, pri katerih sedaj uživajo kredite, v praksi tudi že doslej ni bilo veliko primerov, da bi podjetja zamenjala banko, pod pogoji zaostrene kreditne politike Narodne banke, ki močno zmanjšuje prosta sredstva poslovnih bank, pa bo takšnih možnosti seveda še bistveno manj.

Ovira integracije — bojazen pred centralizacijo odločanja

Navedeni razlogi torej zelo jasno narekujejo nadaljnjo integracijo v slovenskem bančništvu. Vendar pa se integracijski procesi ne premaknejo z mrtve točke,* in sicer predvsem zaradi dveh pomembnih razlogov.

Po eni strani nasprotuje integracijskim procesom v bančništvu vrsta podjetij in lokalnih organov, ki pričakujejo, da bi od večjih bank dobili manjša kreditna sredstva kot doslej in da bi imeli na njihovo politiko manjši vpliv, kot so ga imeli doslej na ozko teritorialno vezane banke. Ta strah je

* To si dovoljujemo trditi kljub precejšnji publiciteti, ki je bila v poletnih mesecih deležna ideja o združitvi Splošne gospodarske banke ter Kreditne banke in Hranilnice Ljubljana.

seveda razumljiv in tudi utemeljen, saj bi imele velike banke daleč večje možnosti realne presoje kreditnih zahtevkov komitentov in bi lahko izbirale predvsem tiste zahteve, ki bi bili ekonomsko najbolj upravičeni in kjer bi bila naložba bančnih sredstev najbolj varna. Takšna politika velikih bank bi bila pravzaprav ena od pglavitnih prednosti, ki bi jo v naše kreditno poslovanje morala vnesti predlagana integracija v slovenskem bančništvu. Zato nasprotovanja bančni integraciji, ki izvirajo iz strahu takšne vrste, ne pomenijo v bistvu nič drugega kot naprotovanje normalni in zdravi selekciji med podjetji oz. zahtevki, ki je tudi v slovenskem gospodarstvu nujna in ki je sedanje majhne banke ne morejo zagotoviti. Iz podobnih motivov izhajajo tudi trditve o nevarnosti monopola velike in močne banke. Velika odvisnost podjetij od obstoječih bank, ki izvira iz njihove močne prezadolženosti pri bankah in ki jim skoraj v celoti preprečuje poslovno manevriranje med raznimi bankami, dovolj zgovorno dokazuje, da so tudi že obstoječe banke v popolnoma monopolnem položaju do podjetij — svojih komitentov. Torej na to področje tudi integracija ne more vnesti kaj posebno novega.

Najbrž pa bi lahko takšna nasprotovanja procesu bančne integracije bistveno omilili, če bi se poslužili rešitev, ki jih v svetu uporabljajo velike banke, ki imajo široko razvejano omrežje podružnic in poslovnih enot. Podružnicam bi bilo treba zagotoviti določeno poslovno samostojnost pri odobravanju kreditov do določenega zneska, pri opravljanju raznih rutinskih bančnih poslov, v okviru podružnice pa bi lahko deloval tudi lokalni kreditni odbor, ki bi pri svojih odločitvah upošteval tudi lokalne pogoje in specifičnosti posameznih podjetij. Centralizirani bi ostali le najpomembnejši kreditni zahteve in seveda določanje splošne poslovne in kreditne politike banke. Ne glede na zadovoljitve lokalnih interesov ter interesov manjših podjetij bi bila takšna rešitev tudi dokaj racionalna, saj bi na tej podlagi bančno poslovanje lahko potekalo brez nepotrebnih zastojev, ki jih navadno sicer povzroča zapletena organizacija velikih gospodarskih tvorb.

Vpliv gospodarstva na politiko velike banke

Po drugi strani pa nasprotuje nadaljnji integraciji v našem bančništvu tudi strah, da bi bilo odločanje v veliki banki predvsem rezultat vplivov raznih dejavnikov zunaj gospodarstva in da bi take banke svojo dejavnost usmerjale pred-

vsem v realizacijo t.i. »političnih objektov«. Tudi ta strah ni brez podlage, še posebno glede na nekatere izkušnje iz preteklih let. Nekatere razprave o problemih bančne integracije v Sloveniji — in na tem mestu se nam zdi upravičeno, da jih ponovimo — so v zvezi s tem posebej opozorile na precej problematičen položaj Splošne gospodarske banke v predlaganih konceptih integracije slovenskega bančništva.

Kot je znano, je Splošna gospodarska banka do svojega sedanjega položaja prešla precej drugačno razvojno pot kot pa ostale poslovne banke, ki so se razvile bolj ali manj z lastnimi silami in je njihova finančna moč odsev finančne moči njihovih komitentov. Splošna gospodarska banka pa je bila ustanovljena kot banka republike, kar je vtisnilo neizbrisen pečat njenemu poslovanju na depozitnem in kreditnem področju vse do današnjih dni. Modifikacije njene poslovne politike na podlagi načel novega zakona o bankah in kreditnih poslih so jo navzven sicer približale ostalim poslovnim bankam, vendar pa so prevzete obveznosti iz preteklih let ter struktura njenih sredstev še vedno odločilno vplivale na njen položaj kot »poldržavne« banke. To seveda ne velja za vsa področja njenega delovanja, saj je posebno na deviznem področju v zadnjem letu, npr., ta banka razvila precejšnjo poslovnost in tudi pridobila razmeroma veliko komitentov iz vrst gospodarstva.

Ne glede na to pa sta za položaj Splošne gospodarske banke v sedanjih pripravah za bančno integracijo v Sloveniji značilni dve dejstvi, ki lahko po našem mnenju odločilno vplivata na konkretno izbiro metod pri integraciji naših bank. Prvič, v Splošni gospodarski banki je odprtih še nekaj zelo pomembnih investicijskih problemov iz preteklih let, ki večinoma izhajajo iz njene funkcije kot republiške banke. Te probleme bo treba tako ali drugače razrešiti, pri čemer se nam zdi posebne omembe vredno dejstvo, da jih bo moralo urediti prav slovensko gospodarstvo s svojimi sredstvi, saj nam jih ne bo rešil nihče drug. Vendar pa sta za rešitev teh problemov na izbiro dve poti. Po eni strani jih lahko razreši republika, ki lahko v okviru svojih sedanjih ali prihodnjih finančnih pristojnosti preskrbi potrebna sredstva (npr. z razpisom dodatnih davkov, obveznih ali prostovoljnih javnih posojil itd.), skratka, prek rednega skupščinskega mehanizma. Po drugi strani pa se lahko tudi ti problemi vtopijo v kreditnem potencialu bodoče integrirane banke in se tako urejajo mnogo bolj posredno, pa čeprav bi zato bodoča integrirana banka že v začetku svojega poslovanja doživela precejšen handicap. Zdi se nam, da bi bila prva alternativa

ne samo mnogo bolj formalno demokratična, ampak tudi precej bolj ekonomsko smotrna.

Drugič, pridružitvev Splošne gospodarske banke kreditnemu potencialu drugih naših poslovnih bank bi povzročila tudi formalno prenehanje še edine institucije, ki je v našem sistemu razširjene reprodukcije kolikor toliko sistematično skrbela za realizacijo tistih programov, ki imajo splošni pomen za razvoj gospodarskega potenciala republike kot celote (infrastruktura itd.) in za katere je že doslej republika v okviru svojih pristojnosti planske oz. finančne zakonodaje zagotavljala potrebna sredstva. Ukinitev take institucije bi prinesla to, da bi morala integrirana banka prevzeti nekatere njene dosedanje funkcije, in sicer prav v času, ko je zaradi zvezne zakonodaje republika izgubila svoje dosedanje pristojnosti za obvezno zbiranje sredstev za financiranje razvoja infrastrukture in drugih podobnih naložb. Praktična posledica tega bi bilo dejstvo, da bi se tudi v bodoči integrirani banki še vnaprej prepletale funkcije izvajalca temeljne razvojne politike republike s funkcijami prave poslovne banke.

Vloga republike v razširjeni reprodukciji zahteva ločitev »državnih« in »poslovnih« funkcij v bančništvu

To ugotovitev utemeljujemo s prepričanjem, da bodo še vrsto let določene funkcije republike na področju razširjene reprodukcije nujne in potrebne. Smotrnega razvoja nacionalnega gospodarstva kot celote namreč še precej časa ne bo mogoče zagotoviti samo na podlagi podjetniških meril rentabilnosti naložb, ampak bo treba sprejemati odločitve za realizacijo nekaterih programov tudi na podlagi meril družbene rentabilnosti. Praksa nekaterih drugih držav to načelo samo potrjuje. To pa pomeni, da bo morala republika tudi v prihodnje razpolagati z določenimi sredstvi (zbranimi na osnovi davkov, obveznega združevanja, javnih posojil itd.), ki jih bo usmerjala v tiste programe, ki so odločilnega pomena za razvoj vsega gospodarstva in ki jih ni mogoče realizirati s poslovnimi metodami prelivanja kapitala.

Prepletanje »državnih« in »poslovnih« funkcij v bodoči integrirani banki bi po našem mnenju vodilo k stalnim trenjem, nezaupanju komitentov v delo bančnega vodstva in k podobnim nezaželenim pojavom, ki bi hromili delo banke in ki bi prav gotovo paralizirali večino prednosti, ki jih lahko v naše bančništvo vnese smotrna integracija. Zavedati

se je namreč treba, da tudi velika integrirana banka, če hoče dejansko ostati poslovna, ne more prevzeti funkcije osnovnega realizatorja velikih razvojnih programov, saj bi taka funkcija nasprotovala osnovnim načelom bančnega poslovanja (likvidnosti, varnosti, diverzifikaciji). Prav zato je po našem mnenju v poslovanju bank nujna dosledna institucijska ločitev obeh funkcij. Kot praktični izvajalec funkcij republike v procesu razširjene reprodukcije naj bi delovala posebna institucija neposlovnega značaja, ki bi nadaljevala delo Splošne gospodarske banke na področju investicij in drugih oblik financiranja iz republiške pristoynosti ter opravljala posredniške posle pri tistih investicijah iz zveznih sredstev, pri katerih tudi zvezne banke samo distributirajo namenska sredstva federacije.

Po drugi strani pa je nujna integracija vseh ostalih slovenskih bančnih potencialov v novo bančno organizacijo, ki bi ji bilo treba pridružiti tudi tisti del dosedanjega poslovanja Splošne gospodarske banke (npr. devizno poslovanje itd.), ki zadeva neposredne posle s komitenti iz vrst podjetij. Taka integrirana banka bi bila razbremenjena neposredne skrbi za realizacijo razvojnih investicij, ki so posebnega pomena za republiko, delovala pa bi lahko resnično po načelih bančne poslovnosti kot zelo pomemben dejavnik v jugoslovanski medbančni konkurenci. Taka določitev njenih funkcij seveda še ne pomeni, da bo bodoča banka v svoji politiki tudi v praksi povsem indiferentna do velikih perečih problemov in programov razvoja slovenskega gospodarstva. Vendar pa se bo taka banka v realizacijo tovrstnih programov vključevala samo tedaj, kadar ji bodo to narekovala in dopuščala načela njene poslovnosti, ne pa za vsako ceno in z namenom, da na račun razvoja nekaterih svojih komitentov sanira tisti del svojega lastnega poslovanja, ki izvira iz njenih funkcij izvajalca investicijske politike republike, kar bi se prav gotovo zgodilo v primeru, če bi se v isti banki »državna« in »poslovna« funkcija prepletali.

Kadri v bančništvu in njihova odgovornost

Seveda pa takšna institucijska ločitev obeh funkcij v našem bančništvu še zdaleč ne pomeni, da bodo odstranjeni vsi pomisleki zoper bančno integracijo v Sloveniji, za kakršno se zavzemamo. V zvezi s tem se nam zdi izjemnega pomena kadrovsko vprašanje. Od strokovne kvalitete in načelne politike profesionalnega vodstva ter predstavnikov gospodarstva v or-

ganih bodoče integrirane poslovne banke je namreč predvsem odvisno, ali se bo banki posrečilo voditi res samostojno poslovno politiko, odstraniti vsa neutemeljena vmešavanja organov zunaj gospodarstva v njeno konkretno kreditno politiko in pa preprečiti razna izsiljevanja posameznih močnejših skupacij podjetij. Pri tem se je treba zavedati, da je prav v našem bančništvu problem zadostnega števila strokovnega kadra precej pereč. Dosedanji razvoj našega bančništva z njegovo veliko odvisnostjo na eni strani od Narodne banke, na drugi strani pa od politike lokalnih družbenopolitičnih skupnosti, je namreč precej vplival na prepočasno oblikovanje tistega strokovnega kadra v naših bankah, ki bi ga v spremenjenih razmerah glede vloge in položaja naših bank prav sedaj najbolj nujno potrebovali. Gre za kadre, ki so usposobljeni za uporabo najsodobnejših metod bančne tehnike (kvalitetna kreditna analiza, operacijsko raziskovanje in mehanografija, mednarodni valutni in kreditni posli, organizacija in vodenje sodobne banke, vzdrževanje stikov s komitenti in javnostjo itd.), ki pa so hkrati dovolj razgledani gospodarstveniki, da znajo prisluhni gospodarstvu ter v interesu banke in posameznih njenih komitentov trezno presoditi razvojne potrebe gospodarstva. Menimo, da bo ena prvih nalog bodoče integrirane poslovne banke — kolikor bo seveda do integracije prišlo —, da si zagotovi povečanje tistega kadra, ki bo kos razmeroma zapletenim nalogam nove močne bančne organizacije.

Končno bo treba z ustreznimi dopolnitvami veljavnih predpisov tudi v našem bančništvu izoblikovati primeren mehanizem osebne odgovornosti profesionalnih bančnih vodstev in delegatov gospodarstva v organih banke za poslovne odločitve, ki jih je banka sprejela. Ta odgovornost je povsod v svetu razmeroma ostra, temelji pa na načelu, da banke upravljajo predvsem s tujimi sredstvi (tj. s sredstvi svojih komitentov), kar jim nalaga še posebno skrbnost v gospodarjenju, družbo pa opravičuje, da s svojimi predpisi definira odgovornost vodstev banke ter določi sankcije za morebitne kršitve teh načel. Takšna koncepcija odgovornosti bančnih vodstev je po naši sodbi nujna tudi pri nas, saj je tudi za našo banko značilno, da gospodari večidel s sredstvi svojih komitentov. Uveljavitev take koncepcije pa bo nedvomno lahko mnogo prispevala k večji kvaliteti in samostojnosti konkretnih poslovnih odločitev vsake banke, s tem pa tudi k večjemu zaupanju komitentov v pravilnost, racionalnost in koristnost bančne poslovne politike.

O takšni ali drugačni usodi integracijskih predlogov v slovenskem bančništvu bodo dokončno odločali komitenti

bank, ki so za to problematiko že v dosedanjih razpravah pokazali zelo veliko interesa. Zato se nam zdi še posebno pomembno, da že v pripravah za integracijo skušamo razbliniti večino pomislekov in nasprotovanj, ki spremljajo dotedanje predloge o integraciji slovenskega bančništva. Po tej poti bomo najbrž najlaže prišli do smotrne in učinkovite integracije slovenskih bančnih potencialov, ki je v sedanji fazi našega razvoja nujna, če resnično želimo čimprej prebroditi posledice dolgotrajne razdrobljenosti razpoložljivih sredstev in v našem gospodarjenju doseči tisto stopnjo modernizacije, ki bo zagotovila kolikor toliko ugodne razvojne perspektive.

LADO RUPNIK

ADAM SCHAFF

Alienacija in družbena akcija

Beseda »alienacija« je danes tako modna, da je med drugim že kar sumljiva — od prepogoste rabe je le korak do zlorabe.

To je dvoumna beseda in zato mračna; poleg tega povzroča obrambne reakcije tistih, ki sodijo, da je njen pomen za prakso nevaren, in hočejo obdržati položaj, ki ga po njihovem mnenju velja braniti. Te reakcije izvirajo iz različnih praktičnih razlogov: od tistih, ki smatrajo, da je treba iztrebiti vse dvoumne in mračne besede, pa do onih, ki se borijo proti pesimizmu »filozofije obupa«. Med nasprotniki so tedaj vsi, ki se še držijo tradicij neopozitivizma in postulatov semantične analize, in tudi katoliki, pa celo — kakor je nemara presenetljivo slišati — marksisti, ki so, zgodovinsko gledano, bolj odgovorni za sedanjo popularnost ne le same besede alienacija, ampak tudi za teoretične koncepte, ki jih vsebuje.

Teoretični koncept alienacije je v resnici prišel do nas po dveh poteh, sicer med seboj povezanih, toda zato nič manj različnih: prva — direktna pot razplojevanja idej — je bilo hegeljanstvo, ki je imelo stalni vpliv predvsem na tokove nemškega humanizma, druga — je marksizem. Pri tem moramo seveda dodati, da je bil, generično, marksizem organsko povezan s hegeljanstvom, pa tudi, da se njuni konceptiji alienacije očitno razlikujeta. To je bila smer, ki je v XX. stoletju povzročila renesanso in v zadnjem obdobju celo izreden razmah te teorije.

Na intelektualno področje lahko moda prinese bolj ali manj značilne elemente snobizma, vendar pa se nikoli ne omejuje zgolj na snobizem — ali vsaj zelo redko. Na splošno se rojeva iz družbene potrebe po določeni interpretaciji družbenih dejstev in zato tudi iz novega teoretičnega interesa za določene ideje, iz interesa, ki določa — kot je popolnoma prav rekel Ludwik Krzywicki — »prehod idej«.

Čeprav bi bila »moda« edini razlog, bi že ta zahteval natančno sociološko in psihološko analizo alienacije. Nejasnost in dvoumnost izraza, kakor je v splošni rabi, ne smeta jemati poguma, kadar ga hočemo natančno določiti, s pomočjo metode analitične semantike. To je edini način, da se dokopljemo do izvora »modnosti« kakega izraza ali neke dane konceptije in — po drugi strani, kar je sploh pomembnejše — če hočemo odkriti perspektivo njene politične vrednosti. Kajti v tem je bistvo problema: če se pokaže družbena potreba po interpretaciji nekega pojava, kar povzroči, da določena

konceptija postane »moda« — je to večidel zato, ker nekateri problemi zahtevajo razlago, da bi bila lahko družbena akcija popolnejša. Intelktualna »moda« je torej izključno le spontani izraz takšnega stanja in zato nezavedna. Razmišljanje omogoča, da se zavemo tega, kar se skriva za spontanimi procesi na področju družbenih idej, poleg tega pa razjasnjuje do zdaj nejasne in zmedene misli, ki izvirajo iz dvoumnosti.

Ravno razmišljanje more in mora odigrati pomembno vlogo v izpopolnjevanju družbene akcije, povezane s to skupino idej.

V tem prispevku bomo obravnavali predvsem to stran vprašanja; s tem smo tudi pojasnili naslov.

1. Poskusimo najprej opredeliti smisel temeljnega koncepta tega razmišljanja. Potrudil sem bom to storiti v duhu definicije-projekta, to pomeni, razložil bom smisel besede, ki jo uporabljam, kakor jo razumem in kakor jo bom naprej uporabljal. Vse druge možnosti so obremenjene z odmevom, ki ga je zapustila dolga zgodovina pojma alienacije (segajoča vsaj do srednjeveške filozofije), in z dvoumnostjo izraza. Ker pa me zgodovina izraza tu ne zanima in jo v kontekstu lahko celo zanemarim, bi preprosto rad opozoril, da je za vse, kar o tem vprašanju lahko rečem, mogoče dobiti osnovo ali impulz v zgodovini. To pa seveda ne pomeni, da definicija, ki jo uporabljam, sovпада s kako drugo, iz zgodovine znano definicijo, kakor tudi ne pomeni, da so struktura celotne konceptije in praktični sklepi, ki iz nje izhajajo, identični s katerokoli drugo obliko, ki jo je dobila v preteklosti. To enako velja tudi za Marxovo konceptijo, na katero se neposredno opiram in s katero se istovetim, vsaj v glavnih potezah. Toda Marxova konceptija se je spremenila natančno tako, kakor se je spremenil njegov svetovni nazor in kakor so dozorevali njegovi pogledi na družbo; poleg tega pa razvoj družbenih odnosov po Marxu in predvsem izkušnje del, ki gradijo socializem, obvezujejo k določenim mislim, ki jih pri Marxu ni ali pa niso dozorele.

Vzemimo za izhodišče razliko med objektivacijo in alienacijo.

V življenjskem procesu stopajo ljudje v odnose preko posredništva dela, materialnega in duhovnega. Da bi človek živel, spreminja materialno stvarnost, proizvaja različne materialne dobrine, ki rabijo za zadovoljevanje človekovih fizičnih potreb. Toda človek ustvarja tudi duhovne dobrine, ki morajo ustrezati določenim potrebam, na različnih zgodovinskih stopnjah družbenega razvoja. Ravno tako ustvarja človek tudi družbo, s tem da je vključen v družbene odnose in ustvarja sredstva, ki mu omogočajo, da občuje z drugimi ljudmi. Z drugimi besedami (vse prejšnje je povedano zaradi primera, zaradi oblikovanja te misli): človek deluje, *dela*, da bi živel, toda tudi *živi* delujoč. Kajti človek obstaja za druge izključno preko svojega dela in on je za druge to, kar je uresničil, v najširšem pomenu besede uresničiti. Toda vse človeško delo, če ga razumemo kot akt, kot produkt, je človekova projekcija navzven, kajti človek je misleče bitje, in to je nedvomno lastnost, ki ga ločuje od živalskega sveta. To, kar človek misli, ko teži k nekemu cilju, se v procesu dela spremeni v *objektivno* delo, to

pomeni v nekaj, kar obstoji zunaj vsega človeškega duha in neodvisno od njega. To je, po mojem, *objektivacija*. Zdaj torej lahko rečemo, da je objektivacija proces, ki se dogaja z delom — s spreminjanjem človeških misli v produkte — materialne in duhovne — ki imajo objektivni obstoj, to je, so neodvisni od človekove volje in zavesti. Nima pomena dodajati — toda mi bomo to storili, pa čeprav iz pikolovstva — da je proces objektivacije temelj in pogoj družbenemu življenju ljudi, in sicer v smislu, da zadovoljuje njihove različne potrebe, in v smislu, da jim omogoča medsebojno občevanje, torej, da jim omogoča sožitje.

Šele potem, ko smo si razložili smisel »objektivacije« — kot procesa in tudi kot vsoto življenjskih dosežkov, dela in stvaritev človekove dejavnosti — postane razumljiv koncept »alienacije«.

Tudi tu nam bo izhodišče pregled empiričnih dejstev s področja človekovega družbenega življenja. Imamo torej različne produkte človekove dejavnosti. Vsi so dela posameznikov, kajti biološko je samo živeči in konkretni posameznik. Toda človek, čeprav je kot konkretni biološki posameznik, je vedno tudi *družbeni* posameznik, zato ker je *produkt* določene družbe (fizično in duhovno) in zato ker lahko živi in preživi samo *v družbi*, vključen v svoje odnose in v način svojega dela. Tudi človekovo delo je *družbeno*, v tem dvojnem smislu, je človekov *produkt*, ki tudi sam družbeno učinkuje. Način tega učinkovanja je različen in odvisen od družbenih odnosov, ki ga določajo. Pregled družbenega življenja dokazuje — čeprav človek ustvarja materialne in duhovne dobrine — da, v določenih okoliščinah, produkti človekove dejavnosti, zato da bi ustrezali določenim potrebam drugih ljudi in s tem namenom — postanejo samostojni, torej neodvisni od volje ali namenov njihovega avtorja in se obrnejo celo proti njegovi volji in namenom, proti načrtu avtorja, in tako ali drugače celo ogrožajo svojega ustvarjalca. In ravno to imenujem »alienacija«. Alienacija je torej proces delovanja — zaradi obstoječih družbenih odnosov — človekovih materialnih in duhovnih produktov, neodvisno od volje in namena avtorja, je spontano delovanje, ki križa človekove načrte in namene in celo ogroža na tak ali drugačen način njegov obstoj. Alienacija je torej določeno obnašanja človekovih del v danih družbenih razmerah, toda obnašanje, katerega potek se je iztrgal človekovi kontroli in celo kontroli družbe, na način, ki ogroža njegove načrte in celo obstoj. Najboljši primer je nemara parabola o čarovniku, ki je sprožil skrite sile, potem pa jih ni znal ustaviti.

Tako zdaj lahko končamo razmišljanje o medsebojnem razmerju med objektivacijo in alienacijo.

Sklep je naslednji. Objektivacija je *nujni* pojav v procesu človekovega življenja. Brez tako razumljene objektivacije človek ne bi mogel niti biti (materialna in duhovna *produkcija* sta le posebni obliki objektivacije) niti so-biti (pa čeprav je to le problem občevanja).

Nasprotno pa alienacija ni *nujni* pojav v procesu človekovega življenja (vsi človekovi produkti niso odtujeni, medtem ko vedno

objektivno so), ampak zgolj *možni*. To pa je odvisno od družbenih razmer, v katerih so človekovi objektivni produkti. V določenih okoliščinah objektivacija postane alienacija, v drugih nima sploh nobenega pomena alienacije (ali pa ga izgubi, ko se razmere na neki način spremenijo). Splošna ugotovitev, izredno pomembna za nadaljevanje našega razmišljanja, je, da so alienacijski procesi delovanje celotnosti družbenih odnosov in se — v odvisnosti od strukture *celote* — lahko pojavijo ali pa izginejo. Nepotrebno je poudarjati, kako daljnosežna je ta trditev za vse družbene akcije, katerih cilj je, da bi zavestno oblikovale človeške odnose.

2. Da bi bolje razumeli smisel abstraktnega koncepta »alienacije«, se vrnimo k nekaterim primerom, kjer izraz »alienacija« rabi kot označitev za neko vrsto obnašanja človekovih produktov.

Začnimo z alienacijo človekovih materialnih produktov.

Vzemimo, na primer, kapitalistični trg, ki mu je Marx posevečal posebno pozornost. Na trgu je blago; ima neko vrednost in ceno, na tej podlagi poteka menjava. Blago je materialna dobrina — človekovo delo — ki mora služiti za to, da nasiti določene človekove materialne potrebe. Toda ker v kapitalistični družbi vladajo določeni, na lastninskih odnosih temelječi odnosi, se značaj produkta človekovega dela spremeni in postane blago. Njegova funkcija je bila v zadovoljevanju človekovih potreb, zdaj pa ta ni več odločilna, ampak to postane funkcija menjave, funkcija ustvarjanja kapitala. V mehanizmu kapitalističnega trga postane delovanje človekovih produktov samostojno, neodvisno od volje in namena avtorja (stopnja cene, ločitev med dobrinami, ki naj zadovoljujejo človekove potrebe in ljudmi, ki želijo zadovoljiti svoje potrebe, česar skrajni primer je uničenje živil takrat, ko so ljudje lačni itd.); še več: postavi se nasproti ustvarjalčevi volji in načrtu, ogroža njegov fizični obstoj (brezposelnost, krize hiperprodukcije itd.). To je klasični primer za to, kar razumemo z alienacijo *materialnih produktov* človeka.

Toda področje alienacije se ne omejuje le na področje materialnih produktov. Klasični primer za alienacijo na področju duhovnega dela — v zvezi s tem, kar je zanimalo mladega Marxa in njegove sodobnike — je religija.

Če odvržemo mitološko tezo, po kateri je bog ustvaril človeka po svoji podobi, moramo kot edino racionalno priznati tezo Ludwiga Feuerbacha, da je *človek* ustvaril bogove po svoji podobi, kar je lahko dokazati na podlagi primerjalnega študija religioznih znanosti. Človek je *ustvaril* religijo in, v tem pogledu — če računamo z razliko, ki je med materialnimi in duhovnimi dobrinami — je položaj enak, ker gre končno tudi tu za producenta blaga. Objektivni proizvodi njegove domišljije dejansko, v določenih družbenih razmerah, dobijo od njega neodvisni obstoj in ga celo ogrožajo: nastane preganjanje, smrt na grmadah, inkvizicija. Ni potrebna posebna bistroumnost, da spoznamo, kako je ta problem, splošen, kajti v danih okoliščinah dobi vsa ideologija značaj neke religije, z vsemi nevarnostmi, ki jih le-ta prinaša za svobodo in srečo človeka. Po Durkheimu vsa ideologija učinkuje kot religija,

če lahko neko skupino naredi homogeno na osnovi vere, ne pa na osnovi zavestno dokazljivih elementov. Prav je imel Marx in tudi njegovi sodobniki, ko so v svojem boju za humanizem najprej napadli religiozno alienacijo, kajti če vztrajamo pri heteronomiji človekovih usod, ki jih oblikujejo nadnaravni faktorji in faktorji zunaj narave, če nismo sprejeli teze o avtonomnem značaju teh usod, po katerih jih je oblikoval človek in zase, ne moremo — če hočemo biti dosledni — niti zastaviti vprašanja o uresničitvi humanizma.

Preidimo na sedanost in si oglejmo presenetljiv primer: človeški genij je odkril razpadanje atoma in avtomatizacijo. To je nedvomno izredno pomembno področje duhovnega ustvarjanja in označuje začetek nove dobe v razvoju človeštva, začetek dobe, ki bo v perspektivi presegla družbene posledice tistega, kar smo imenovali industrijska revolucija. To so tedaj odkritja, ki bi lahko uresničila legendarni zemeljski raj; toda ker delujejo v danih družbenih razmerah, lahko grozijo človeštvu s popolnim uničenjem. Pri tem imamo opraviti s klasičnim primerom alienacije: danes se grožnje splošno zavedamo, *nihče* noče biti *uničen*, niti osebno niti družbeno; torej smemo razumsko predpostaviti, da bi *vs*i ljudje hoteli preprečiti uničenje — in vendar gremo odločno nasproti propadu. Nikoli še ni bilo človeštvo tako jasno in tragično postavljeno v vlogo neučinkovite čarovnice. Ravno to imenujem alienacijsko situacijo. Ime pove malo (uporabljam tradicionalni izraz, ker pač nisem našel boljšega), toda gre za *objektivno* družbeno situacijo, ki jo je treba poznati, če hočemo zagotoviti učinkovitost družbene akcije, ki naj jo prepreči.

V tem smislu vsebuje izraz »alienacija« mnogo širši semantični pomen. »Alienacija« dejansko označuje vse družbene procese, v katerih so človekovi produkti, materialni in duhovni, v danem družbenem sistemu, ki ga določajo dane družbene razmere, nato delujejo neodvisno od človeka in celo v nasprotju z družbenimi cilji, ki si jih je človek zastavil, in včasih celo ogrožajo njegov družbeni obstoj.

Če je takšna razlaga »alienacije« široka, pa je tudi dovolj natančna, da onemogoča istovetenje alienacije z *vsakršno* objektivacijo in s tistim, kar radi imenujemo »družbeno zlo«.

Če vzamemo, recimo, prometne predpise, ki veljajo neodvisno od volje posameznikov in ga obvezujejo, da vozi disciplinirano, to še ni alienacija, kakor tudi ni alienacija družbeno priznani sistem meril in uteži ali smer prometa na cestah. Če upoštevamo samo dejstvo, da tu ne gre za *nasprotje* družbenim ciljem človeka (nasprotno, v vsakem od teh primerov gre za družbeni dogovor, ki uresničuje neko vrsto ciljev), pa je še važnejši razlog *nevarnost*, ki ogroža njihov obstoj.

Isto se zgodi, če hočemo poistovetiti alienacijo in družbeno zlo. Če je res, da je alienacija družbeno zlo (v čisto določenem pomenu besede »družbeno zlo«), pa še ni vsako družbeno zlo tudi alienacija. Omenimo na primer epidemije, samomore zaradi ne-

srečne ljubezni itd. Gre torej za popolnoma določene odnose in ne za naključja.

3. Na področju alienacije je poseben problem, ki zahteva posebno obravnavo. Mislim na avto-alienacijo. V eksistencialistično navdihnjeni literaturi je alienacija preprosto izenačena z avto-alienacijo. To pa je hud nesporazum, ki zahteva razlago.

»Alienacija« določa proces, v katerem se človekovi produkti odtujijo od njega, to je, obstajajo samostojno in navkljub njegovi volji in namenom. To so človekovi *produkti*, ne pa človek, v položaju alienacije so produkti. Če govorimo tedaj o človekovi alienaciji, gre za poseben primer. Določiti moramo razliko. Zato moramo razložiti avto-alienacijo. Poglejmo položaj in odnose, v katere je ta izraz spravila literatura s to vsebino.

Kronološko so najstarejše intuicije te vrste povezane z analizo religiozne alienacije. Bistvo te alienacije je dejansko v tem, da človek projicira nekatere lastne značilnosti, posplošene, v neko nadčloveško bitje, ki je njegov produkt. Tako postanejo stvari, kot npr. dobrine, znanje, ljubezen (povzdignjene do absolutnega), atributi boga, toda tako se jim je človek odrekel, ker jih primerja z vzorom popolnosti, ki si ga je sam ustvaril. To je dvojna alienacija. Prvič, ker so tako človekove lastnosti ločene od človeka in in ker so alienirane, postanejo integralni del nekega produkta človekovega duha, od tega trenutka dalje pa delujejo avtonomno. Drugič, ker človek »obuboža«, ko nima več svoje lastnine, ki jo je prenesel zunaj sebe. To koncepcijo, ki izhaja od Feuerbacha, lahko smatramo za prvo obliko, ki jo je dobila ideja avto-alienacije. Toda imamo tudi mnogo preprostejšo razlago. »Alienacija« je ime, ki ga dajemo procesom, v katerih se človekovi produkti znajdejo v *danem* odnosu do svojega ustvarjalca. Ta odnos se lahko ustvarja tudi med človekovimi sposobnostmi, navadami itd., z drugimi besedami, med njegovo osebnostjo (če je ta celota človekovih sposobnosti, navad itd.) in danim človeškim individuom, ki je njihov »nosilec«. To se zgodi, ko je človek s svojimi človeškimi lastnostmi vred postavljen v krog blagovnega gospodarstva in tudi postane blago, ko je tudi odvisen od zakonov blagovnega gospodarstva. To je razlika med delom in svobodno ustvarjalnostjo, med tem, da človek dela, da živi, in tem, da dela za zadovoljevanje humanih potreb itd. V življenju in v literaturi ima ta pojav različna imena: komercializacija kulture, preobrazba čustev, kulturnega in znanstvenega ustvarjanja v blago itd. Literatura, ki se s tem ukvarja — všteveši »Komunistični manifest« — obsoja situacijo, ko je vse, kar človek ima, na prodaj, kar povzroči, da se prilagodi zahtevam kupcev in preneha biti on sam. In v tem smislu se odtuji. Eden od smislov marksističnega ideala »totalnega človeka« je ustvaritev pogojev, ki bodo človeku omogočili, da bo delal ustrezno svojim potrebam in željam, torej da bo ustvarjal in ne delal (ta misel omogoča, da razumemo, zakaj je Marx smatral delo za alienacijo, za »nečloveško dejavnost«, medtem ko je menil, da je ustvarjalna dejavnost ne le nujna za človeka, ampak ga tudi označuje).

Ob takem razmišljanju tudi bolje razumemo razliko — sicer tipično hegeljansko, ki pa je bila vendar močno pomembna za mladega Marxa — med »resničnim« in »stvarnim« človekom. Stvarni človek, takšen, kakor je v tem trenutku, ima znamenja alienacije v razmerju do svojega »generičnega bistva«, medtem ko jih resnični človek nima. Toda »resnični človek« je ideal, vzor.

Do zdaj smo obravnavali vprašanje avto-alienacije na področju odnosov »človek-človekova osebnost«. Ta izraz pa vendarle vsebuje še drugi smisel, ki se običajno pojavlja v polemikah o alienaciji. Gre za alienacijo človeka kot posameznika v razmerju do družbe, na kar se navezuje ne-vključevanje (ne-angažiranje) v družbene zadeve.

Literatura »filozofije obupa« — bodisi filozofska ali literarna dela — s svojimi temami o osamljenosti, o posamezniku, ki je izgubljen v množici, ki ne najde smisla življenja (smisla kot cilja, ki si ga zastavimo v življenju) itd., je bogata in raznolika.

V njej je mnogo snobizma in dekadence, potaplja se v psihološko analizo bolnih oseb, v njej je celo reakcionarni elitarizem. Toda v predmetu, ki ga ta literatura obravnava, je resnični problem, ki ga ne gre zanemarjati, kajti gre za nove in negativne družbene pojave, ki jim izraz »avto-alienacija« natančno ustreza.

Visoko industrializirana družba pozna ustvarjanje ogromnih mestnih kompleksov, z vsem kar prinašajo pozitivnega in negativnega v tako imenovano »množično družbo«. Prinaša pa tudi razbitje tradicionalnih vezi v različnih skupinah, od družinskih vezi pa do poklicnih, soseskih, religioznih itd., skratka, tistih vezi, ki po tradiciji in naravi določajo soudeležbo posameznika v družbi. Veliko mesto in tudi kultura množične družbe uničujeta tradicionalne vezi, toda ustvarjata nove, v marsičem močnejše: sindikati, športni klubi, kulturne skupine, partije in politična združenja: to so vezi, ki jih ustvarja množična družba in jih prenaša preko tiska, radia, televizije itd. Človek-posameznik, ki je postavljen v ta ogromni mehanizem, je z družbo povezan z mnogo številnejšimi vezmi, kot so bile v preteklosti, z mnogo močnejšimi vezmi, bodisi da gre za to, kar oblikuje in pogojuje njegovo osebnost, bodisi da gre za njegovo organsko vključevanje v skupnost družbene strukture ali pa za preprosto dejstvo, da je nemogoče živeti izolirano, zunaj te strukture in neodvisno od nje. Imamo torej zelo jasno integracijo in strukturalizacijo družbe, ki določa tesnejše vključevanje posameznika v družbo, vsaj v nekaterih pogledih. To ni v nikakršnem nasprotju z dezintegracijo, procesom, ki v družbeni strukturi poteka vzporedno in ki pogojuje avto-alienacijo posameznika, v tistem smislu izraza, ki nas tu posebej zanima.

Literatura — dobra literatura, seveda — daje več kot ducati znanstvenih disertacij. Za primer vzemimo Steinbecka, njegov roman »Sadovi jeze«. Avtor tu izredno sugestivno opisuje, kako v romanju proti Vzhodu določena skupnost združuje ljudi v neformalne skupine, v katerih lahko vsakdo računa na pomoč drugega, in narobe. Ta faktor je v tako imenovani množični družbi popol-

noma naravno ošibel: človek je delček družbe, brez katere ne more živeti, odvisen je od nje v vseh pogledih, vendar je le delček, brez katerega bi družba čisto lahko izhajala. V tem je velika razlika. Z določenega vidika je ta vez izredno močna in organska, z drugega pa zelo šibka. Zato človek ne more računati na pomoč in solidarnost drugih (razen v posebnih zvezah, kot npr. v revolucionarnih skupinah, toda te niso značilne za družbo kot celoto). Zato je zelo lahko navezovati znanstva, a zelo težko najti prijatelje (kar je očitno v ameriški družbi). Ker gre tu za globlji učinek v visoko industrijski družbi, vsaj v kapitalističnem sistemu, človek ni le objekt, ampak tudi subjekt dezintegracije. Z drugimi besedami, človek izgubi voljo, da bi se vključeval v družbene probleme, bolj in bolj se zapira v krog lastnih ozkih interesov. Takšna je vsaj osnovna težnja. S tem seveda ne trdimo, da v visoko industrializirani družbi popolnoma izginejo vse težnje po sodelovanju v družbenem življenju. Ostajajo namreč v skupinah, ki imajo specifične cilje, npr. v religioznih ali revolucionarnih, toda v tem primeru gre za izjeme, ki osnovne težnje ne spremenijo. Na družbeni ravni se to sodelovanje pokaže predvsem takrat, ko gre za obrambo nacionalnih zadev. Vendar pa še celo v teh primerih ni premagana težnja po dezintegraciji, ampak so premagane le tiste tendence, ki so v dani, isti družbi popolnoma nasprotni. Tudi problemi avto-alienacije ostanejo.

V tem je »racionalno jedro« filozofije osameljenosti, v družbi izgubljenega posameznika itd. To racionalno jedro ima dva vidika. Pri prvem gre za dezintegracijo, ki ji je pogoj družba, za katero je posameznik nekaj tujega in je tudi za posameznika nekaj tujega, saj od njega ne zahteva nikakršnega vključevanja, niti čustvenega. Drugič pa gre za to, da se pri tako dezintegriranih posameznikih pojavlja ogorčeni individualizem, ki je blizu anarhizmu, v istem trenutku pa za uniformiranje življenja posameznikov, predvsem duhovnega življenja posameznikov, ki so povezani v mehanizem množične družbe in v množično kulturo; grozi nevarnost, da bodo ti procesi uničili osebnost in oživljajo grozotno vizijo iz fantastičnih romanov Zamjatina, Huxleya, Orwela in drugih.

Ta kompleksna celota vprašanj, ki bi jih bilo treba natančno obravnavati, ne pa odklanjati v imenu obrambnega refleksa, je značilna za avto-alienacijo.

Iz vsega, kar smo rekli, jasno izhaja, da ne smemo istovetiti problematike alienacije in avto-alienacije; kdor poskuša problem alienacije preprosto omejiti na vprašanje človeka v odnosu do družbe, stvari kratko malo ne razume. Gotovo ne tako, kot predpostavlja marksistična tradicija. Drugič, potrdilo se je, da problem avto-alienacije vsebuje vsaj dva vidika in da je običajna, poenostavljena razlaga avto-alienacije nesporazum, ki vnaša še več zmede v že tako zamotan okvir tega pomembnega sodobnega družbenega pojava.

4. Ali mislimo, ko govorimo o »alienaciji«, na subjektivna stanja posameznika (ki se počuti »osamljen«, »izgubljen«, »brez življenjskega smisla« itd.) ali pa na določene objektivne procese, ki

vplivajo na družbeni položaj in na družbeno oblikovanje posameznika? V luči našega razmišljanja je vprašanje dokaj retorično. Tisti, ki ga postavljajo, namreč nimajo prav, kajti vprašanje samo je nejasno, če ga izvajamo iz moderne literature s to vsebino.

»Alienacija« je izraz, ki ga dajemo določenim objektivnim procesom, v katerih imajo človekovi produkti dane odnose s svojim ustvarjalcem. Na to osnovo postavljeno vprašanje je nesmiselno. Nasprotno pa dobi vrednost, če gre za avto-alienacijo.

V naši razlagi je »avto-alienacija« izraz, ki ga dajemo določenim *objektivnim* procesom, ki povzročajo, da se posameznik znajde v dani situaciji, če gre za njegov odnos do lastne osebnosti, za njegovo razmerje do drugih ljudi in do družbe. Ti objektivni procesi se očitno odražajo v zavesti ljudi, ki se počutijo osamljene, izgubljene, brez cilja itd. Toda to, kar čutijo, je le drugotni pojav v odnosu do objektivnih procesov, iz katerih izhajajo. Z drugimi besedami: človek ni odtujen (v smislu avto-alienacije), če se tako počuti, ampak nasprotno, ima določene občutke, ker je v objektivni situaciji, ki se imenuje »avto-alienacija«.

Da bi opredelili to situacijo, bomo uporabili jezik strukturalne teorije, kot predlagajo nekateri (npr. profesor S. Żolkiewski). Situacijo bomo analizirali na podlagi strukture družbenih odnosov (ki se seveda lahko reproducirajo), ki določajo individualni obstoj človeka. Lahko pa izberemo tudi drugi način, uporabimo tradicionalni jezik družbenozgodovinske teorije marksizma. Po mojem mnenju je ta možnost boljša, kajti bojim se, da kar vsesplošna uporaba teorije in metode strukturalizma — do danes je dala trajne rezultate in dobila domovinsko pravico edino na področju lingvistike — ni utemeljena in izhaja predvsem iz modnosti in ne iz realnih raziskovalnih potreb (tako kot je bilo v dvajsetih letih, ko smo pod vplivom neopozitivizma poznali modo »formalnega jezika«).

Sicer pa je to dokaj obrobno vprašanje, ki zahteva praktično potrditev z raziskavo. To v ničemer ne spreminja vsebine problema, ki smo si ga zastavili, da bi spoznali objektivni značaj alienacijskih procesov.

5. Tako smo končali — vsaj površno — razlago konceptov, ki nas zanimajo in ki naj nam služijo za nadaljnje razmišljanje. Postavlja se vprašanje, ali daje to razmišljanje kakršnokoli praktično korist? Ali drugače: ali je lahko kategorija alienacije, ki je danes tako razvpita, koristna za družbeno akcijo? Če je odgovor pritrdilen, v čem je ta koristnost?

Moj odgovor je pozitiven in sodim, da so vsaj štiri področja, ki se nam ponujajo, ko hočemo konkretizirati splošno tezo o praktični koristnosti kategorije alienacije:

a) Začnimo z vrednostno klasifikacijo in s spoznanji, ki jih vsebuje.

Dejstvo, da imamo splošno teorijo in kategorijo alienacije, omogoča, da klasificiramo dano družbeno situacijo, ki vsebuje tiste značilnosti, ki ustrezajo vsemu, kar smo, v splošnem, priznali

situaciji alienacije. Funkcija spoznanja in možnost diagnoze (napovedi) sta celo olajšani, če gre za možno družbeno akcijo.

b) Praktično je pomembna tista možnost, ki omogoča, da postavimo diagnozo.

V skladu s splošno teorijo alienacije, kakor vemo, dobi produkt objektivacije v procesu alienacije lastne značilnosti, in sicer v tistem trenutku, ko mu jih dajo družbeni odnosi. Preprost sklep, do katerega smo že prej prišli, je, da določena sprememba družbenih odnosov omogoča, da alienacijo presežemo. Ko izginejo značilnosti alienacije, začnejo človekovi — duhovni in materialni produkti — delovati skladno z voljo in namenom svojega avtorja, njihovo delovanje preneha biti spontano.

Nekaj primerov:

Blago na kapitalističnem trgu ima vsa znamenja produkta, od tujenega od človeka. To je zato, ker to blago je v danih — kapitalističnih — družbenih razmerah, ki temeljijo na lastninskih odnosih. Ta alienacija prinaša ne le krizo in nenačrtnost proizvodnje, ampak kot posledico tudi brezposelnost, lakoto in bedo in celo nevarnost imperialističnih vojn, ki neposredno ogrožajo človekov obstoj. Da bi se rešili iz takšne situacije, je treba preobraziti družbene razmere, ki jo pogajajo, in predvsem lastninske odnose. V tem je bila ena temeljnih Marxovih misli, katere praktične posledice so določile razvojno linijo dobe, ki jo živimo.

Isto velja, če gre za državo kot organizacijo fizičnega prisiljevanja (za »oddelke oboroženih ljudi«, kot je rekel Lenin, za takšne institucije, kot so npr. vojska, policija, sodišča, zapori itd.). To je alienacija, katere izvor in obstoj sta odvisna od danih družbenih razmer: od razdelitve družbe na antagonistične razrede na osnovi sistema privatne lastnine. Sklep: da bi premagali to alienacijo in tako prišli do socialne demokracije, je treba preobraziti družbene razmere, ki alienacijo omogočajo, torej delitev družbe na antagonistične razrede, kar predpostavlja odpravo sistema privatne lastnine proizvodjalnih sredstev, ki ravno pogojujejo razrede.

Drugi primer je iz klasičnega marksističnega repertoarja: religiozna alienacija. Nobene potrebe ni, da bi jo opredeljevali, saj je nič kako očitna. Lahko torej preidemo k neposrednemu praktičnemu sklepu: da bi jo premagali, je treba spremeniti družbene odnose, predvsem na področju kulture in vzgoje. To velja seveda predvsem, če nam gre za to, da se preseže ta alienacija kot množični pojav, kajti sicer je, na splošno, to preveč zamotan psihološki pojav, da bi ga mogli omejiti zgolj na družbene odnose in predpostavljati, da bo že samo s preobrazbo družbenih odnosov popolnoma in dokončno izginila religiozna vera.

Lahko bi poskusili posplošiti smisel teh primerov z vidika, ki nas zanima. *Vsakršno alienacijo je možno preseči* (seveda, v bolj ali manj dolgotrajnem procesu), *če vemo, kaj jo družbeno pogojuje, in če ustrezno spremenimo tiste človeške odnose, ki jo omogočajo.*

c) Ta ugotovitev odkriva ne le praktično vrednost kategorije alienacije, ampak tudi njeno mobilizacijsko moč, če gre za druž-

beno akcijo, ki je eden izmed elementov, na katerih temelji optimistični značaj marksističnega humanizma. Kajti če ugotavljamo, da je alienacija »družbeno zlo« (to ni isto — kakor smo že rekli — vsakršno družbeno zlo ni nujno alienacija), hkrati ugotavljamo, da ima človek, ki je družbeno dejaven, vedno možnost, da jo premaga. To pa je ugotovitev, ki zmore razgibati in angažirati za akcijo — je torej optimistična. Vsaj v primerjavi z metafiziko zla, posebno v nekaterih variantah eksistencializma (npr. v Sartrovi, ki proglaša neizogibno zmago zla, kakorkoli bi že delovali ljudje).

d) Moč te mobilizacijske sposobnosti je toliko večja, če vemo, da je alienacija *stalni* družbeni problem, neodvisno od sistema. Alienacija je namreč dejansko vezana na objektivacijo, ki je stalni in nujni pojav vseh življenjskih procesov, ki zadevajo človeka. Zadošča, da obstajajo dani družbeni odnosi, in že obstaja objektivacija — in tudi alienacija.

Ali imamo kako formulo, ki bi vedno veljala? Ali vemo, kateri so tisti družbeni odnosi, ki so ugodni za procese alienacije? Po mojem mnenju takšnih vsemogočnih formul ni in jih v teh okoliščinah tudi ne more biti, namreč ne kot nekakšnega navodila za odpravo tega fenomena.

Takšno razmišljanje nas je pripeljalo do najmanj dveh pomembnih praktičnih sklepov:

1. Boj proti alienaciji je neskončni proces, katerega stalni cilj je premagati neko konkretno alienacijo, ne pa alienacijo *nasploh*, kar bi bila utopija. Ta akcija je določna, njen družbeni učinek pa je širok: poskuša razširiti naša spoznanja o svetu, pa čeprav natančno vemo, da gre za neskončni proces, kakor je v matematiki npr. stalna težnja po limiti. Tudi vsaka posamezna etapa tega procesa ne daje kake posebne praktične vrednosti za človeštvo — čeprav vemo, da gre za nekaj neskončnega; približno tako, kakor je pomembno, da natančno ugotovimo bolezen, čeprav pri tem razumsko predpostavljamo, da bodo v prihodnosti človeški organizem napadle druge bolezni.

2. Ta posledica je izjemno pomembna, ko se lotimo vprašanja alienacije v socialističnem sistemu. Če ni nobene splošne formule za genezo alienacije, še ni rečeno, da smemo apriorno izključiti možnosti, da se bodo pojavili do zdaj neznani družbeni odnosi v razmerah, ki bodo povzročile nove oblike alienacije. Vse, kar lahko storimo, je, da se trudimo spoznati najsplošnejši odnos, ki je med objektivacijo in alienacijo, ter škodljivi značaj alienacije in da se zavemo dejstva, da gre za družbeni pojav, ki ga je mogoče preseči, če poznamo družbene odnose, ki so ga izzvali, in če jih ustrezno spremenimo. To seveda ni nekakšno univerzalno navodilo, ampak dragoceno napotilo za praktično akcijo. Omogoča namreč, da govorimo o praktični moči alienacije in da jo uvedemo v frazeološki slovar.

6. Vse, kar smo doslej rekli, nas je pripeljalo do problema alienacije v socializmu.

Če lahko objektivacija v danih družbenih razmerah vsak hip degenerira v alienacijo, se postavlja naslednje vprašanje: ali je socializem, kot družbena formacija, vključen v splošno pravilo?

Vprašanje bi bilo banalno in odveč, če bi izhajali zgolj iz dejstva, da je problem čisto jasen. Zastavljamo si ga zato, ker so v delih mladega Marxa določene sugestije. Marx je, v tistem času, smatral, da bi odprava ekonomske alienacije avtomatično na kak način onemogočila tudi vse druge oblike alienacije. To tezo lahko dobrohotno razložimo tako, da ugotovimo, da je Marx mislil izključno na alienacijo, ki je lastna sistemu privatne lastnine in mora z njim izginiti; lahko pa tudi ugotovimo, da je bila Marxova ocena alienacije splošna, in preprosto priznamo, da se je pač zmotil. Sicer pa, glede na zrela Marxova dela upravičeno dvomimo, da se je pozneje držal določenih idej iz svojih mladostnih del, ki imajo utopični značaj.

Ko govorimo o alienaciji v socializmu — je prav — po Marxu — da ločimo dve stopnji: nižjo stopnjo — socializem in višjo stopnjo — komunizem. Temeljna razlika med njima je v njuni povezanosti s kapitalizmom, torej s privatno lastnino in delitvijo družbe na razrede.

V skladu z marksistično mislijo je prazno besedičenje vsaka trditev, da socializem, po definiciji in stvarnosti, presega *vsakršno* doslej znanih alienacij, tudi ekonomsko. Če sploh ne opozorimo na dejstvo, da sta — po marksistični teoriji — tudi država in birokracija, po definiciji alienacija (in vendar v socializmu sta in morata biti). Še jasnejše je vprašanje delitve na razrede, ki se ohranja, vprašanje razlike med umskim in fizičnim delom, med vasjo in mestom itd. Toda tudi če gre za najsplošnejšo osnovo — za ekonomsko alienacijo — še vedno ostane nerešeno celo vprašanje lastnine, kajti za Marxa odprava privatne lastnine ni le negativni zakon, ki povzroča nacionalizacijo, ampak tudi — in morda predvsem — pozitivni zakon, namreč kot socializacija, ki vse državljane naredi za solastnike. Brez tega je nemogoče doseči komunizem kot »svobodno asociacijo proizvajalcev«, kot pravi Marx. Očitno je, da je nadaljevanje alienacijskih procesov v obdobju socializma v marksističnem smislu teoretično popolnoma jasno vprašanje. Če je dejansko tako, torej ne smemo izključiti možnosti, da bi se v novih razmerah določeni pojavi alienacije (npr. birokracija ali avtonomizacija funkcij fizičnega prisiljevanja) mogli postopoma razmahniti in da se lahko pojavijo celo nove, doslej neznanе oblike alienacije. Teoretično ne smemo zavreči te možnosti, praktično pa je ne moremo.

Kaj lahko rečemo v tej zvezi, če gre za komunizem? Z določenega vidika je v tem trenutku problem brez vsake praktične vrednosti. V nasprotju z iluzijami nekega obdobja lahko danes popolnoma zavestno ugotavljamo, da smo še zelo daleč od tiste družbe, ki *bo dokončno zgradila komunizem* — to pa je edini vidik, ki nas tu lahko zanima. Že praksa nam nalaga, da kot neutemeljeno revizijo marksizma zavržemo Stalinovo tezo, da je mogoče zgraditi komunistično družbo v takem državnem sistemu, ki bo

imel ustrezni aparat fizičnega prisiljevanja in birokracijo. Zato se vrnimo raje k Marxovi tezi, da komunizem lahko zmaga v svetovnem merilu, kajti samo s tem pogojem je — vsaj teoretično — mogoče, da odmre država, prenehajo oboroženi konflikti in da se lahko ustvari materialna baza, ki bo omogočala prehod k delitvi materialnih dobrin po formuli »vsakomur po njegovih potrebah«, brez katere se, povedano z Marxovimi besedami, »stara svinjarija« lahko kadarkoli znova pojavi v novi obliki.

Lahko torej gradimo temelje — ali, če hočete, ogrodje — komunistične družbe, toda pot, ki drži k njeni uresničitvi, je še dolga. Oblike prehoda k novemu sistemu, posebno v visoko industrializiranih deželah, se bodo razlikovale od doslej znanih oblik; oblika te prihodnje družbe bo raznolika — nemogoče pa je reči karkoli natančnejšega.

Nekatera vprašanja, ki so v zvezi z alienacijo, pa nas vendarle lahko zanimajo, čeprav gre za daljno prihodnost.

Predvsem moramo ugotoviti, da je teoretično nemogoče izključiti možnost procesov alienacije celo v tem tipu družbe. Ker alienacije ni brez objektivacije človeškega dela — povedali smo že, kaj o tem mislimo — ne smemo izključiti možnosti določenih, čeprav prehodnih procesov alienacije. Lahko na primer predpostavljamo, da bo »svobodna asociacija proizvajalcev«, kot jo je imenoval Marx, naletela na velike težave, ko bo hotela pregnati nevarnost alienacije iz aparata upravljanja, planiranja, proizvodnje, ki bo — zaradi svojega takratnega mednarodnega značaja in zaradi nujnosti po visoko specializiranih strokovnjakih — težila k stabilizaciji, ki že sama v sebi nosi nevarnost alienacije.

Nedvomno bodo torej obstajale nevarnosti in možnosti za obnovev procesov alienacije. Toda obstajala bodo nedvomno tudi mnogo popolnejša sredstva za to, da jih bodo premagovali, všteti uporabo elektronskih strojev, programiranih na ta učinek.

Pač pa se bo tej družbi postavil neki drug problem, in sicer problem vključevanja njenih članov v skupno življenje, skratka, boj proti vsem pojavom avto-alienacije. Pri tem gre za oblikovanje človeških osebnosti nove družbe, ki se bodo opotekale med Scilo anarhoidnega individualizma in Karibdo porušene individualne osebnosti. Z razmahom biokemije prehajamo tu s področja fikcije na področje realnih možnosti. Toda vse, kar končno lahko rečemo ob tej nadvse privlačni temi, čeprav slej ko prej ostaja zavita v noč prihodnosti, je še vedno zgolj »science-fiction«. Bolje torej, da se sploh ne ustavljamo ob njej; važna je zavest o življenjski prisotnosti tega vprašanja.

Nekaj pa vendarle zatrdno drži (in sodi v okvir našega razmišljanja): kategorija alienacije bo celo v tej prihodnosti imela svojo praktično vrednost. Če se ne bi zavedali pomembnosti tega dejstva za akcijo ljudi v komunistični družbi, ne bi mogli zgraditi komunizma; potem ko bi ga zgradili; pa ga ne bi mogli niti obdržati niti razvijati.

Prevedla: Neda Pagon-Brglez

Problemi britanske gospodarske politike

Že desetletja so ekonomski problemi poglavitna skrb vsake britanske vlade, kamen spotike zanjo in glavni razlog za njen politični uspeh ali poraz. Po treh letih laburistične uprave v Britaniji (in poldrugo leto po prepričljivi zmagi na ponovljenih parlamentarnih volitvah marca 1966) še vedno prevladuje v ocenah rezultatov laburistične gospodarske politike dvom o sposobnosti izvajalke te politike. Dvomijo, da bo zagotovila potrebno stopnjo gospodarske rasti in hkrati stabilizirala britansko plačilno bilanco; da bo izpolnila, kar je obljubljala, preden je prišla na oblast, glede »ekspanzije brez inflacije«, da bo uresničila dolgoročni gospodarski program okrepitve funta sterlinga, povečanja proizvodnje in čimvečje zaposlenosti.

Ukrepi, ki jih je laburistična vlada uveljavila v obdobju od oktobrskih volitev 1964 do lanskoletnih marčnih volitev (npr. omejitev povpraševanja na domačem trgu, zmanjšanje uvoza blaga, bančnih kreditov¹ itd.), so ugodno vplivali na stanje v britanski trgovini in plačilni bilanci, vendar pa so občutneje znižali že tako nizko stopnjo gospodarske rasti: deficit v plačilni bilanci se je znižal od 761 milijonov £ leta 1964 na 348 milijonov £ leta 1965, pa na 189 milijonov £ leta 1966. Toda v tem času se stopnja gospodarske rasti ni opazneje povečala — leta 1966 pa je zdrknila celo pod 1%; to so bile posledice ukrepov, sprejetih meseca julija; o njih bomo še pisali v tem prispevku.

Poglavitne šibkosti britanskega gospodarstva — če opozorimo samo na nekaj najvažnejših — so: že vrsto let sorazmerno nizka stopnja gospodarske rasti, ki opazno zaostaja za stopnjo rasti drugih razvitih kapitalističnih držav, nizka stopnja večanja produktivnosti, visoki proizvodni stroški, nenakomeren gospodarski razvoj glede na panoge in področja kakor tudi neurejeni odnosi med delom in kapitalom. Vzpo-

¹ Glej članek »Osem mesecev laburistične vladavine«, »Teorija in praksa«, št. 9/1966.

redno s temi procesi se je zmanjševal tudi delež Britanije v svetovni trgovini, to pa je povzročilo, da je večanje narodnega dohodka začelo pešati. Nezadostno večanje izvoza je nenehno ustvarjalo težave v britanski plačilni bilanci, kar pa je spet povzročilo, da je pojemala stabilnost funta in pa občasno odtekanje tujih depozitov iz Cityja. Da bi vlade prebrodile te težave, so se občasno zatekale k deflacijski politiki (1955, 1957, 1961), k zmanjševanju javnih izdatkov, zasebnih investicij, k blažitvi pritiska povpraševanja, k povečevanju obrestne mere, davčnih dajatev itd. Do leta 1966 so britanske vlade v bistvu uveljavljale politiko tako imenovanega »stop-go« (»stoj-kreni«), ki jo lahko označimo za prizadevanje, da bi s spodbujanjem ali omejevanjem potrošnje, z inflacijskimi in deflacijskimi ukrepi regulirali krepitev in zaviranje gospodarstva v skladu z razmerami v plačilni bilanci in mednarodno veljavo funta. Toda to politiko so vedno spremljale nove motnje, neenakomerne in v poprečju nizke stopnje rasti, občasne krize funta, novi deficiti v plačilni bilanci; če gledamo na to v daljšem razdobju, je to seveda povečevalo letargijo britanskega gospodarstva. Vlade konservativcev so iskale izhod iz tega stanja v povečanju izvoza, za kar pa ni bilo najnujnejših možnosti — britansko gospodarstvo ni bilo dovolj konkurenčno, da bi na tem področju doseglo kake večje uspehe; poskus, da bi to šibkost ublažili z vstopom v EGS, se ni posrečil. Laburisti se strinjajo s konservativci v tem, da je razmah izvoza odločilnega pomena za sanacijo gospodarskih težav; toda ne da bi podcenjevali zunanje dejavnike, vštevši članstvo Britanije v EGS, iščejo rešitev v reorganizaciji celotnega nacionalnega gospodarstva. Pri oblikovanju dolgoročne gospodarske politike so največjo pozornost posvetili prav povečevanju produktivnosti, zmanjševanju proizvodnih stroškov, modernizaciji industrije, uvažanju novih znanstvenih in tehnoloških dognanj v gospodarstvo itd.

Med praktičnimi ukrepi, ki jih nameravajo laburisti izvesti, da bi lahko uresničevali to usmeritev, je tudi ustanavljanje novih institucij, ki naj skrbе za izvajanje nacionalnega načrta razvoja gospodarstva. Planiranje je dobilo pomembnejše mesto ne samo v industriji, v razvoju industrijskih panog in kontroli investicij kapitala, marveč tudi v trgovini in drugih neproizvodnih panogah in pa v načrtovanju razvoja manj razvitih področij. Davčna politika naj bi sodelovala v teh načrtih, in sicer naj bi spodbujala uspešnost podjetij ali celotne industrijske veje in pa nastopala tudi kot korektor za neuspešna podjetja. Razmah javnega sektorja v gospodar-

stvu bi dosegli po tem programu s ponovno nacionalizacijo jeklarske industrije in z nacionalizacijo tistih podjetij, ki ne bi izpolnjevala sprejetih nalog. Spremembe v davčnem sistemu bi morale uveljaviti pravilnejšo razdelitev dohodkov ter postati spodbuda za večjo produktivnost zlasti v izvoznih industrijskih panogah, pa tudi v panogah, ki bi lahko z boljšo proizvodnjo pripomogle k zmanjševanju uvoza. Laburistični dolgoročni program vsebuje tudi dokaj ambiciozen načrt razvoja znanstvene dejavnosti: šolanje velikega števila visoko kvalificiranih delavcev, tehnikov in inženirjev, zboljševanje gmotnega položaja strokovnjakov, boljše perspektive za znanstveno raziskovalno delo, da bi kolikor mogoče zavrli odhajanje strokovnjakov v tujino, zlasti v ZDA. Konkretni ukrepi na tem področju naj bi bili odpiranje vrste novih šol, univerz in demokratizacija študijskih pogojev.

Razmere v deželi med obojnimi volitvami kakor tudi mednarodni ekonomski položaj Britanije niso dopuščali, da bi ta program kolikor toliko hitro uresničevali. Britanski proračun za leto 1965/66 (ki so ga sprejeli aprila 1965) še ni zagotovil tolikšnih sredstev, da bi zadoščala za izpolnitev naštetih nalog. V bistvu je bil bolj ali manj poskus, ki bi trenutne potrebe gospodarstva, ki se je znašlo pred obilico težavnih problemov, uskladi z zgoraj omenjenim dolgoročnim programom stranke. Naloga proračuna je bila, da kar najhitreje uravnovesi plačilno bilanco, zagotovi možnosti za hitrejšo gospodarsko rast v naslednjih letih — ob takšni kontroli inflacijskih teženj, ki ne bi povzročila depresij — ter uskladi dohodke prebivalstva s produktivnostjo. V tem smislu je bila uveljavljena tudi reforma deviznega sistema; ta naj bi poslej spodbujal tiste gospodarske veje, ki lahko povečujejo izvoz in pospešujejo stopnjo gospodarske rasti. Laburistična vlada je to leto (1965) ustanovila institucije, ki naj bi zagotavljale uspešno izvajanje politike dohodkov in cen.² Dve leti po uvedbi omenjenih ukrepov in proračuna lahko ugotovimo, da vsi cilji niso bili uresničeni. V razvoju v prvi polovici 1966 (tj. že med izvajanjem omenjenega proračuna) je bilo opaziti precej močne inflacijske težnje. Plače in mezde in tudi cene so se sorazmerno hitro zviševale; izvoz je v drugem trimesečju 1966 (april—junij) pojemal v primerjavi s prvim trimesečjem, medtem ko se je uvoz hitro povečeval; vse to je zavrlo ugodne težnje v trgovinski bilanci, ki so bile značilne za konec leta 1965 in za začetek leta 1966. Osebna potrošnja se je spet hitro večala in po daljšem obdobju ve-

² Glej prispevka v »Teoriji in praksi«, št. 9/1965 in št. 6—7/1966.

like zaposlenosti so se pokazala znamenja večanja nezaposlenosti. Produktivnost se je večala počasneje kakor plače in mezde. Neurejeni odnosi med kapitalom in delom so sprožali nereda in stavke ter dolivali olja na tleče neskladnosti med vlado in vodstvom britanskih tradeunionov.

V takšnih razmerah je sprejela vlada (maja 1966) proračun za leto 1966/67, katerega pglavitni namen je bil izboljšati stanje v britanski plačilni bilanci in podpreti industrijsko proizvodnjo. Poglavitna značilnost proračuna je tako imenovani »selektivni davek na zaposlovanje«. Bistvo davka je v tem, da morajo podjetja od septembra 1966 plačevati dodatni davek na vsakega novo zaposlenega delavca, selektiven pa je v tem, da je različen za posamezne gospodarske veje: ugodnosti uživa industrija, zlasti njene izvozne panoge, najbolj pa so z davkom obremenjene storitvene dejavnosti, s čimer želijo vplivati na to, da bi delovno silo preusmerili iz terciarnih dejavnosti v industrijo. Ta davek naj bi prinesel vladi 315 milijonov £ čistega dohodka. Za kasneje (30. november 1966) je proračun predvidel odpravo dodatnega davka na uvoz (ki so ga že sicer zmanjšali od 15 na 10%); do tega ukrepa je prišlo deloma zaradi pritiska članic EFTA na Britanijo, nekoliko pa tudi zaradi spoznanja, da davek ni uspešno sredstvo za spopad s konkurenčno sposobnejšimi tujimi industrijami.

Proračun uvaja tudi neposredno kontrolo investicij v razvitih deželah sterlinškega področja (Avstralija, Južna Afrika, Nova Zelandija in Irska); od družb v teh deželah, ki so imele v načrtu večje investicije, so terjali, naj jih odlože. Vlada je poleg tega zahtevala, da vse investicijske načrte, ki presegajo vrednost 25.000 £, pošiljajo v odobritev angleški banki, ki je ocenjevala vpliv načrtov na plačilno bilanco. Vlada je pričevala, da bo s temi ukrepi prihranila približno 50 milijonov £ na leto.

V času, ko so sprejeli proračun, je kazalo, da bo vladna gospodarska politika dosegla tele cilje: postopno gospodarsko rast, zadrževanje uvoza v pametnih mejah, v skladu z večanjem izvoza; postopno zmanjševanje plačilnega primanjkljaja; z zgoraj navedenimi omejitvami nove prihranke; zmanjšanje izdatkov za obrambo; finančno pomoč od zunaj. Predvideno povečanje proizvodnje, čeprav še ne dovolj veliko, bi vendarle zboljšalo stanje v gospodarstvu in trgovini ter britansko industrijo usposobilo za konkurenco na svetovnem trgu; pogoj za to je uvedba avtomatizacije in postopno zboljševanje odnosov med proizvajalci in državo, ki naj zagotovi realno politiko cen in dohodkov. Z uresničenjem

tega načrta naj bi po treh ali štirih letih zagotovili hitrejši gospodarski napredek brez grožnje, da se bo poslabšala plačilna bilanca in da bi nastopile še druge nevšečnosti. V začetku preteklega leta se take perspektive niso zdele nemoogoče; v obdobju od prihoda laburistov na oblast (oktober 1964) do majskega proračuna 1966 je bila stopnja gospodarske rasti stabilna, čeprav sorazmerno nizka (1 do 2% na leto), nezaposlenost je bila ves čas majhna (med 1,2 do 1,4% vseh zaposlenih), deficit v plačilni bilanci pa se je, kot smo že ugotovili, nenehno zniževal. Tako gibanje je bilo seveda možno le, če bi hkrati reševali probleme politike dohodkov in cen.

Toda vlada predsednika Wilsona ni ubrala te poti. Julija 1966 je najavila »paket« *ukrepov »za stabilizacijo funta in izboljšanje plačilne bilance«*; z njimi je hotela zmanjšati vladne izdatke doma in v tujini, zmanjšati povpraševanje in zaustaviti inflacijo. Očitno je vlada presodila, da ozadje gospodarskih gibanj od sprejema proračuna do poletja (obdobje maj—julij) ni ugodno in da razvoj ne poteka po načrtu. Omenili smo že, da je prišlo v drugem četrtletju do negativnih pojavov, do pojemanja izvoza, pospešenega uvoza, povečanja osebnih dohodkov, do prvih znamenj brezposelnosti itd. V tem času je izbruhnula tudi stavka pomorcev; to ni samo še bolj otežilo izvajanje vladne politike, marveč je ogrozilo tudi izvoz; pokazalo se je, da bo moč uresničiti namene, ki so bili zasnovani z majskim proračunom, pozneje, kot pa je bilo predvideno. Tak razvoj, zlasti pa dolgotrajna stavka pomorcev (ki pomeni občuten psihološki pritisk in grožnjo ponovnega poslabšanja razmer v delovnih odnosih ter zavoro vladne politike dohodkov), je sprožil v vplivnih krogih v tujini, v deželah, ki so dajale Britaniji kredite, dvom, ali je Britanija sposobna hitro odpraviti plačilni primanjkljaj. Položaj funta je bil že tako nezanesljiv, zato so v vladnih krogih sodili, da bi imel lahko nov val nezaupanja porazne posledice. Po 1964. letu je prišlo že nekajkrat do začetnih težav glede stabilnosti funta, vendar je vladi vselej uspelo dobiti podporo od zunaj. Tokrat pa niso bili tako trdno prepričani, da bodo dobili podporo, in so morali naglo ukrepati.

Mnogi tuji in domači (britanski) ekonomisti so menili, da bi bila devalvacija funta najboljša rešitev. Vlada za ta predlog ni hotela niti slišati; menila je, da bi tudi v primeru, če bi devalvacijo izvedla, ne zmogla nacionalnega gospodarstva osamiti pred tujino; enostranska devalvacija pa bi po njeni oceni prizadela ves svetovni monetarni sistem, prizadela tudi dolar in obrnila proti Britaniji vrsto dežel, s katerimi mora sodelovati; sprememba dosedanje veljave funta v svetu bi bila

možna le tako, da bi spremenili celoten svetovni monetarni sistem, kar pa je seveda daleč od realnih možnosti. Ker je torej vlada zavrnila možnost devalvacije funta, je bilo po njeni presoji možno storiti le tole: usmeriti nacionalno gospodarsko politiko tako, da bo s kar najbolj strogimi ukrepi odpravila v najbližji prihodnosti primanjkljaj v plačilni bilanci, ohranila zaupanje tujine v funt ter tako zagotovila nadaljnjo podporo držav kreditorov.

S trdno večino v parlamentu je vlada 20. julija objavila ukrepe za deflacijo, ki so bili dosti bolj drastični, kot pa so bili podobni ukrepi konservativcev. Z uresničitvijo teh ukrepov naj bi prihranili v nacionalnem gospodarstvu približno 500 milijonov £ ter zmanjšali gospodarske in javne izdatke v tujini za približno 150 milijonov £.

Objavljeni ukrepi so najavili predvsem zaostritev kriterijev za dodeljevanje kreditov za nakup raznega blaga; zvečanje dopolnilnih davkov na alkoholne pijače, bencin in nekatera olja; povečanje obveznosti na temelju dodatnih taks iz 1965/66, ki naj bi bile vplačane septembra 1967; zvišanje cen poštnih in telegrafskih storitev, ki naj bi bilo uveljavljeno nekoliko kasneje; omejevanje zasebnih gradenj, pri katerih pa so izvzete stanovanjske gradnje in graditev industrijskih objektov v nerazvitih območjih; zmanjšanje devizne kvote od 250 funtov na 50 na osebo za privatna potovanja v dežele zunaj šterlinške cone; omejitev denarnih izplačil družinam, ki se izselijo, itd. Poleg tega je vlada predlagala, da se zmanjšajo izdatki v tujini za 100 milijonov £. 25. julija pa je bilo najavljeno tudi zmanjšanje javnih investicij v letih 1967/68, kar pa ne zadene gradnje šol, bolnišnic, stanovanj in industrijskih objektov v nerazvitih območjih.

Posebno mesto v teh ukrepih ima nacionalna politika dohodkov; predvideva namreč zamrznjenje cen, plač in mezd. S predlogom zakona o cenah in plačah je britanska vlada seznanila spodnji dom 4. julija. Kot posebno poglavje je zakonu dodana tako imenovana »četrti klavzula« Bele knjige o »mirovanju cen in dohodkov«; zakon je bil objavljen 29. julija. Spodnji dom je zakon sprejel 10. avgusta z 272 glasovi »za« in z 214 »proti«, gornji dom pa je zakon obravnaval 11. avgusta. Zakon o nacionalni dohodkovni politiki pooblašča vlado, da v nujnih primerih uvede tudi prisilno zamrznjenje cen in dohodkov; embargo velja za šest mesecev (do konca decembra 1966); temu sledi polletno obdobje stroge kontrole. V prvem obdobju se cene in plače sploh niso smele povečevati, v drugem obdobju pa je vlada odločala o vsakem konkretnem primeru posebej. Možnost, da se povečajo mezde ali

skrajša delovni čas, je dana le v primeru, da se poveča produktivnost dela ali izpopolni proizvodni proces. Cene se smejo zvišati le, če je to utemeljeno z višjo ceno uvoženega blaga, z občasnim povečanjem stroškov, ki je posledica sezonskih činiteljev, ali pa s predpisovanjem novih davkov.

Sprejeti so tudi ukrepi za omejevanje kreditiranja podjetij. Angleška banka je zvišala obrestno mero od 6 na 7% (kar je bilo v veljavi do 14. januarja 1967, ko je bila znižana na 6,5%). Po nalogu Angleške banke z dne 9. avgusta so morale vse zasebne banke omejiti obseg kreditiranja, če ni šlo za izredno pomembne naložbe.

Za okrepitev funta je storila britanska vlada še več drugih korakov. Dobila je privolitev izvozno-uvozne banke ZDA, da ji dodeli — če bi bilo nujno potrebno — srednjeročni kredit v višini 350 milijonov £. Z mednarodno obračunsko banko v Baslu je sklenila pogodbo o novi finančni pomoči funtu, ki bi jo dale Angleški banki centralne banke »skupine desetih«. Razen tega je britanska vlada izjavila, da je pripravljena uporabiti zadnje rezerve v dolarskih vrednostih in papirjih v višini 500 milijonov dolarjev.

Za povečanje izvoza in zmanjšanje uvoza je zagotovila vlada britanskim izvoznikom razne olajšave, ki naj bi skupaj z drugimi ukrepi zboljšale stanje zunanjetrgovinske bilance. Med letom se je izvoz po vrednosti povečal za 6,5%, po obsegu pa za 3,5% ter dosegel vsoto 5,100 milijonov £; prejšnje leto pa je znašala vrednost izvoza 4.779 milijonov £. V istem obdobju se je povečal uvoz po vrednosti za 3,5%, po obsegu pa za 2%, ter dosegel vsoto 5.250 milijonov £. Tako se je trgovinski deficit zmanjšal na približno 150 milijonov £. Ti uspehi so pripomogli tudi, da se je zmanjšal deficit v britanski plačilni bilanci, da so se povečale zlate rezerve, vladi pa so omogočili, da je izplačala dolgove tujim kreditorjem ter stabilizirala funt. Kljub temu pa ima Britanija še približno 1.000 milijonov £ dolga pri mednarodnem monetarnem fondu in izvozno-uvozni banki ZDA; vrniti ga mora do konca leta 1970.

Julijski ukrepi so, kot je bilo pričakovati, negativno vplivali na gibanje proizvodnje. Po podatkih »National Institute Economic Review« iz februarja 1967 se je nacionalni proizvod v drugi polovici leta zmanjšal za približno 1,5%, tako da je bil komaj za 1% višji kot prejšnje leto. V industrijski proizvodnji je znašalo celotno povečanje komaj 0,5%. Po podatkih ministrstva za gospodarska vprašanja se je znižala industrijska proizvodnja v obdobju od septembra do novembra kar za 2,5% v primerjavi s prejšnjim trimesečjem. Julijski ukrepi so prizadeli zasebne investicije, ki so se v primerjavi s prejšnjim

letom po obsegu zmanjšale za približno 5%. Skupne investicije v predelovalni industriji so ostale na ravni prejšnjih let. Splošna potrošnja se je v zadnjem četrletju zmanjšala za 2%, občutneje pa so se zmanjšali tudi potrošniški krediti.

Nadaljnja posledica julijskih ukrepov je bila, da so zaustavili zviševanje maloprodajnih in grosističnih cen (to ne velja samo za spremembe cen, ki so jih povzročili novi davki, sezonske spremembe cen živil in goriva): v drugi polovici leta je znašalo zvišanje maloprodajnih cen le 0,7%, medtem ko je v prvi polovici leta znašalo 3,8%. Mezde na uro, ki so se v prvi polovici leta zvišale za 6,5%, se v drugi polovici leta niso spreminjale.

Nezaposlenost, ki se je začela večati maja, se je v drugi polovici leta precej povečala ter zajela decembra 1,9% vseh zaposlenih (okoli 450.000 nezaposlenih); nezaposlenost se je še naprej večala, tako da je bilo v začetku tega leta že več kot pol milijona delavcev nezaposlenih.

Ti ukrepi so naleteli na odpor tako industrijcev kakor leaderjev britanskih tradeunionov, čeprav je T. U. C. (generalni svet konfederacije britanskih sindikatov) sprejel 27. julija priporočilo ekonomskega komiteja konfederacije, da podpre vladne ukrepe glede zamrzovanja mezd. Ob tej priložnosti je bil zavržen predlog nekdanjega ministra za tehnologijo in zdajšnjega generalnega sekretarja transportnih delavcev Franka Cousinsa, naj bi to vprašanje pretresali na posebnem sestanku nacionalnih izvršilnih odborov vseh sindikatov. Frank Cousins je zaradi tega, ker se ni strinjal z vladnimi ukrepi, podal ostavko na položaj v vladi. Soglasje k vladnim sklepom o zamrzovanju cen in mezd je dal tudi C. B. I. (svet konfederacije britanske industrije). Res pa je, da sta obe organizaciji izrazili dvom o uspešnosti take politike.

Vlada je trdno vztrajala na izvajanju omenjenih ukrepov. Konec leta 1966 in v začetku leta 1967 je nekolikoboljšala možnosti za oživljanje gospodarske dejavnosti zlasti na področju kreditiranja privatnih investicij, ki so se v tem obdobju opazno zmanjšale. Kar pa zadeva politiko dohodkov in cen, je ostala vlada dosledna. Njeni najpomembnejši funkcionarji so nekajkrat poudarili, da bodo vztrajali pri strogi kontroli cen in dohodkov tudi potem, ko bo konec julija 1967 prenehal veljati zakon o cenah in dohodkih.

Pravijo, da je proračun, ki ga je vlada sprejela letos aprila, »nevtralen«, ker ne napoveduje kakih bistvenih sprememb v gospodarski politiki ter je usklajen z zgoraj opisanimi ukrepi. Vseboval je deflacijske težnje, spodbujal zasebne

investicije ter predvidel zvečanje nekaterih družinskih dohodkov, zlasti za prebivalce z najnižjimi prejemki. Nekateri ugledni londonski časopisi so ob izglasovanju tega proračuna z dokajšnjo škodoželjnostjo opozorili, da nekoliko preveč spominja na proračun Selwyna Lloyda v aprilu 1962, ki se je uveljavil prav tako po izredno ostrih deflacijskih ukrepih v juliju preteklega, 1961 leta. Takrat je Selwyn Lloyd napovedal naglo zboljševanje gospodarstva ob 4% stopnji rasti. Praksa ga je demantirala: izvoz ni izpolnil pričakovanj vlade, investicije so bolj upadle, kot so predvidevali, proizvodnja pa je, namesto da bi se dvignila, celo nazadovala; in tako se je dogodilo, da je tedanji predsednik vlade Macmillan zaradi teh in nekaterih drugih težav konservativne vlade Lloydju odvzel ta pomembni mandat. Letos je finančni minister Callaghan napovedal za naslednje obdobje 3% dvig proizvodnje. Ta napoved je nekoliko bolj optimistična, kot so prognoze nekaterih samostojnih ekonomskih institucij. Z zgodovinsko analogijo česa ni mogoče pojasniti niti dokazati. So pa v cikličnem gibanju nekatere podobnosti glede odnosov, ki smo jih omenili na začetku tega članka — čeprav, po zdajšnjih znamenjih sodeč, ni nujno, da bi se moralo angleško gospodarstvo znajti v podobnih razmerah, kakršne so bile leta 1962.

Kakšen je gospodarski položaj Britanije sedaj, jeseni 1967, in kakšne so nadaljnje perspektive razvoja? Najprej moramo poudariti, da so razmere v nekaj zadnjih mesecih vendar nekoliko drugačne, kot pa jih je bilo mogoče predvideti aprila meseca, ko je bil proračun sprejet. Letno povprečje povečanja proizvodnje najbrž ne bo znašalo 3%, ker je bilo vse prvo polletje znatno nižje. Na podlagi v septembru objavljenih podatkov lahko sklepamo, da se je začela proizvodnja zaradi povečanega povpraševanja, ki ga spodbujajo deflacijski ukrepi, počasi dvigati ter da je 3% stopnja povečanja v drugem polletju realna. To pa hkrati pomeni, da se je pričakovano zboljšanje razmer zakasnilo. To je zlasti opazno na trgu delovne sile, kjer je nezaposlenost še vedno v naraščanju. Predvidevajo, da bo položaj najbolj kritičen februarja 1968, ko se bo število brezposelnih povzpelo na približno 750.000. Prav tako je že sedaj očitno, da je položaj v plačilni bilanci veliko manj ugoden. Odstopanja od predvidenih rezultatov so posledica povečanega trgovinskega deficita v prvi polovici leta. Ta deficit je nastal zaradi izbruha vojne na Srednjem vzhodu (zguba trga v tem delu sveta, dvigovanje cen prevoza blaga zaradi blokade Sueškega kanala, dvigovanje cen uvožene nafte itd.), delno pa zaradi zmanjšane povpraševanja v industrijskih deželah. Do izraza pa so prišle

tudi posledice ukinitve dodatnih davkov na uvoz. Zaradi ugodnih gibanj na področju neblagovnega prometa v britanski plačilni bilanci ne bo deficita. Narobe: pričakujejo suficit, ki bo znašal približno 50 milijonov £. Kljub temu pa je ta znesek znatno manjši, kot so ga napovedali letos spomladi. Ko ocenjuje »National Institute Economic Review« (avgust 1967) posledice vojne na Srednjem vzhodu za britansko gospodarstvo, ugotavlja, da bo do julija 1968 ta vojna zmanjšala dohodke Britanije za približno 100 milijonov £ — s pogojem, da bo Sueški prekop konec tega leta spet odprt za ladijski promet. Vendar je treba poudariti, da so vojna na Srednjem vzhodu ter trenutne neugodne razmere na mednarodnem trgu — čeprav dodatni bremen v britanskih odnosih s tujino — vendarle bolj ali manj prehodnega značaja. Pomembno je tudi to, da za razliko od preteklih let letos ni prišlo do sterlinške krize, čeprav je funt le doživel majhno »erozijo« (The Economist, sept.). Tik pred izbruhom vojne na Srednjem vzhodu se je Britaniji posrečilo precej zmanjšati svoje dolgove pri mednarodnem monetarnem fondu in pri drugih kreditorjih; toda pred nedavnim se je morala ponovno zadolžiti.

Skratka, trenutni položaj britanskega gospodarstva je nekoliko manj ugoden, kot so ga napovedovali ob sprejetju sedanje ekonomske politike, vendar pa ne tako slab, da bi morali politiko zaradi tega spreminjati. Nadaljnji razvoj bo odvisen od tega, ali se bodo pozitivne tendence, ki so prišle do izraza poleti in v začetku jeseni, ohranile. Če ne bi prišlo do planiranega dviga proizvodnje, bi se lahko zgodilo, da bi se zaupanje poslovnih krogov in potrošnikov toliko omajalo, da bi sprožilo depresije predvsem v zasebnih investicijah ter v potrošnji trajnih dobrin. Če bi bila planirana 3% stopnja povečanja proizvodnje dosežena, pa položaj v plačilni bilanci ne bi bil bolj ugoden, vlada bržkone ne bi mogla uporabiti enakih deflacijskih ukrepov kot lani — ko je bila nezaposlenost zelo majhna in je lahko pojevanje potrošnje v zasebnem sektorju nadomestila z vsaj delnim zvečanjem potrošnje v javnem sektorju. Nova kriza v britanski plačilni bilanci lahko pripelje do najhujšega — kajti dežela razpolaga sedaj z mnogo manjšimi rezervami kot prej, da bi krizo uspešno prebrodila.

Okoliščine, ki dajo slutiti, da do takega razvoja ne bo prišlo, so — če jih strnemo — oživljanje gospodarske dejavnosti (ponovna — za zdaj še skromna — ekspanzija na področju povpraševanja, povečanje javne potrošnje, živahnejša dejavnost v zasebni stanovanjski gradnji, pričakujejo pa tudi večje povpraševanje po trajnih potrošnih dobrinah in avto-

mobilih), dvig produktivnosti (upad proizvodnje ni tolikšen, kot je zmanjšanje zaposlenih), stabilne cene in neznatno povečanje mezd in plač. Najmanj ugodna okolnost za gospodarstvo je razen visoke brezposelnosti tudi negotovost na področju izvoza in uvoza. Trenutno ne kaže, da bo prišlo do stalnejšega in občutnejšega zvečanja izvoza. Britanska industrija glede na svojo sedanjo strukturo namreč še ni pripravljena, da bi občutneje povečala izvoz ali nadomestila potrebe po uvozu z ustrezajočo proizvodnjo — čeprav se laburistična uprava zelo trudi, da bi to stanje zboljšala in je pri tem dosegla že nekaj uspehov.

V tako meglenem stanju, v katerem bodo odločilni naslednji meseci, je dajanje prognoz zelo nehvaležno delo. Laburistična vlada nima alternative doslej skicirani ekonomski politiki. Ni verjetno, da bi se katerakoli britanska vlada odrekla dosedanja zunanji in obrambni politiki ter »obveznostim« do tujine (čeprav je šla zdajšnja laburistična vlada glede tega dlje kot prejšnje konservativne vlade ter je precej zmanjšala izdatke za to politiko). In ker tudi devalvacija funta zanje ni sprejemljiva, ji preostane le to, da počaka na naslednje leto, ko bo praksa pokazala, ali vodi sedanja politika h kvalitetnim spremembam v britanskem gospodarstvu, v smislu laburističnega dolgoročnega programa modernizacije, ali pa se bo vse ponovno zreduciralo na nov cikel že dolgo kompromitirane politike »stop-go«. Če bo ostalo pri drugem, potem je zelo verjetno, da se bo morala britanska vlada, katerakoli že bo na oblasti, mnogo radikalneje ukvarjati s spremembami in posegi v ekonomsko politiko. V te posege sodi tudi devalvacija funta, ki je sedaj previsoko ocenjen in se le umetno drži na zdajšnji ravni. Brez dvoma bo odgovor na to dilemo eden od dejavnikov, ki bo odločilno vplival na prihodnjo usodo laburistične uprave v Britaniji.

BOGOLJUB KUSTRIN

*Komu služijo agent 007, agent O. S. S. 117,
kapitan Helm...*

Ko se je pred dobrim letom tudi na naših filmskih platnih prikazal slaven agent 007, James Bond, se je po našem tisku (in na uličnih lepakih) vnelo ostro razpravljanje za in proti takim filmom. Nasprotnikom uvažanja takih filmov ni bilo težko najti argumente, saj so jih levi, pa, če hočemo, tudi katoliški kritiki na Zahodu dovolj navedli: od poveličevanja najbolj grobega nasilja ali — morda natančneje in dejansko še slabše — obravnavanja nasilja kot nečesa samoumevnega do opozoril na politični podtekst filmov. Zagovorniki so imeli težje delo, toda na njihovi strani je bil najmočnejši argument: film je pač že tu, kar pa obstaja, že mora imeti razlog za to. Čudili so se, kako da tak hrup ravno ob Jamesu Bondu, kot da surovih in sadističnih filmov prej ne bi bilo. Drugi so poudarjali, da je James Bond dejansko projekcija naših (malomeščanskih) najbolj skritih želja po moči in po svetu, v katerem je povsem jasno, kaj moraš napraviti: preprosto poslušati ukaz — čemu bi se torej držali svetohlinsko in odklanjali film; tretji so videli v njem celo parodijo na pohunske in detektivske filme.

Razprave nima smisla obnavljati, saj je bil izid že vnaprej odločen in vsakomur, ki je spremljal »zakonitost« naše množične kulturne politike, lahko tudi znan. Nismo sicer imeli sreče, da bi videli tudi Bondove podvige v Sovjetski zvezi, zato pa smo videli (in gledamo) bogato izbiro bondovske konfekcije. Za enega izmed takih filmov (Komisar X — v izvirniku Kiss, kiss, kill, kill) smo celo sami dali na voljo (dalmatinsko) prizorišče. Filmski kritiki so doignili roke, kolikor se že prej niso trudili, da bi v tovrstnih filmih razpoznavali le pozitivne plati. Po logiki stopnjevanja se zdaj že ti filmi propagirajo kot parodije na (originalnega) Jamesa Bonda (reklama za film Kapitan Helm).

(Tudi horoskop v Pavlihi se je pojavil kot parodija na horoskope — zdaj pa je ena najbolj resnih rubrik v listu...)

Najpečkrat se filmski kritiki postavijo na stališče: če odmislimo moralo in gledamo v filmu le bolj ali manj posrečene zaplete in zaplete, potem pač vidimo le bolj ali manj posrečene zaplete in zaplete ter uživamo v njihovi domiselnosti (ali pa tudi ne, če se film »obrtno« ni posrečil).

Če tudi mi odmislimo moralno vrednotenje v ožjem smislu, kot so ga odmislili tudi distribucijska podjetja in komisija za odkup filmov, lahko hitro opazimo, da mimo »posrečenih zapletov« vendarle še nekaj ostane:

— ali nam morda da kaj misliti dejstvo, da v teh filmih kot negationi »junaki« množično nastopajo Kitajci oz. neopredeljeni »rumenci« (pustimo ob strani razmišljanje, ali jih režiserji uporabljajo zato, ker v očeh ameriškega in zahodnoevropskega nerazgledanega gledalca danes Kitajci veljajo kot utelešenje zla in »svetovne nevarnosti«, ali, narobe, zato, ker hočejo, da bi se v gledalcih nezavestno izoblikovala odklonilna predstava o Kitajski);

— da je ozadje »podvigov« v vseh filmih neka bolj ali manj določena »nevarnost«, ki grozi ZDA in ki jo v zadnjem hipu preprečijo čudodelni agenti CIA ali kake druge organizacije ob končnem množičnem nastopu ameriške vojske.

Filmi seveda niso izdelani tako primitivno, da bi »sovražnika« lahko neposredno in nedvoumno imenovali: niso pa tudi tako odmaknjeni od dejanskih okvirov dogajanja v sodobnem svetu, da ne bi bila mogoča namigavanja v dokaj določno smer — v splošno »komunistično nevarnost«, sedaj večidel kitajske ali kubanske podvrste.

Primer: pred kratkim smo gledali v Ljubljani (zdaj pa ga vrtijo verjetno kje drugje v Sloveniji) francoski konfekcijski izdelek »Agent O. S. S. 117 v Bahiji«. Vsebina: skrivnostni teroristi in gverilci uprizarjajo v Južni Ameriki atentate na generale, vidne osebnosti in ameriške agente. Agent CIA O.S.S.117 se odpravi tja, razkrije sredstva, ki jih atentatorji uporabljajo (neki indijanski strup), se prebije v osrednje gverilsko taborišče v pragozdu in ga po junaških dejanjih ob pomoči brazilske vojske do tal uniči. Gverilci so prikazani kot primerno odurni in surovi, hlepeči po moči in ubijanju; nastopajo v nedoločljivih, a še vedno dokaj kubanskih uniformah in z nejasno ideologijo o veliki prenovljeni Južni Ameriki pod »enim« voditeljem; zagovarjajo brezpogojno podrejenost vodstvu ipd.

Mogoče so sicer različne aluzije — tudi na nacistično ideologijo in pobegle naciste.

Toda če upoštevamo, proti komu se dandanes borijo CIA in »zelene baretke« v Južni Ameriki (kdo je ubil Che Guevaro), kdo so gverilci, ki delajo težave južnoameriškim vojaškim klikam, če poznamo ameriško propagando o komunistični gverili kot nasilju nad miroljubnim prebivalstvom — potem so namigavanja v filmu dovolj razločna...

Nismo čisto prepričani, da smemo tak ideološko politični okvir filma enostavno odmisлити, ker da gre le za okvir, za ozadje, in ne pomeni jedra zgodbe. Zlasti, ker ne gre le za nekaj takih filmov, temveč za vrsto konfekcijskih filmov z istim podtekstom! Še posebej nismo prepričani, da ga lahko odmisli komisija za odkup filmov...

Ne zavzemamo se za »duhovno skrbništvo« nad našimi ljudmi; toda če smo znali najti moralne, idejne in politične razloge, zaradi katerih neupravičeno nismo uvozili resnično umetniških filmov, kot so npr. Bergmanov Molk in Pasolinijev Evangelij po Mateju, bi morali znati odklanjati filme, ki si med drugim prizadevajo tudi za to, da bi ljudi ustrezno duhovno zavarovali — pred čem, ni težko odkriti!

Ali bomo še dolgo priča paradoksnim situacijam: vsake toliko časa zaženemo vik in krik zaradi kakšnega »antisocialističnega« ali »nemoralnega« umetniškega proizvoda, ki je namenjen in dostopen le ozkemu krogu inteligence in ki računa na kritičnega bralca oz. gledalca; mirno pa dopuščamo, da se manj razgledan in manj kritičen poprečni gledalec »hrani« z idejno tujimi ali celo sovražnimi proizvodi, ki ravno računajo na nekritično publiko?

M. K.

»Zaradi vere preganjani slovenski narod«

Uspeh, s katerim so se končali razgovori med vlado SFRJ in Sveto stolico — podpisan je bil protokol — so pozdravili pri nas in v tujini vsi ljudje dobre volje.

Izrečeni in napisani so bili mnogi komentarji, v katerih so poudarjali daljnosežnost tega akta kot tudi nove možnosti, ki jih odpira pri nas pa tudi v državah in deželah, ki jim te odnose še ni uspelo urediti.

Vemo tudi, da so bili nekateri škofi, predvsem iz vrst katoliške cerkve na Hrvaškem, proti temu, da bi se ti odnosi uredili; očitno jim je bolj prijalo napeto ozračje v družbi; verjetno so sklepali, da je tako ozračje bolj v prid religioznemu izživeljanju vernikov (»Frankfurter A. Zeitung« je pred kratkim celo zapisal, da ... »kardinal Šeper ni nikoli privolil v sporazum med Vatikanom in jugoslovansko državo«, tako je vsaj pisalo v Katoliškem glasu).

Vsa ta dejstva, skriti odpori in nasprotovanja nas pa seveda ne opravičujejo, da bi privolili v kakršnokoli svojevoljno drugačno razlaganje ali morda celo maličenje duha in črke protokola.

V to smer so najbrž naraščala prizadevanja nekaterih reakcionarnih krogov, predvsem med delom naše politične emigracije, ki razvijajo tezo, da protokol ureja odnose zgolj med »jugoslovansko državo« in »vatikansko državo«; da pa nima in ne more imeti nikakršnega vpliva na ravnanje katoliške duhovščine pri nas, na njen odnos do naših zakonitih institucij, omeševanje v politiko itd.

Naš namen je opozoriti na nekatere praktične akcije v tej smeri — dela slovenske emigrantske duhovščine, o katerih pa ne moremo trditi, da nimajo nobene zveze z domačo hierarhijo. »Katoliški glas«, tednik iz Gorice, je 31. avgusta letos objavil novico z naslovom »Tečaj zamejskih duhovnikov v Trstu«: ... V Domu duhovnih vaj v Trstu se je zbralo veliko število zamejskih duhovnikov k vsakoletnemu pastoralnemu tečaju; letošnji je bil že sedmi, in sicer v torek in sredo tega tedna.

Duhovniki so v torek somaševali s škofom dr. Janezom Jenkom, v sredo pa s tržaškim nadškofom msgr. Santinom.

Navzočim duhovnikom je prvi spregovoril škof dr. Jenko. Za njim je predaval prof. dr. Alojzij Ambrožič iz Kanade o Svetem

pismu. Popoldansko predavanje je imel dr. Matej Poštovan, ki je razvil misel »Dialog duhovnika s svetom«. Po večerji so imeli tečajniki v Finžgarjevem domu na Opčinah kulturni večer, ki so ga pripravili tržaški kulturniki.

V sredo je bilo zadnje predavanje g. Bojana Ravbarja, kaplana koprške stolnice. Popoldne so udeleženci obiskali Marijino svetišče v Vejni, kjer je bila sklepna pobožnost.

Med navzočimi smo med drugimi opazili dr. J. Mikula, izseljenskega duhovnika iz Avstralije, msgr. Antona Oreharja iz Argentine, msgr. Ignacija Kunstlja iz Anglije, kanonika Zechnerja iz Celovca in še druge izseljenske in zamejske duhovnike.

Nimamo kaj komentirati, bi dejal površen opazovalec; govorili so o verskih in cerkvenih zadevah in podobnem, lepo v bratski slogi zbrani duhovniki iz matične domovine, iz vrst manjšine in izseljenstva.

Morda res. Vendar lahko že v naslednji številki istega časopisa (7. septembra 1967) beremo v notici z naslovom »Kongres cerkve v stiski« tole:

»Letošnji kongres je bil že sedemnajsti po vrsti. Bil je kot prejšnja leta v Königsteinu pri Frankfurtu ob Maini v Zahodni Nemčiji od 3. do 6. avgusta. Udeležilo se ga je nad tristo oseb, ki so predstavljale 26 narodov. Slovence so zastopali vrhovni dušni pastir slovenskih izseljencev msgr. Ignacij Kunstelj, direktor slov. dušnih pastirjev v Argentini msgr. Anton Orehar, izseljenski duhovnik v Nemčiji dr. Franček Prijatelj ter g. Vinko Zaletel s Koroškega.

Predmet razgovora na letošnjem kongresu je bil 'Cerkve v stiski in mir'. V debati je bilo poudarjeno, da komunizem miru ne more prinesiti, ker krati človekove pravice, je pa zaznavna tudi v komunizmu neka preosnova, ki pa še ni iskrena in bolj računa na naivnost kristjanov kot pa na dejansko preusmeritev in popuščanje. Ugotovljeno je bilo, da v vzhodnih državah s socialistično usmeritvijo prepričano govorijo le zastopniki komunizma, kristjani pa nastopajo z neko preplašenostjo in z veliko mero negotovosti.

Pretrajljivo je bil večer, posvečen zaradi vere preganjanim narodom. Vsaka narodnost je zmolila očenaš v svojem jeziku. Ob tem je bila za vsak preganjani narod prižgana tudi posebna sveča pred oltarjem. Dvanajst jih je bilo, med njimi tudi slovenska...« In tako dalje.

Obnovimo si v spominu le nekatera imena; msgr. Kunstlja je za »vrhovnega dušnega pastirja slovenskih katoliških izseljencev« letos imenoval nadškof katoliške nadškofije iz Ljubljane (na kar je bilo v naši javnosti že opozorjeno, »Aktualna gesla« tuje propagande pri nas; TiP — 10/67).

Msgr. Anton Orehar daje v imenu nadškofa iz Buenos Airesa imprimatur za izdajanje knjig slovenskih belogardističnih piscev, duhovnikov itd., ki so vse po vrsti najbolj strupeno lažnjive v odnosu do socializma, napredka in razmer v domovini. Vsi ti in še drugi so se udeležili najprej prve prireditve v Trstu, skupaj z

duhovniki iz vrst matične »cerkve v stiski« — nato pa odšli na drugo prireditev v Königstein.

Zastavili bi zgolj vprašanje naši javnosti: Za kakšno stisko gre konkretno pri katoliški cerkvi v Sloveniji? Za kakšno »preganjanje vere« je gorela sveča Slovencem v Königsteinu na tisti »pretresljivi večer«? Žal se je težko znebiti vtisa, da gre zgolj za sprenevedanje ali zgolj neodgovorno ravnanje nekaterih duhovnikov.

Se težavneje se je ob vseh teh in takih, vedno znova pojavljajočih se manifestacijah znebiti vtisa, da je temeljna »stiska« teh ljudi pendarle stiska, ki jo je brutalno izrekel župnik v Cankarjevih »Hlapcih«: ...oblast!

A. J.

»Poštni predal dobrote«

V naši reviji smo že večkrat, bodisi v okviru daljših sestavkov ali v obliki krajših zapisov, opozorili na nekatera stališča, članke ali težnje v slovenskem verskem časopisju.¹ To smo storili iz več razlogov. Najprej zato, ker mislimo, da ni potrebno, da bi javno tožilstvo s povečevalnim steklom motrilo vsako besedo ali stavek v katerikoli reviji ali listu. Nadalje zato, ker svobodo verskega tiska jemljemo resno in ne mislimo, da bi morala biti le črka na papirju. Tudi zato, ker hočemo gojiti polemiko, kritiko in dialog. Pa tudi zaradi prepričanja, da moramo odpraviti posebno vrsto »gluhonemosti«, se pravi situacijo, ko kritika ostaja brez odziva.

Zdi pa se, da uredništvo »Ognjišča«, mladinskega verskega lista, ne misli tako in da si svoje poslanstvo zamišlja nekoliko drugače. Ne le zato, ker se kljub besedam o dialogu kratkomalo ne odziva na kritiko. Marveč tudi zato, ker kaže, da svoj koncept »pokatoličanja« čedalje bolj dosledno izvaja.² Očitno pa je tudi, da se uredništvo tega lista na ta način pridružuje naporom, da bi se na Slovenskem uveljavila določena verska, cerkvena in politična praksa, ki je v nasprotju z našimi pokoncilskimi pričakovanji in funkcijo Cerkve v samoupravi socialistični družbi.

V mislih imam akcijo uredništva z geslom »Poštni predal dobrote«.³ Prvi del akcije je namenjen spodbujanju ljudi k dopisovanju, ker »mnogi bi bili veseli, če bi od vas dobili razglednico ali pismo z nekaj toplimi besedami pozornosti in krščanske solidarnosti«.⁴ K dopisovanju pa uredništvo vabi »tudi veroučne sku-

¹ Glej zapise v rubriki »Brez ovinkov« v vseh številkah 1967.

² Na to smo že opozorili v sestavku »Ob 18. uri ples. Ateistom vstop prepovedan«. »Teorija in praksa«, št. 10/67, str. 1492—1493.

³ »Ognjišče«, št. 9/67, št. 23—25 in št. 10/67, str. 30—32.

⁴ Prav tam.

pine, ki bi si hotele dopisovati z drugimi veroučnimi skupinami in tako izmenjati svoja izkustva.⁵ Drugi del poštnega predala dobrote ima naslov Sklad nadškofa Antona Vovka. Spodbuja k zbiranju denarnih prispevkov za pomoč tistim (kristjanom?), ki so pomoči potrebni. »Danes je (sicer) to skrb po vseh kulturnih državah prevzela družba. To je prav, kajti družba ima nalogo in sredstva, da skrbi za javno blaginjo. Toda beda se mnogokrat skriva pred javnostjo in zato se Cerkev ni nikdar odrekla svojemu poslanstvu, da pomaga bližnjemu, ki je v stiski... Mnogi kristjani opravljajo to v svojih župnijah, mnogi pa bi bili pripravljeni pomagati, pa ne vedo kako... Za vse vas velja, da denar, ki ti ni nujno potreben, ni tvoj, ampak tvojega bližnjega. Poleg svojih prispevkov nam sporočite tudi primere, ki se vam zdijo potrebni, poseredovanja našim bralcem... Pri župnikih pa se bomo pozanimali, da bi vaši darovi prišli v prave roke, ki so pomoči res potrebne.«⁶ Most prijateljstva je tretji del uredniške akcije, ki navaja naročnike, da vplačujejo naročnino za tiste, ki nimajo denarja. Apelira na vse, »ki veste za primere, kjer bi naš časopis bil zelo potreben... sporočite naslov in kratek opis.«⁷ Pohvali vse, ki so že vplačali naročnino »za tiste, ki jih imajo radi in jim hočejo koristiti... za katere se morda bojijo, da ne bi izgubili vere in zašli na stranpota življenja.«⁸

Povedali bomo, kaj mislimo o drugem delu poštnega predala, o Skladu... Že prej nekoč smo o vključevanju Cerkve v socialne akcije zapisali svoje poglede in stališče.⁹ Ugotovili smo, da je to splošna usmerjenost Cerkve, ki jo spodbuja tudi del njenega vodstva. Zato bomo ob tej priložnosti svoja stališča in poglede še natančneje določiti. Rekli smo že, da je popolnoma neperspektivno graditi in utrjevati eksistenco Cerkve v socialistični družbi na vrzelih in težavah, ki so v izvajanju družbene (javne) socialne in karitativne akcije, ki le na videz ustvarja Cerkvi prestiž, ki pa ji v prihodnje ne bo mogel odpomoči. Nadalje, da snovanje cerkvene socialne (karitativne) akcije kot konkurenčne (dopolnilne?) obče družbeni prav tako ne obeta dolgoročnega učinka. Prav tako, da so zaradi nuje depolitizacije Cerkve nedopustni primeri poseganja duhovnikov in cerkvenih organizacij v socialna in druga »svetna področja«, kjer delujejo že javne, laične institucije, vsem zelo dobro znane. Ne nasprotujemo temu, če Cerkev v okviru svojega verskega nauka navaja verujoče ljudi k sprejemanju določenih človeških vrednot, ki jih šteje tudi za krščanske vrednote (pomoč človeku v stiski, medsebojno razumevanje in strpnost, ljubezen do bližnjega itd.). Ugovarjamo temu, da si prilašča pravico do konkretnih socialnih akcij v okviru svoje organizacije ali s snovanjem posebnih organizacij. Mar nimajo vsi »ljudje dobre volje« vso

⁵ Prav tam, podčrtal avtor tega sestavka.

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam.

⁸ Prav tam, podčrtal avtor tega sestavka.

⁹ (Ne)sporazum ob protokolu, »Teorija in praksa«, št. 8—9/67, str. 1172 in 1176.

možnost, da svoje karitativne pobude izražajo in uresničujejo v okviru obstoječih organizacij Rdečega križa, krajeve skupnosti, soseske, pa tudi mladinske organizacije, SZDL, Zveze borcev in drugih institucij? Zakaj nekateri duhovniki, med njimi tudi uredništvo »Ognjišča«, tako trdoglavo vztrajajo na posebnih »katoliških akcijah«? Mar ne ozbuja prav to dejstvo upravičenega vtisa, da jim gre pri tem predvsem za osebni in politični prestiž?

Ni mogoče zanikati, da tudi pri nas nastajajo številni socialni problemi takšne narave, da obstajajo določene družbene skupine brez sredstev ali le z minimalnimi sredstvi za človeka dostojno življenje. Nikakršno zmagoslavje nas ne navdaja, da so to le slučajni primeri, ki bodo izginili sami od sebe. Strinjamo se z mnenjem, da kljub možnim različnim pogledom ob tem, da so celo primeri, da duhovniki podarjajo čevlje otrokom, slej ko prej ostaja dejstvo, »da je nekdo brez čevljev«. Mislimo tudi, da še ni dovolj prodrla zavest o naravi socialnih problemov pri nas ter o potrebni solidarnosti družbenih skupnosti in posameznikov.¹⁰ Odločno pa nasprotujemo vsakršni manipulaciji s čustvi, socialni demagogiji in špekulaciji s temi vprašanji. Ali ni mogoče najti v »poštenem predalu dobrote« tudi nekaj tega?

Z. R.

Diletantizem, demagogija ali politični račun

»Družina«, štev. 19, 1967.

Ocena Bergmanovega filma »Persona« (predvajali so ga v Italiji): film o človekovi eksistenčni samoti, osamljenosti, nekomunikativnosti...

Pustimo ob strani versko spodbudno naravo (sicer ne slabe) filmske ocene (»ko odpove Jungova ali drugačna psihoterapija, se obrnimo k sredništvu Cerkve«).

Toda odkod in čemu tole: »Bergman ima pred očmi določen sloj švedske družbe, ki se smatra zmagovalca, ker je dosegel zavidljivo ekonomski dvig, silno blagostanje za domačine in tujce. Vodilna stranka pa v zakonodaji in javnosti ni računala z Bogom, ne s človekovo smrtno usodo. Nujna posledica: upad človekove osebnosti in moralni razkroj družbe, ki se brezvoljno prepušča vrtnincem življenja.«

Mimogrede povedano: švedska »vodilna stranka« je socialistična, socialnodemokratska stranka.

¹⁰ Lep primer zavesti o tem ter človeške solidarnosti lahko preberemo v članku »Za reveže se lepo zavzema soseska«, »Dolenjski list«, št. 44, 4. 11. 1967, str. 17 — Metliški tednik.

Sklep navedenega odstavka je več kot očiten: predlog vodilnim strankam, naj v zakonodaji in javnosti »računajo z Bogom«, upoštevajo Boga, ker sicer...

Zelo bi bili srečni, ko bi nas avtor navedenih misli poučil, kako naj bi upoštevali v zakonodaji Boga (tj. »neskončno, absolutno, vsemogoče bitje, gospodarja sveta, skrijnostni pravir našega bivanja itd. itd.«). V starih časih smo poznali dosti ustav in političnih sistemov, ki so se sklicevali naraavnost na boga; tudi danes še poznamo npr. nekaj »islamskih držav«, ki izrecno govore o Bogu kot temelju, smotru in zakonodajalcu svoje ureditve. Toda v »Družini« še nismo zasledili nobenega slavnospeva družbeni ureditvi kake take islamske države in njenemu »upoštevanju Boga«. Nasprotno, morda bi po mnogih sporočilih v »Družini« o preganjanju katoliških misijonarjev v nekaterih od teh dežel lahko sklepali, da take ureditve ni mogoče šteti za idealno...

V zadnjih dveh stoletjih so ljudje v večini sodobnih držav prišli do sklepa, da je vendarle dosti bolje, če ostanejo skromni in ne zlorablajo Boga za tako posvetne zadeve, kot je zakonodaja.

Sicer pa je morda tudi naš avtor le skromnejši, kot je videti na prvi pogled. Morda ne zahteva, da bi v zakonodaji računali kar kratko malo z Bogom, temveč le, da bi upoštevali religiozne moralne norme in cerkvene zahteve. Malenkostno vprašanje, ki se nam vsiljuje — norme katere cerkve in veroizpovedi naj bi v današnji versko pluralistični družbi »vladajoča stranka« upoštevala — lahko spregledamo; ravno tako kot tudi sum, da zahteva, naj bi v zakonodaji upoštevali norme določene religije in Cerkve, ni preveč daleč od klasičnega klerikalizma.

Avtor ima pri tem predlogu očitno prednost, zaradi katere mu zgornje pomisleke lahko mirno odpustimo: pokaže nam lahko na stvarne, obstoječe, pozitivne in spodbudne zglede držav, ki v splošno zadovoljstvo državljanov v svoji zakonodaji »računajo z Bogom« (normami katoliške cerkve!), zaradi česar so primeri »moralnega razkroja družbe in upada človekove osebnosti« pri njih čisto naključje, ne pa »nujna posledica versko indiferentne zakonodaje«. Poglejmo kar našo zahodno sosedo! Očitno bi bilo docela zlonamerno, če bi ob tem spomnili na sedanjo razpravo o razvezi zakona, ki ne priča ravno o splošnem zadovoljstvu s katoliškimi cerkvenimi normami obveznimi za vse državljane; na to, da so bile ob vsej Boga upoštevajoči zakonodaji šele pred nekaj leti odpravljene »javne hiše« (na predlog brezverskega socialističnega senatorja); da zavzemajo kronike in poročila o družinskih pobojih, seksualnih blaznežih in podobnem ponavadi $\frac{2}{3}$ najbolj branega prostora v italijanskih časopisih itd. (Vsega tega ne omenjamo zato, da bi dajali Slovenijo za svetel zgled — te pravice res nimamo!) Tudi Antonioni je črpal snov za svoje filme o osamljenosti in odtujenosti sodobnega človeka očitno le iz svojega zlonamernega levičarskega prepričanja, ne pa iz italijanske družbene stvarnosti...

Morda smo krivični, morda je avtor le v skrbeh — kot moramo biti vsi — za človekovo usodo v sodobnih družbah in išče rešitev

tudi v religiozni smeri. Toda če pri tem iskanju ne zna storiti nič drugega, kot da avtoritativno ponuja obrazce — ki so ali prazni ali pa, ker pač ne ustrezajo sodobnim družbenim razmeram, že davno preseženi — je bolje, da ne stori ničesar. Le samemu sebi lahko sicer pripiše, če vidi javnost v njem ali diletanta, ki se brez potrebnega znanja in posluha loteva zapletenih vprašanj sodobnega sveta in človeka, ali demagoga ali človeka z dokaj prozornim (klerikalnimi) političnimi računi (pa naj to velja za Švedsko — »socialisti na vladi«, Italijo — boj proti dosledni laični zakonodaji, ali za razmere pri nas).

To zadnje velja seveda tudi za uredništvo »Družine« ...

E. K.

Mi in Che Guevara

Ta zapis ni ne nekrolog in tudi ne portret človeka, ki je neke letošnje oktobrske noči padel nekje v bolivijskih gorah, zadet od krogel vojščakov, izurjenih za lov na ljudi, ki so jim nadelili ime »rangers«. Tudi ni klic zoper uporabo metod, ki so jih morda kjerkoli navajeni za identificiranje gangsterjev. Vsakdo, ki je bral, kako da so pošiljali odrezane roke Ernesta Che Guevare od policije do policije, zato da bi zatrdno dognali uspešnost pregona, si je mogel ustvariti sodbo o teh metodah. In končno, ne mislimo dodajati, ničesar legendam o človeku, ki je danes mrtev, a bo še kot legenda in brez groba živel v srcu tistih, za katere se je bojeval.

Gre nam za naš odnos do padlega revolucionarja, ali bolje za tisto vrsto odnosa, ki bi mu lahko dejali, če smo blagi, neprizadetost in brezbržnost, in če smo ostrejši — nasedanje tistim cenenim, poršnim, senzacionalističnim in bulvarskim načinom pisanja, ki so tako zelo doma v deželi, kjer plivajo krogle za ljudi, kakršen je bil Guevara.

Da smo si na jasnem: marsikaj nam ni bilo razumljivega v tistih idejah in dejanjih Che Guevare, ki so bila usmerjena v iskanje poti, odkrivanje možnosti in izbiranje sredstev za to, da bi v Latinski Ameriki zanetil ogenj protiimperialističnega boja in upora proti socialnemu zatiranju. V vojaški in politični strategiji, kakršno je zasnoval, vloga delavskega razreda ni bila pomembna in bi prav zagadatelj lahko dvomili, ali so bili za tisti del njegove strategije, ki ga poznamo kot gverilski boj, doseženi »minimalni pogoji«, o katerih sicer govori. In nazadnje, najbrž tudi nismo bili popolnoma neprizadeti ob tem, kaj je o nas, o Jugoslaviji, mislil in govoril in česa ni razumel.

Toda pisati serije člankov z naslovi, kot npr. »Che Guevara, Robin Hood Latinske Amerike« ali pa »Vrag z angelskim obrazom«, je verjetno kaj več kot nerazumevanje.

Che Guevara romantik, zanesenjak, rogovilež?

»Ljudstvom je treba jasno pokazati, da ni mogoče bojevati boja za socialne pravice v okviru političnih akcij, če sile zatiranja, ki se držijo na oblasti proti obstoječemu pravu, kršijo mir. V takšnih okoliščinah dobi nezadovoljstvo ljudstva oblike in čedalje bolj pozitivne perspektive in nastaja stanje odpora, ki se v danem trenutku kristalizira v spodbudi za boj, kakršnega je prav v začetku povzročilo ravnanje oblasti. Kjer je prišla na oblast neka vlada v kakršnikoli obliki ljudske konsultacije, pa tudi s prevaro, in vzdržuje vsaj videz ustavne legalnosti, je nemogoče, da bi prišlo do impulza za oborožen boj, če niso izčrpane vse možnosti politične akcije.«

To so navsezadnje besede samega Che Guevare, ki bi jih tisti, ki izbirajo naslove, kot sta »Robin Hood Latinske Amerike« ali pa »Vrag z angelskim obrazom«, prav tako lahko našli kakor podatke, da na zelenem kontinentu vsako leto umira čedalje več otrok zaradi lakote in nedohranjenosti.

»Priznavam shelleyansko čistost Chejevih nagibov. Žalujem ob tem, da je najbrž mrtev. Pozdravljam dejstvo, da se bodo pojavili novi Guevare, ki bodo nadaljevali njegovo delo, kajti brez strahu pred revolucionarnim ogrožanjem niti latinska oligarhija niti Washington ne bosta omogočila mirnih sprememb. Toda mislim, da bi utegnili biti njihovi uspehi mnogo manjši kot strahotne žrtve; mislim tudi, da ta romantična peščica podcenjuje moč, okretnost in inteligenco ameriškega kolosa. Toda, ko vidim norosti, ki jih moja ljubljena dežela počenja v Vietnamu in drugod, milijarde, ki jih meče za »obrambo«, bedo in obup v naših črnskih getih, se ne bi čudil, če bi bile Chejeve dolgoročne ocene bolj realistične kot moje. Lyndon Johnson bo morda pospešil to, kar Che Guevara sam ne bi mogel nikoli uresničiti.«

To je zapisal I. F. Stone, Američan.

B.

Dva jubileja

V letošnji sezoni je praznovanje slovenskega gledališkega jubileja potekalo v poklicnih hišah v znamenju primernih slavnostnih predstav in priložnostnih nagovorov. Toda že dobršno poprej je temu jubileju posvetila pozornost slovenska TV. Tamkajšnja dramatska redakcija je namreč menila, da izpolnjuje pomembno poslanstvo, če »obriše prah s strani naše kulturne zgodovine« (citirano po »Delu«) in predstavi najširšemu auditoriju izbor iz repertoarja slavljenja, Dramatičnega društva. Toda — tudi »patina« stotih let ne more prikriti dejstva, da se je kulturna dejavnost naših vrlih malomeščanov utapljala v cenenem samozadovoljstvu in bodla z dobrim okusom ter da je daleč od vsakršnega napredka, ki se je v slovenski kulturni zgodovini pričel z Linhartovo dejavnostjo, nadaljeval pa jo je Prešernov in Smoletov krog, tja do Levstika in Cankarja.

Zato drži, da bi za spoštljiv odnos do zamisli o ustanovitvi slovenskega Dramatičnega društva bilo najbolje pustiti prah — nedotaknjen tam, kjer je po vsej pravici ljubeznivo obležal. Josip Stritar ocenjuje uprizoritve Dramatičnega društva kot »smeti in sramoto«, njegovega mnenja je tudi Fran Levstik, čigar zamisel je Dramatično društvo pravzaprav bilo, a se je prav kmalu umaknil. Zakaj?

Naši gledališki teoretiki bi vsekakor morali sodelovati v akciji ponovnega oživiljanja tega repertoarja na slovenski televiziji vsaj s kritično analizo. Opozoriti bi morali na razmere, ki so prevladale zamisel Frana Levstika in ga odornile od dela; k a k o se je njegov odločno zastavljeni program izrodil, smo pa imeli priložnost videti na malih zaslonih kar dvakrat, saj je televizijska kulturna redakcija poskrbela še za reprizno predvajanje celotne serije.

Mar smo sedaj, po 100 letih, res spet tako daleč za Prešernom, za Stritarjem in za Levstikom, da nas gane »robata skrb narodnega voditelja« (dr. J. Bleiweis) za slovenski duševni in družabni blagor (cit. po »Delu«) in priznavajoče pritrjujemo poskusom restavracije revščine enega najbolj neslavnih obdobj naše politične (in kulturne) zgodovine. Ali ne bi bilo primerneje, ko bi slovenska televizija odkrivala slovenskemu gledalcu napredne tokove v slovenski kulturno-politični zgodovini?!

Ob vsem tem pompoznem obujanju »prašnih strani« nekega zgodovinskega jubileja pa je šla kulturna redakcija ljubljanskega TV tako rekoč povsem mimo neke druge obletnice, obletnice velikega Oktobra. Morda zato, ker ji ni dovolj — »prašna«? Vsekakor: niso se niti toliko potrudili, da bi s slovenskimi podnaslovi opremili nekaj izrednih filmov, ki so jih predvajali, ali pa da bi p o s e b e j za televizijo pripravili eno samo dramsko delo.

K. R.

MIROSLAV PEČULJIĆ

Razredi in sodobna družba

Pečuljičeva knjiga »Razredi in sodobna družba« (Klase i savremeno društvo), Ogledi, Savremena administracija, Beograd 1967, kjer so zbrani eseji, v katerih avtor analizira teoretično misel o družbenih razredih in realnih spremembah v razredni strukturi sodobne družbe, je izšla ob pravem času. Socialna struktura je prav gotovo osrednja in izhodiščna problematika, s katero se ukvarja sociologija pri raziskovanju družbenih odnosov in procesov v vsaki družbi. Znanstveno zanimanje za proučevanje socialne strukture pri nas pa razen tega krepijo še praktični politični razlogi. Če hoče namreč biti praktično politično usmerjanje družbe zasnovano na objektivnih izhodiščih, je treba izhajati iz socialne strukture in njenega gibanja. Ta spoznanja pripeljejo do sklepa, da je nujno raziskovati socialno strukturo slovenske družbe. Pomemben prispevek k razvoju marksistične misli o teoriji družbenih struktur in še posebej o družbeni strukturi v socialističnih družbah, sta za nas predvsem v tem, da je to primerna osnova za teoretično razpravo o projektu za raziskavo socialne strukture na Slovenskem. Zaradi tega zasluži Pečuljičeva knjiga, da njeno vsebino nekoliko obsežneje prikažemo.

Prvi del knjige je prikaz najpomembnejših pojmovanj o socialni naravi družbenih razredov; tu se avtor še posebno temeljito ukvarja z marksističnim pojmovanjem družbenih razredov. Ko prikazuje spekter idej o družbenih razredih, obravnava različne objektivistične in subjektivistične teorije ter njihove variante o družbenih razredih, med katerimi se je vredno nekoliko pomuditi pri funkcionalistični teoriji. Le-ta ima namreč v sodobnem svetu pomemben vpliv in ni nepomembna tudi za raziskovanje družbene strukture pri nas zaradi zanimanja, ki ga kaže za nerazredne oblike družbenih struktur, in zaradi svoje tehnike za empirično raziskovanje teh struktur. Po tej teoriji sta za družbeno strukturo pomembni dve osnovi: opravljanje različnih dejavnosti (vlog) v okviru družbene delitve dela po poklicih (objektivni vidik) in njihovo različno vrednotenje (subjektivni vidik). Pečuljić upravičeno ugotavlja, potem ko kritično analizira funkcionalistično teorijo, da vsebuje le-ta tudi nekatere racionalne prvine, in sicer, ravno zaradi svoje usmerjenosti k nerazrednim oblikam grupiranja, to je

k sekundarnim in izvedenim oblikam slojevitosti in nasprotij, ki jih je marksistična teorija pogosto zanemarila kot obrobne. Zdi se nam, da je Pečuljić to metodo izločanja racionalnih prvin, ustvarjenih v okviru funkcionalistične teorije in uporabnih v marksistični teoriji, uporabil v svojih prizadevanjih, da bi razvil in izpopolnil marksistične teorije o družbeni strukturi v socialistični družbi. Ko razglablja o razrednih spremembah v socializmu, izoblikuje namreč za preobrazbo razredne delitve tole ključno teoretično predpostavko: v dolgotrajnem reverzibilnem procesu se razredne razlike spreminjajo v quasi razredne, te pa v družbeno-profesionalne razlike, ki so pretežno nerazrednega značaja.

Za Pečuljićeva teoretična razmišljanja o razredni strukturi je sploh značilno, da si prizadeva razviti in dopolniti klasično marksistično misel, ki je osnova njegovih teoretičnih pogledov. Teoretiziranje okrog marksističnega pojmovanja poglobitvenih družbenih razredov je bilo v literaturi največkrat premalo analitično poglobljeno in ne dovolj ustvarjalno. Temu se Pečuljić izogne, ko obravnava prvine, ki so v marksistični teoriji zanemarjene ali vulgarizirane. Ko ustvarjalno razglablja o konstitutivnih prvinah družbenih razredov, omenja med njimi poleg prvin načina proizvodnje še tele: različno politično-idejno organiziranje, težnje notranje razrednega strukturiranja, razrednega antagonizma in značaja razredov kot subjektov zgodovinskih sprememb. Z vsemi temi prvinami hoče avtor poudariti, da družbeni razredi niso samo ozke ekonomske grupacije, ampak da so tudi determinante političnih organizacij in institucij ter različnih oblik družbene zavesti. Znano Leninovo definicijo temeljnih družbenih razredov tako razširja s tem, da primarnim vzročnim dejavnikom razrednega grupiranja iz te definicije dodaja še — že omenjene — izvedene razsežnosti razrednega grupiranja. Po našem mnenju je pomen prikazane definicije družbenih razredov v tem, da opozarja na nujnost, da se kompleksno lotevamo predmeta pri raziskovanju razrednih odnosov. Za analiziranje razrednih razlik so pomembni tudi različni politični interesi, različne oblike političnega organiziranja, različen položaj v sistemu politične moči, različna ideologija itd., upoštevajoč pri tem načela relativne samostojnosti idejno-političnih prvin (izvedenih) družbenih razredov v odnosu do njihovih ekonomskih prvin (primarnih). Pečuljić je nekatere izmed teh temeljnih, splošno teoretičnih pogledov o družbenih razredih uporabil in razvil, ko je obravnaval posebna problemska področja v drugih dveh delih svoje knjige, kjer pogosto razpravlja o političnih in idejnih implikacijah razredne in družbene strukture. Ker so za analizo sodobne razvejane razredne strukture, družbenih nasprotij in družbenih pojavov nasploh pomembne tudi notranje razredne grupacije, ki kažejo na notranjo heterogenost razredov, je prav, da je avtor težnje k notranjemu strukturiranju razredov uvrstil v definicijo razredov. V knjigi, v kateri se ne ukvarja posebej z analizo temeljnih družbenih razredov v sodobnih razrednih družbah, problematika razrednih frakcij ni mogla biti dovolj obdelana, čeprav jo deloma lahko zasledimo npr. v po-

glavju, kjer razpravlja o srednjih slojih v visoko razvitih kapitalističnih deželah.

Uvrstitev poglavja o teoriji socialnih revolucij v prvi del zbirke esejev o razredih je smotrna spričo tega, ker je problematika socialnih revolucij tesno povezana z naslovno problematiko, ki ji je posvečena Pečuljičeva knjiga. Še posebej je teorija socialnih revolucij prepletena z dvema prvinama iz opredelitve družbenih razredov: z razrednim bojem in z vlogo razredov kot subjektov zgodovinskih sprememb. Poleg običajnih, že znanih ugotovitev o socialnih revolucijah, je treba opozoriti le na dvojne pomembnih avtorjevih ugotovitev. Pečuljič pravilno sodi, da je delitev na revolucijo in evolucijo nekoliko umetna, ker sta tesno povezani med seboj in medsebojno odvisni. Ta medsebojni odnos razlaga avtor dialektično, ko ugotavlja, da vrsta majhnih kvantitativnih evlucijskih sprememb pripelje do določenih kvalitativnih sprememb in da spet revolucionarno-kvalitetne spremembe omogočajo nadaljnji evlucijski razvoj. Druga pomembnejša ugotovitev, na katero bi radi opozorili, pa je ta, da pripisuje najgloblji smisel resnične socialne revolucije njenemu humanističnemu značaju, ker revolucionarne spremembe pomenijo bistveno višjo stopnjo humanizacije družbenih odnosov. Poglavje o teoriji socialnih revolucij se končuje z razpravo o oblikah socialistične revolucije, kar je politično izredno aktualna problematika, okrog katere se je na primer sukala tudi razprava na nedavni konferenci latinskoameriške organizacije solidarnosti (OLAS) v Havani; tam so poudarjali nasilne oblike socialističnih revolucij. Te ugotovitve omenjenega južnoameriškega političnega gibanja niso nič presenetljivega spričo nerazvitosti večine južnoameriških dežel, njihove socialne strukture ipd. Pečuljič povezuje oblike socialistične revolucije s stopnjo družbenega razvoja in z družbeno strukturo. Ugotavlja, da so dane možnosti za sorazmerno mirno obliko socialistične revolucije v zelo razvitih kapitalističnih družbah, kjer je uveljavljena državna intervencija, družbeni odnosi pa so pod nenehnim pritiskom dobro organiziranega in razvitega delavskega razreda. V teh družbah se zmanjšuje družbeni status buržoazije v prid birokracije na eni strani in proletariata na drugi. Vendar je treba sorazmerno miren revolucionarni prehod v socialistično družbo pravilno razumeti. Avtor meni, da je določena oblika sile, v nasprotju z nasiljem kot njeno efektivno, realizirano obliko, vedno prisotna pri zamenjavi razredov, čeprav v različnih oblikah in z različno stopnjo moči. Politična revolucija je v bistvu neka oblika razrednega boja, v kateri se sila vedno manifestira, bodisi v obliki odkritega fizičnega nasilja, bodisi v obliki moralno-političnega pritiska, grožnje ipd. Dialektično povezanost med obema oblikama socialističnih revolucij zasledimo v temle: Pečuljič opozarja, da obstoj socialističnih dežel slabi odporne sile buržoazije, kar pomeni, da se nasilne revolucije v nerazvitih deželah kažejo kot dejavnik, ki olajšuje uporabo sorazmerno mirnih sredstev v vrsti drugih dežel.

Drugi del zbirke Pečuljičevih esejev, kjer se avtor ukvarja s sodobnim kapitalizmom in spremembami v njegovi socialni struk-

turi, začenja poglavje o spremembah v oblikah lastnine. Pri določanju družbeno razredne narave spremenjenih lastninskih odnosov sodobnega kapitalizma je treba po avtorjevem mnenju, kakor ga je tu obrazložil, upoštevati dvoje okoliščin, ki sta v protislovju druga z drugo. Dezintegracija privatne kapitalistične lastnine, to, da je buržoazija izgubila pravico do neposrednega upravljanja, pripelje do boja za to, katere družbene sile bodo prevzele to pravico ali bodo v tej smeri najvplivnejše. Ti procesi preobražanja lastninskih odnosov vsebujejo po eni strani nekatere elemente konserviranja obstoječih razrednih odnosov, ker se poizkuša ohraniti individualistični in izkoriščevalski značaj lastnine, po drugi strani pa predstavljajo ti procesi elemente negacije razrednih odnosov, ko spreminjanje lastninskih odnosov povzroča nastajanje kvalitetno novih elementov lastninskih odnosov. Iz tega, kako je prikazan ta problem, je mogoče spoznati, kako se avtor pri razglabljanju o posameznih socialnih kategorijah izogiblje enostranskemu, enoznačnemu, dogmatično poenostavljenemu analiziranju le-teh in kako poskuša socialne kategorije analizirati poglobljeno, upoštevajoč njihove protislovne težnje, medsebojno dialektično povezanost protislovnih elementov, medsebojen vpliv socialnih pojavov ipd. Ker je avtorjevo delo v celoti prežeto s takšnim prizadevanjem, mu to zagotavlja ustrezno znanstveno vrednost.

Pri analizi sprememb v socialni strukturi sodobne kapitalistične družbe izhaja avtor predvsem iz problematike srednjih slojev. Čeprav so srednji sloji izredno pomembni za gornjo analizo, posebno še zato, ker jim naša teorija ni posvečala toliko pozornosti, kot jo zaslužijo, in ker daje takšen prijem avtorju možnost, da lahko kritično obdelala različna teoretična tolmačenja tega politično pomembnega družbenega fenomena, pogrešamo vendar globljo analizo osnovnih družbenih razredov v sodobnih razvitih kapitalističnih družbah. Ne trdimo, da osnovni družbeni razredi v delu niso obravnavani v zvezi z drugo problematiko; menimo le, da bi kazalo obdelati njihovo problematiko, zbirki esejev v prid, posebej in bolj podrobno.

Za razredno strukturo visoko razvitih kapitalističnih dežel sta po Pečuljičevi sodbi značilni dve protislovni tendenci: prevladujoča tendenca razslojevanja klasičnih srednjih slojev in nasprotna gibanja, ki povzročajo, da se del teh slojev obdrži, in ki navajajo k nastajanju novih družbenih kategorij. Med nove srednje sloje uvršča svobodne poklice, sloj, ki se ukvarja s terciarnimi dejavnostmi, uslužbenke in uradnike. Kar zadeva klasične srednje sloje in nove srednje sloje, dokazuje, da ne obstaja dejanska identiteta njihovih ekonomskih in političnih interesov, kot tudi to, da so posamezne skupine srednjih slojev notranje dokaj heterogene. Struktura sloja nameščencev, in ravno tako drugih srednjih slojev, na primer pokaže, da so to izredno heterogeni sloji, katerih strukturo sestavljajo različne, med seboj nasprotujoče si socialne skupine. Na vrhu piramide je gornji vodilni sloj nameščencev z načilnostmi posebne frakcije vladajočega razreda, na dnu piramidne strukture pa je sloj izvršilnih nameščencev, uradnikov, notranje spet diferen-

ciran, katerega spodnji sloji so v objektivnem položaju nemanualnih delavcev. Med obema slojema nameščencev pa je srednji sloj, ki se pojavlja i kot neposredni proizvajalec i kot nosilec nadzorno-upravljaljskih funkcij (npr. tehnična inteligenca). Heterogenost notranje strukture posameznih kategorij srednjih slojev pa Pečuljiću rabi še za to, da polemizira z razširjenimi teorijami, po katerih povzroča razvoj novih srednjih slojev nastajanje novega srednjega razreda, ki da postaja prevladujoča družbena sila, s tem pa proletarijat izgublja svoj družbeni značaj. Iz analize hitro razvijajočega se sloja, ki se ukvarja s terciarnimi dejavnostmi, je videti, da ga sestavljajo tri osnovne plasti (frakcija kapitalistov, del proletariata in mali lastniki — srednji sloji). Razvoj terciarnih dejavnosti ne povzroča potemtakem le to, da nastaja nov srednji sloj, temveč povzroča tudi razvoj in razmah delavskega razreda. Po tem sklepa, da ne nastaja nov srednji razred, ker ni mogoče poklica (zaposlenosti v terciarnih dejavnostih) enačiti z razredno pripadnostjo.

Družbeni procesi v razvitih družbah potekajo tako, da razslojevanje klasičnih srednjih slojev povzroča polarizacijo družbe v dva osnovna razreda, ki pa ni popolna, ker del klasičnih srednjih slojev obstaja še naprej, poleg tega pa nastajajo še novi srednji sloji. Pri tem pa je izredno pomembno dejstvo, da se je bistvo srednjih slojev tako preobrazilo, da večino srednjega sloja v razvitih deželah ne tvorijo privatni lastniki, temveč tiste kategorije srednjih slojev, »... katerih ekonomska baza je osebno delo in funkcija oblasti v gospodarstvu in družbenem aparatu, ne pa privatno lastništvo...« Na podlagi tega procesa izvede Pečuljić sklep, da je mogoče v tem razbrati splošno težnjo srednjih slojev, ki je v zoževanju razredne osnove kapitalizma. Brez dvoma drži Pečuljićeva analiza, da je povezanost sodobnih srednjih slojev s kapitalističnim razredom oslabiljena in da prihaja pri dokajšnjem delu srednjih slojev do protikapitalističnih manifestacij, pri drugem delu pa do povezovanja z birokracijo. Vendar menimo, da je njegov sklep o splošni težnji srednjih slojev v smeri zoževanja razredne osnove kapitalizma, do katerega pride na podlagi te analize, sporen in ga je mogoče različno razlagati. Naša razlaga tega sklepa je takšnale: za sodobne nove srednje sloje prav gotovo velja, da je družbeni položaj le-teh takšen, da niso izključno interesno vezani na kapitalistične proizvodne odnose in na kapitalistični razred; zaradi tega je mogoče sklepati, da njihov objektivni družbeni položaj pomeni zoževanje razredne osnove klasičnega kapitalizma. Toda povezanost novih srednjih slojev z birokracijo (ekonomsko in državno), s katero jo povezuje njihova upravljaljska funkcija, delno izkoriščanje dela neposrednih proizvajalcev, družbeni privilegiji itd., pospešuje krepitev socialne osnove sodobnega kapitalizma. Monopolni položaj birokracije v upravljanju ljudi in stvari, utrjevanje mezdnega odnosa in privilegiji, ki jih je birokracija deležna, so razredno-izkoriščevalski elementi in zaradi njih lahko birokratske sloje prištevamo med odločilne socialne sile, na katerih sloni sodobni kapitalizem. Spričo takšne vloge birokracije v

sodobnem kapitalizmu in povezanosti novih srednjih slojev z njo menimo, da družbeni položaj sodobnih srednjih slojev sicer zožuje razredno osnovo klasičnega kapitalizma, da pa to ne velja za socialno osnovo sodobnega kapitalizma.

V tretjem delu so zbrane Pečuljičeve razprave, ki se nanašajo na razredne spremembe v socializmu. Preden se prične avtor ukvarjati s spremembami socialne strukture v jugoslovanski družbi, razglablja o zasnovi teoretičnega okvira za proučevanje sprememb v socialni strukturi socialistične družbe. V ta okvir postavlja teoretično predpostavko (ki smo jo že omenili), da se v dolgotrajnem reverzibilnem procesu razredne razlike preobražajo v quasi razredne, te pa v družbeno profesionalne razlike, ki so pretežno nerazrednega tipa. Poenostavljeno povedano: avtor sodi, da v socialistični družbi razredne razlike najprej nadomestijo etatiistično birokratske strukture, s samoupravno družbo pa da se pojavi družbeno-profesionalno grupiranje. Ta teoretična predpostavka ima svoje racionalno jedro, ker je v socialističnih družbah mogoče dokazati spremembo klasične razredne strukture v quasi razredno-birokratsko strukturo. Pri tem pa vendar pogrešamo podrobnejše razmejitve med tisto birokratsko strukturo, ki se pojavlja v socialistični družbi, in birokratsko strukturo, ki se pojavlja v razrednih družbah. To se nam zdi pomembno tudi v povezavi z našo poprejšnjo ugotovitvijo, da je birokratska struktura prav tako socialna osnova sodobnega razvitega kapitalizma. Težje pa je mogoče dokazati tezo, da je za socialistično družbeno strukturo pomembno predvsem profesionalno grupiranje, kar je odvisno od odprave osnovnih družbenih neenakosti in je njen cilj v daljnji prihodnosti. Pri tem je namreč mogoče uporabljati le gradivo jugoslovanske družbe, ki edina med socialističnimi družbami gradi samoupravni sistem. Vendar bi nam tudi uporaba gradiva jugoslovanske strukture, po naši sodbi, ne potrdila teze o prevladujočem profesionalnem strukturiranju, ker so zelo prisotne stare in novo nastajajoče birokratske strukture. Profesionalno grupiranje poznamo tudi v razrednih družbah in je posredno in neposredno pogojeno z razredno in birokratsko strukturo. Kolikor bi trdili, da je za našo socialno strukturo najbolj značilno profesionalno grupiranje, bi hkrati morali ugotavljati nepomembnost razrednega, predvsem pa birokratskega — quasi razrednega strukturiranja. Upoštevati velja pravilne avtorjeve ugotovitve o prehodni fazi od etatiistične k samoupravni strukturi, za katero je značilna decentralizirana in neformalna birokratska struktura. Dozdeva se nam, da so za našo družbeno strukturo manj pomembne klasične razredne grupacije in da moramo njeno strukturo iskati v (neformalni) birokratski ter samoupravno-profesionalni strukturi. Ker še nobena socialistična družba po našem mnenju ni dosegla razvite faze samoupravnih socialističnih odnosov in odpravila eksistencialnih neenakosti, ostaja družbeno profesionalno grupiranje, brez birokratskih struktur, le trend dolgotrajnega razvoja socialistične družbene strukture.

Pri razpravi o dvojni naravi osamosvojenе birokracije avtor to dvojnost pojasnjuje z razrednimi elementi, značilnimi za birokracijo, in z razlikami med birokracijo in razredom; pri tem pa prav gotovo ni imel namena skončati seznama obeh vrst razlik. Pri navajanju razrednih elementov birokracije bi kazalo še omeniti njeno sorazmerno zaprtost, spričo izjemnosti in omejenosti v zvezi z možnostmi prodora v birokratski piramidni vrh. Pečuljićevo razlikovanje med razredom in birokracijo sloni predvsem na tem, da birokracija nima svoje ekonomske osnove, kar ji onemogoča, da bi se reproducirala z dedovanjem privatne lastnine, kot je to značilno za izkoriščevalske razrede. Toda pripadnost k birokratskemu sloju daje po avtorjevih navedbah bistveno ugodnejše življenjske možnosti predvsem v pogledu izobraževanja. Pomembno je, da Pečuljić opozarja na eno najpomembnejših vprašanj socializma, ki je v večjem izenačevanju možnosti za šolanje pri pripadnikih vseh slojev. Na ta imperativ socialistične družbe za odpravljanje razrednih razlik — vsaj pri nas — marsikdaj pozabljam! Če ugodnejšim življenjskim možnostim dodamo še druge prednosti, izvirajoče iz birokratskih privilegijev, je mogoče ugotoviti, da so neenaki pogoji v življenjskih možnostih in neopravičene prednosti pri startu tudi razredni elementi birokracije.

Za socialistično strukturo so, kot izhaja iz naših prejšnjih razmišljanj, pomembni deloma razredni, predvsem pa birokratski strukturni nivoji in pa družbeno profesionalni nivoji. Za le-te jemlje Pečuljić osnovo družbenega strukturiranja delovni položaj, znotraj katerega se pojavljajo funkcije pretežno fizičnega in pretežno umskega dela ter izvršilne in vodstveno nadzorne, koordinacijske funkcije. Vse številne vrste dejavnosti v družbeni delitvi dela se lahko skrhijo na skupni imenovalec, na katerem nastaja profesionalno grupiranje — na delovni položaj — in to na dve strani delovnega položaja, na različno stopnjo izobrazbe oziroma strokovno-tehnične kvalifikacije in na različno funkcijo v organizaciji družbenih dejavnosti.

Kot poglavitni dejavnik, pomemben za spremembe v socialni strukturi jugoslovanske družbe, omenja Pečuljić administrativno-etatistični (birokratski) tip industrializacije. Ko analizira spremembe posameznih strukturnih sestavin jugoslovanske družbene strukture, pogojene po gornjem temeljnem dejavniku, se najprej ustavi pri buržoaziji, kateri ne pripisuje pomembnejše družbene vloge. Zato nasprotij med buržoazijo in med nosilci socialističnih odnosov opravičeno ne označuje kot osnovna nasprotja v socializmu, s čimer kritizira teorijo, ki razredni boj v socializmu omejuje zgolj na to razsežnost. Strukturo in vzpon ter značilnosti delavskega razreda ter zmanjševanje in notranjo preobrazbo kmetov ponazarja z nekaterimi empiričnimi podatki. Politično vedenje, idejno fiziognomijo in socialno-psihološko strukturo nekvalificiranega delavca opisuje kot protislovno, kot odsev protislovnosti njegovega socialnega položaja. To posebej poudarjamo zaradi tega, ker so bili neznanstveni poskusi, da bi politične, idejne in socialno-psihološke značilnosti nekvalificiranih delavcev prikazali kot zgolj

negativne. Navajajoč podatke o tem, kako hitro pojema kmečko prebivalstvo v različnih deželah, prikaže avtor, primerjajoč jih z našimi podatki, kako izredno hiter je ta proces pri nas. Avtorjeva ugotovitev o tem, da se večja socialna distanca med uslužbenci in delavci, ki jo pospešuje beg najbolj kvalificiranih delavcev med nizko kvalificirane uslužbenke, ker smo doživljali zaradi pritiska etatiistične organizacije družbe, zahteva dodatno razmišljanje. S tem, da je del najbolj kvalificiranih, osveščenih in politično angažiranih delavcev prešel v sloj neustrezno kvalificiranih uslužbencev, so bili izgubljeni za moderno organizirano materialno proizvodnjo, novih funkcij, za katere niso bili zadovoljivo usposobljeni, pa niso mogli učinkovito opravljati. S tem procesom so se pri nas še bolj pospešeno odpirale možnosti, da so kvalificirane delavce v materialni proizvodnji nadomeščali razredno neosveščeni delavci, ki so prihajali s kmetov. Posledice takšnih socialnih premikov so bile očitne: obstoj velikega števila nekvalificiranih delavcev in formalno kvalificiranih ter pomanjkanje visoko kvalificiranih delavcev; med uslužbenci pa večina z nižjo izobrazbo, nezadovoljiv odstotek s srednjo in izredno majhen odstotek z visoko in višjo izobrazbo. Po kratkem, običajnem prikazu družbenega položaja inteligence preide avtor k orisu strukture družbene zavesti v jugoslovanski družbi.

V uvodu in v sklepnih razmišljanjih poglavja o orisu strukture družbene zavesti pri nas, lahko preberemo avtorjevo hipotezo, da se zmanjšuje socialna distanca med družbenimi skupinami, kar pa ne pomeni, da so bile odpravljene med njimi vse družbene razlike. Nesporno je, da so bile v veliki meri odpravljene klasične razredne razlike, vendar bi bilo treba tej ugotovitvi dodati še to, da se je pričela pojavljati socialna distanca na drugi osnovi. Etatiistična struktura družbe s svojo birokratsko strukturo in pa decentralizirani in neformalni birokratizem sta povzročila nastanek nove socialne distance, ki ima torej svoje korenine v novih družbenih odnosih.

Za zgodnjo fazo razvoja naše socialistične družbe omenja dvoje elementov družbene zavesti: idejo splošnega in trenutnega egalitarizma in pojmovanje o predominaciji golega fizičnega. Kasnejši fazi razvoja jugoslovanske družbe, ko je prehajala od etatiistične k samoupravni družbi, pa pripisuje tele pomembnejše elemente, ki odsevajo razvoj družbene zavesti v tej fazi: ideja delitve po delu, ideja enakosti kot dolgoročnega cilja in ideologija samoupravnosti. Prvi dve prevladujoči vrednoti imata svoj antipod v množičnih ostankih idej o uravnalovki, tretja pa v elementih ideologije etatizma.

Pri ugotavljanju tipičnih značilnosti družbene zavesti visoko kvalificiranih delavcev najprej pojasni korenine pri nas močno prisotne »mojstrske mentalitete«, ko so v prvi fazi razvoja jugoslovanske družbe delavci-mojstri zavzemali vse ključne položaje v organizaciji proizvodnega procesa in v sistemu politične moči, kar je povzročalo razliko med njihovim družbenim položajem in dejanskimi vlogami. Tako nastaja zavest o njihovi prevladujoči

vlogi. Ko začnejo prehajati, v drugi razvojni fazi, vodilne vloge v organizaciji proizvodnega procesa na druge skupine, se začenja majati položaj mojstrov, ki postajajo nestrpni do slojev pod seboj in nad seboj. Druga razvojna faza povzroči ne le propadanje mojstrskega sloja, temveč tudi vzpon modernega delavskega razreda, povezanega s samoupravljanjem in organsko rastjo tehničnega napredka. Pri obravnavi tega sloja navaja avtor njegove, prav gotovo prevladujoče pozitivne značilnosti, pogrešamo pa tega, da ne omenja nekaterih negativnih značilnosti, kar bi prispevalo k osvetlitvi protislovnosti tega sloja. Če so v tem sloju npr. prisotne močne težnje po pridobitvi ali ohranitvi privilegiranega položaja, predvsem v odnosu do nekvalificiranih delavcev, postaja opora birokraciji in torej izgubi svoje pozitivne značilnosti. Po drugi strani pa pri obravnavi značilnosti družbene zavesti nekvalificiranih delavcev ravno tako ne prihajajo dovolj do izraza protislovnosti tega sloja. Avtor se predvsem ustavlja le pri negativnostih socialne fiziognomije nekvalificiranih delavcev in navaja za prvo fazo razvoja jugoslovanske družbe tele njihove značilnosti: potenciranje fizičnega dela, ideologija surove uravnilovke in mezdna psihologija, povezana z malo lastniško zavestjo. V kasnejši razvojni fazi dodaja že naštetim značilnostim še elemente anarhoidnega pojmovanja samoupravljanja. Sodimo, da so pri obravnavi socialne fiziognomije sloja nekvalificiranih delavcev premalo izrazito poudarjene nekatere njegove pozitivne značilnosti. Zaradi neugodnega socialno-ekonomskega položaja, v katerem je ta sloj, je lahko tudi revolucionarni dejavnik, tedaj, če se zaradi njegovega družbenega položaja pojavljajo v njem težnje po napredovanju, po kvalifikaciji, po naprednejših produkcijskih odnosih itd.

Prav je, da se Pečuljić loteva tudi analize socialnega profila uradništva, to je sloja, ki so ga sociološko le malo raziskovali, kljub temu da je pomemben in številčen sloj v naši družbi. Razvoj tega sloja in to, da si je pridobil družbeni pomen, je treba predvsem iskati v administrativno-etatističnem sistemu, v katerem je prehod v uradniški sloj iz bodisi malolastniškega, delavskega ali kmečkega sloja pomenil družbeno promocijo, zato ni nepresenetljivo, da se je v prvi fazi našega razvoja ta sloj popolnoma identificiral z družbenim sistemom. Te avtorjeve ugotovitve veljajo za rutinske (nižje) uslužbenke; za višje uslužbenke pa ugotavlja njihov različni odnos do družbenega sistema: od rezerviranosti in lojalnosti na eni strani pa revolucionarne zavzetosti kadrov revolucije, ki zavzemajo ključne administrativno-upravne pozicije, na drugi strani. O uslužbencih sodi avtor, da ohranjajo v drugi fazi razvoja jugoslovanske družbe nekatere statusne privilegije (njihovo nagrajevanje pogosto ne temelji na načelu delitve po delu, ohranjajo distanco v odnosu do fizičnega dela ipd.) Ni naključje, kot je znano, da prihaja npr. v gospodarskih organizacijah do konfliktnih odnosov med proizvajalci in uslužbenci, ko uslužbenci še v marsičem krojijo usodo proizvajalcem, izkoriščajo privilegije itd. Zanimivo je npr., da tako imenovana uprava v prekinitvah dela ne sodeluje z delavci, saj so takšni protesti dostikrat naper-

jeni ravno proti njej. Po notranji diferenciaciji deli Pečuljić uslužbence v nižje in višje. Družbeni položaj prvih je v drugi fazi razvoja jugoslovanske družbe podoben v marsičem nekvalificiranemu delu, kolikor ta del sloja nima ustreznih kvalifikacij, če pa je kvalificiran, postaja objektivno sestavni del samoupravne strukture. Za visoko kvalificirane uradnike pa meni, da so akterji samoupravnih odnosov, zaradi svojega interesa po ustvarjalnosti, kar je v soglasju z razvojem samoupravljanja. Za podobne prikaze posameznih družbenih slojev velja, da se ni mogoče izogniti določenemu shematizmu. Pri sestavljanju sheme sloja uslužbencev se nam zdi, da bi bilo bolj smotno razdeliti uslužbence na nižje in srednje, ker je sloj vodilnih uslužbencev isto kot vodstveni kader, katerega obravnava avtor posebej.

Vodstveni kader označuje Pečuljić v prvi fazi družbenega razvoja kot odprt sloj zaradi njegove povezanosti z vsemi družbenimi grupacijami, iz katerih izvira. Za skico njegovega profila pa je treba omeniti, da prodirajo vanj elementi privilegijev, parcialni interesi in etatistična vizija socializma. V drugi fazi opažamo pri tem sloju težnjo zapiranja, tako da postaja njegov socialni položaj protisloven: del vodstvenega sloja je gibalno samoupravljanja, v drugem delu pa se je razvila birokratska zavest. Pozitivni del vodstvenega kadra je po našem mnenju tisti del vodstvenega sloja, katerega družbeni položaj je zasnovan na delu in na ustreznih kvalifikacijah. Korenine položaja birokratskega dela vodstvenega sloja so v marsičem v dejstvu, da opravlja funkcije, neskladne s stvarnimi kvalifikacijami, ustrezno položaju, ki ga zavzema v sistemu politične moči.

Končno oriše avtor še družbeni položaj tehnične inteligence, o kateri meni, da je bila v prvi razvojni fazi labilna in potisnjena pod stvarno raven, ker so bile strokovne odločitve podrejene političnim odločitvam. V drugi fazi se njena družbena pozicija spremeni, dobi primernejši družbeni položaj. Profil tehnične inteligence pa se giblje od strokovnega nevtralizma in tehnokratizma do racionalnega samoupravljanja. Moderna proizvodnja povzroča tesnejše integriranje tehnične inteligence s sloji kvalificiranih delavcev in tehnikov.

Ker smo nekatere pozitivne značilnosti Pečuljićevega dela že omenili, nam za sklep preostane le še tole: njegovo delo pomeni ustvarjalno razvijanje marksistične misli, kar uresničuje ne nazadnje tudi s kritičnim odnosom do nemarksistične misli in z uporabo njenih racionalnih elementov. Pri tem tudi ni mogoče prezreti tolikokrat prestresanega problema o odnosu med teorijo in empirijo, katerega je avtor s prikazanim delom razrešil v prid teze o nujnosti medsebojne prepletenosti teoretičnih in empiričnih prijemov.

V posameznih prispevkih polemizira avtor z različnimi stališči (npr. socialdemokratskim, stalinističnim), ob tem pa pogrešamo polemiko z aktualnimi stališči naše teorije, saj številne teoretične probleme, vezane na socialno strukturo v socializmu, obravnava dokaj različno in marsikaj s tega področja je še premalo raziskano

in nedognano. V Pečuljičevem izboru esejev ne zasledimo globlje razprave o problematiki delavskega razreda v socializmu. Teoretična obrazložitev tega problema, o katerem se teoretična stališča precej razhajajo, je osnova za nadaljnje razmišljanje o socialni strukturi v socializmu. Ker je bil predmet avtorjevega raziskovanja družbene zavesti omejen, ni izdelal popolne skice o družbeni zavesti vseh pomembnejših slojev jugoslovanske družbene strukture, tako da je družbena zavest pomembnega sloja — privatnih lastnikov produkcijskih sredstev, in skupine sloja inteligence — humanistične inteligence — ostala neobdelana; zato je njegova skica strukture družbene zavesti jugoslovanske družbe ni zaokrožena celota.

V naših znanstvenih prizadevanjih bi za vnaprej upravičeno pričakovali več medsebojne polemike o temeljnih strukturalnih elementih v socialistični družbi, pa tudi skupnega znanstvenega prizadevanja, usmerjenega h kompleksni raziskavi socialne strukture jugoslovanske družbe.

PETER KLINAR

Machiavellijev »Vladar«

V naši prevodni literaturi že kar trajno pogrešamo pobud, ki bi omogočile širšemu krogu slovenskih bralcev, da se seznanijo z bistvenimi dosežki zgodovine politične misli. Če odštejemo nekaj del (pri tem imam v mislih predvsem Rousseaujevo *Družbeno pogodbo*, ki jo je pred leti izdala Cankarjeva založba), je na tem področju ledina še popolnoma nezorana. Celo iz marksistične klasike, pojmovane v širšem smislu, še vedno čakamo na prevode takšnih del, kot je Marxova *Kritika Heglove filozofije države*, kot so politični spisi Rose Luxemburg, G. Lukásca, Antonia Labriole, Buharina, nekatera dela Trockega, kot so družbenopolitični spisi Antonia Gramscija*

itd. Da ne govorimo o splošni zakladnici politično-filozofske tradicije, ki bi morala postajati čedalje bolj, spričo političnega osveščanja — in zaradi njega — nepogrešljiva sestavina politične kulture slehernega družbeno angažiranega delavca. Kdaj bomo Slovenci dobili prevode takšnih del, kot so Platonova *Država*, Aristotelova *Politika*, Lockovi *Dve razpravi o civilni vladi*, kot je Montesquieujev *Duh zakonov*, Heglova *Filozofija prava*, Millova razprava *O svobodi* in de Tocquevillov politični opus? Katera založba lahko v današnjih razmerah prevzame nase tveganje, da si zastavi vsaj dolgoročno takšno obsežno in zahtevno nalogo? Da tudi takšna naloga dobiva v naši sredi svojo življenjsko upravičenost, o tem ni treba prepričevati nikogar, ki

* Nekatera Gramscijeva dela in izbor iz omenjene Marxove *Kritike* namerava izdati CZ.

sledi notranji nujni našega časa in prostora.

V razmerah takšnega pomanjkanja prevodov iz tuje klasične politične misli je izid slehernega novega dela dogodek. In posebej, če dobimo v roke takšen spis, kot je Machiavellijev *Vladar*.** Zakaj to ni delo, ki bi bilo namenjeno zgolj kabinetnim samotarjem, marveč je po svojem izvoru, motivaciji, izvedbi in stilu dostopno zelo širokemu krogu bralcev. Nastalo je v začetku 16. stoletja v Italiji in je bilo predvsem odgovor na žgočo potrebo časa. Toda hkrati je v njem precej prvin, ki presegajo zgodovinski trenutek in se vpletajo v zapleteno protislovje moderne politične zgodovine in tudi naše sedanjosti.

Machiavelli, ki je bil predvsem človek politične prakse, izkušen v diplomatskih spretnostih in v vojaških veččinah, prežet z globoko antično, zlasti rimsko tradicijo, je bolj kot kdorkoli pred njim občutil praktično potrebo, da se na številne državnice in mesta razbita Italija združi v enotno politično telo. Ta ideja je bila osnovni motiv njegovega dela, in kdor prezre to okolnost, lahko, kot se je dostikrat dogajalo, popolnoma napačno oceni njegovo vsebino. Žar, s katerim v zadnjem poglavju *Vladarja* Machiavelli kliče po vodniku, ki bo združil politične razbitine v novo politično tvorbo, je bolj podoben preroškemu navdihu kot

hladni analizi. V njem je najbolj videti, da gre, kot je zapisal Gramsci, pri tem Machiavellijevem delu bolj za »politični manifest« kot za filozofsko politični spis.

Vladar je torej predvsem akcijsko delo in je tudi po svoji izpeljavi takšno. V njem ne gre za to, da se konstruira abstraktni ideal in postavi nasproti stvarnosti. Vendar bi bili zelo daleč, če bi videli v tem delu zgolj odsev tega, »kar je«. Machiavelli ima pred seboj smoter, torej tudi normo akcije. Ta smoter ni bila obramba obstoječih političnih metod in institucij. Njegov namen ni bil prikupiti se temu ali onemu vladarju, opravičiti to ali ono dejanje. Njegova želja je bila izraziti zgodovinski trenutek, da »ubere svoje ravnanje z naravo časov«, kajti »če se časi spremenijo in razmere sprevržejo, propade«, kdor »ne spremeni načina svojega ravnanja«. — Potreba časa pa je enotna država, osvobodjena fevdalnih meja in omejenosti, notranjih vojaških konfliktov in tujega gospostva. Potreba časa je »novi vladar«, ki bo sposoben uresničiti ta temeljni smoter, ki bo vzpostavil »novo vladavino« zoper fevdalno provincialistično razcepljenost.

Temu kandidatu za »novega vladarja« daje Machiavelli podrobna napotila, kako naj ravna. Čeprav govori tudi o ohranitvi že pridobljene, na dednem naslovu zasnovane oblasti, je to le bežen motiv, ki se popolnoma zgubi pod težo skrbi za »novega vladarja«. Zato ga predvsem zanima, kako se pridobi oblast, ki je še nimaš, in kako se na novo pridobljena oblast lahko ohrani. Machiavellijevi nasveti imajo dve obliki. Najprej razpravlja,

** Niccolò Machiavelli, *Vladar*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1966. Prevedel in opombe napisal Niko Košir. Sprema beseda *Vlado Vodopivec*. Pravzaprav je to že drugi prevod *Vladarja* v slovenščino. Prvič je izšel v našem jeziku v prevodu A. Prepeluha po prvi svetovni vojni.

grobo rečeno, o različnih načinih pridobitve oblasti (npr. o novih vladavinah, pridobljenih z lastnim orožjem in podjetnostjo, s tujim orožjem in tujo srečo, s hudodelstvi itd.). Iz zgodovinskih ponazoril izpelje splošne nasvete, ki naj se po njih ravna novi vladar, če hoče, da bo politično veljal, to je, da bo učinkovit. Samo za primer navedimo, da so ti nasveti različni, če gre za vladavino, kjer vlada absolutni despot, ali pa državo, kjer je vladarjeva kompetenca omejena z dednim plemstvom; da Machiavelli zelo skrbno naroča, naj novi vladar nikakor ne okrepi svojih nasprotnikov; posebej opredeljuje načine, kako je treba vladati deželam, »ki so pred zasedbo živele po svojih postavah«. Nasveti se v tem primeru celo zelo razlikujejo: takšne dežele »obdržiš na tri načine: prvič, če jih razdeleš; drugič, če greš osebno tja prebivat; tretjič, če jim dovoliš živeti po njihovi postavi, jemlješ od njih davek in osnuješ oligarhično vlado, ki skrbi za ohranitev njihovega prijateljstva«.

S tem pa smo že na pragu druge vrste nasvetov, ki se obračajo naravnost na vladarja. Zanima ga predvsem, kje so viri ugleda ali prezira vladarja, ali je bolje, da imajo podložniki vladarja radi ali da se ga boje, ali naj vladar drži dano besedo, kako naj se izogiba zaničevanju in sovraštvu, kako si pridobiva ceno med ljudmi, kakšne tajnike naj zbira okrog sebe, kako se naj izogiba lizunom.

Odgovori na ta vprašanja so prav tako značilni, kot so vprašanja sama. Machiavelli sam opozarja, da se pri razpravljanju o njih »ne bo držal utrtih poti«. Bilo bi dobro, če bi vladar imel

vse lastnosti, ki veljajo v javnem mnenju za dobre. Toda če bi se vselej ravnal po kreposti, bi izgubil oblast, ki mu mora biti najvišji smoter. Vladarju mora biti deveta skrb, če ga imajo za okrutneža, »le da drži svoje podložnike skupaj in da so mu zvesti«. Velike reči so storili ravno tisti vladarji, ki se niso menili za dano besedo. Vladar mora posnemati leva in lisico, mora biti močan in zvit. Mora se bati zarot, tem pa se bo izognil, če bo užival zaupanje ljudstva, ki bo poroštvo za neuspeh zarotnikov; vladarji morajo neprijetne zadeve prepuščati v upravo drugim, sebi pa delitev milosti. Če te ljudstvo sovraži, se zmeraj najdejo tujci, ki mu priskočijo na pomoč. V očeh javnosti mora veljati, da vladar ceni sposobnosti, da daje zavetje nadarjenim ljudem in podpira umetnost. Ljudje morajo v njem videti posebljeno človekoljubnost in dobrotljivost, vendar pa mora hkrati ohraniti do podložnikov tisto razdaljo, ki mu zagotavlja dostojanstvo. Vladarjevi neposredni sodelavci, ministri, so sila pomemben člen v verigi njegove moči. »Prvo, po čemer lahko sklepamo o bistrini duha kakega gospoda, so ljudje, ki jih ima okrog sebe.« Treba je storiti vse, da vladarjevi ožji sodelavci ne bodo mislili na svojo korist, marveč samo na vladarjevo. Toda tudi vladar mora misliti nanje, mora jih spoštovati, poskrbeti, da obogate, in jih navezati nase s častmi in službami. Posebej se mora vladar varovati lizunov. Pokazati mora, da ceni predvsem resnico, to pa si sme dati povedati le od ožjih sodelavcev.

Ali je Machiavelli potemtaka »makiavelist«? Ali zmerom

in v vsakem primeru opravičuje vsa sredstva, le da peljejo h kakršnemu koli smotru? To so mu očitali predvsem tisti, ki so dejansko uporabljali v svoji politični praksi predvsem tiste metode, ki jih je Machiavelli tako odkrito opisal. Toda pri tem znamenitem Florentincu ni šlo za poljubni smoter, niti ni odobral v absolutnem smislu moralno oporečnih sredstev. Izhodišče svoje metode je sam prav dobro opisal, ko je dejal, da ima namen »odkrivati tisto, kar je dejansko res, ne pa tistega, kar si glede tega kdo izmisli«. Dejansko res pa je bilo, da z načeli privatne morale in ljubezni do bližnjika nisi imel kaj početi v svetu, ki je bil razdrobljen, v katerem so fevdalni anahronizmi in partikularizmi z ognjem in mečem, s silo in prevaro branili svoje otočke interesov. In Machiavelli kot človek akcije je prav dobro vedel, da zoper takšno stanje lahko velja le morala »zob za zob«, če hočeš biti zgodovinsko prisoten, to je, če naj se smoter utelesi v objektivnih družbenih in političnih institucijah.

Machiavelli torej ne zagovarja nemoralnih sredstev za vsako ceno. Vendar tudi ni prerok nepogojenega kategoričnega imperativa. Njegova načela so pogojena s spoznanjem, »da znaš neprilike oceniti in najmanj hudo vzeti za dobro«. Torej merilo ni hudo, marveč dobro, ki je glede na odnos političnih in družbenih sil še mogoče. Okrutnost ni sama po sebi boljša od milosrčnosti, toda če lahko prevelika milosrčnost pripelje do neredov, ki povzročajo še hujšo krutost, je »manjše zlo«. Nezvestoba dani besedi ni sama po sebi idealna

norma obnašanja. Toda če politično deluješ v razmerah, kjer nihče ali skoraj nihče ne drži besede, ali lahko, če hočeš zmagati, ravnaš drugače? Z drugimi besedami: zgodovinsko locirano to pomeni, da se državna enotnost zoper fevdalno razdrobljenost ne da doseči iz čiste moralistične pozicije, marveč s stvarno akcijo v svetu, ki se stvarno upira spremembi sveta. Machiavellijeva »moralna« načela niso torej makiavelistična v tem smislu, da bi popolnoma prezrla vsako moralo. Naperjena so predvsem zoper nadzgodovinsko moraliziranje, zoper prazno lepodušništvo in nepogojno kategoričnost, ki se praktično obeša zmerom na zgodovinski empiricizem — v Machiavellijevem času na fevdalizem. Po svoji zgodovinski pojavi obliki so ta načela predvsem pomenila upor zoper dano stanje stvari in v tem upor tudi absolutizacijo upora: prostor, ki ga je Machiavelli posvetil sredstvu, je bil vsekakor glede na smoter absolutiziran in v tem prostoru so se zlahka gibali vsi kritiki in privrženci »makiavelizma«. Za to prostorsko inflacijo pa se v resnici skriva revalorizacija smotra v času. Ta smoter je po prostoru v »Vladarju« skromen, toda po svoji zgodovinski prisotnosti v resnici predpostavka vseh sredstev, ki jih Machiavelli prišepetava »novemu vladarju«. Tako da se navsezadnje pokaže, da Machiavelli ne absolutizira sredstev, marveč smoter, to je državni razlog. Ta je tisti absolut, ki stoji kot skrajna meja v Machiavellijevi politični misli. Kot potreba časa je bil ta smoter dejansko v takratni dobi absoluten, in kolikor je Machiavelli bolj kot njegovi sodobniki spoznal to

nujo, ni bil le pozitivist, ki opisuje vsakdanje zvijače praktične politike, marveč tudi vizionar, ki napoveduje epoho. Toda kolikor je čas relativiziral državni razlog in kolikor je zgodovina problematizirala tudi državo kot smoter, se je tudi Machiavelli-jeva politična misel morala umikati pred novimi horizonti in novimi spoznanji: kot vsaka misel je ostala otrok svoje dobe. Nova vprašanja, ki so jih sprožila kasnejša stoletja in ki so se začela najprej predvsem vrteti okrog problema, katere so meje državne oblasti in kakšne pravice ima državljani nasproti njej, kasneje pa tudi okrog tega, kako zgodovinsko preseči državni razlog kot od posebnega in osebnega življenja ločeno eksistenco, pa nova metodologija, ki se je čedalje manj ukvarjala z zgledom zgodovinskih analogij in psiholoških motivacij in čedalje bolj z analizo dejanskih socialnih predpostavk in funkcij politike — so v marsičem presegla Machiavelli-jevo politično teorijo.

Toda Machiavelli pomeni vendarle za zgodovino sodobne politične znanosti v nekem smislu več kot marsikateri drug politični mislec moderne dobe; bil je prvi, ki je politiko obravnaval kot samostojno področje. Država, ki je dolgo časa kot osrednja kategorija obvladovala politično misel, je šele pri njem dobila svoj moderni pomen. Tudi v stvarni zgodovini se je začel globlje uveljavljati tisti proces, ki je pripeljal sčasoma do »politične države«, do čedalje večje zgodovinske alienacije in abstraktizacije politike kot posebne dejavnosti. V takšnih razmerah je bila in je politična praksa tudi bolj ali manj »machiavelistična«. In do-

kler bo obstajala takšna »politična država«, dokler se in kolikor se politika vrti okrog vprašanja oblasti, tako dolgo in toliko bodo tudi aktualna Machiavelli-jeva razmišljanja. Sporočila s prizorišča svetovne politike XX. stoletja zgovorno govore o neskrupuloznosti sredstev, ki jih uporabljajo za doseg ali ohranitev gospostva. Protislovni zapleti v notranji politiki sodobnih držav v marsičem ponavljajo ali pa še bogatijo pestro sceno sredstev in metod za doseg prevlade nad ljudmi.

Kdor vse to dogajanje povezuje z Machiavelli-jevim imenom, mu dela hudo krivico. Kajti njemu je šlo v konkretnem zgodovinskem položaju za enotnost in politično neodvisnost nacije. Njegovi nasveti niso bili, kot je zelo lepo poudaril Gramsci, namenjeni tistim, ki so že poznali tehniko političnega boja. Veljali so predvsem onim, ki »še ne vedo«, torej predvsem »ljudstvu«, »narodu«, »mestni demokraciji«. Tudi v sodobnem svetu njegovo delo ne opravičuje tistih, ki trošijo smrt, postavljajo oligarhične vlade in se z vsemi sredstvi podzemnega delovanja upirajo novi potrebi časa, ki je danes tako nacionalna kot socialna svoboda. Njegovo delo uči predvsem tiste, ki še ne vedo, kako se upreti proti sredstvom leva in lisice, s katerimi sile dominacije vsiljujejo svojo voljo narodom in ljudem.

Vendar tudi ta šola, kot je pokazala zgodovinska izkušnja, utegne biti zelo draga, če je ne kontrolira kriterij tiste revolucionarne prakse, ki izloča tehniko boja za oblast in samo oblast iz središča političnega bivanja človeka, ljudi in človeštva.

A. BIBIČ

Temelji obče sociologije

Ne več tako majhna vrsta socioloških učbenikov in podobne uvaljalne literature, ki je začela pri nas poživiljeno izhajati šele v zadnjih petih in nekaj letih ter širiti našo vednost o čedalje pomembnejši družboslovni vedi, kakršna je sociologija, pomeni po vsebinski, kakovostni plati v resnici skromnejši dosežek, kot ga pa na videz obeta visoka številčnost tovrstnih izdaj. V teh letih smo se nekako navadili, da se domala vsaka naša študijska sociološka knjiga pojavlja vsaka na svojem republiškem trgu, kot da bi veljalo pravilo, da gre zaupati le domačemu republiškemu avtorju. Pisci, ki bi bili resnično kos zahtevam in obsežnemu področju sociologije, pa seveda niso razvrščeni po republiških merilih. Zato smo sedaj priča tudi nekaterim nadvse tveganim, neodgovornim in zato nujno tudi ponesrečenim poskusom nekakšnega lahkotnega pisanja socioloških učbenikov za vsakdanjo rabo na posameznih šolah in v posameznih republikah. Avtorji, katerih že strokovni profil in znanstveni interes ne ustrezata zmerai, se v kozmosu socioloških vprašanj lotevajo tudi takšnih, ki terjajo temeljitejše znanje in preučevanje, ne pa zgolj nekreativno ponavljanje že dolgo znanih socioloških premis ter bolj ali manj spretno sistematiziranje temeljnih in postranskih družboslovnih dejstev v neizvirno sociološko lepljenko z zvanečim naslovom Sociologija.

Tudi o tisti četverici ali peterici avtorjev socioloških učbenikov, ki so se pri nas uveljavili (nekateri celo zunaj domačih republiških meja) in ki jih lahko štejemo za avtoritativne pisce temeljne sociološke literature, ni moč trditi, da bi se med njimi razvijala kaka bistvena diferenciacija, ki bi temeljila na njihovih različnih strokovnih in interesnih afinitetah posameznih poglavij sociološke vede. Še zmeraj se zdi neuresničljiva ideja in potreba, da bi izbrana skupina družboslovcev s skupnimi prizadevanji in smotrno delitvijo dela napisala res v vseh bistvenih vprašanjih poglobljeno temeljno študijsko sociološko delo, ki bi s svojo znanstveno reprezentančnostjo premagovalo vse upravičene in neupravičene republiške sociološke partikularizme. Le na tak način (ki se ga v državah z močnejšo družboslovno tradicijo že dolgo oprijemajo) bi mogli preseči razdrobljenost dosedanjih posamičnih naporov, da se tudi v učbenikih posredovana sociološka veda normalno organsko razvija in bogati z upoštevanjem novih spoznanj mejnih družbenih ved kot tudi s črpanjem iz teoretično premalo rabljenih rezervov izkustvenih dejstev empirične sociologije.

Avtor nedavno izšlih »Temeljev obče sociologije« se je bržkone zavedal, da njegov znani, v več izdajah in v več republikah upoštevan učbenik »Sociologija« potrebuje ponoven kritičen pre-

gled ter osvežitev z doslej še neupoštevanimi sistemskimi in problemskimi novostmi pri obravnavanju sociološke snovi v učbeniških okvirih.

Nova, v nekem smislu modernejša sistematika, ki jo je J. Goričar uporabil pri razvrščanju snovi v omenjenem delu, že sama po sebi pomeni pridobitev, ki jo bo poznavalec njegove prve izdaje hvaležno sprejel, ker odpravlja prejšnjo dokajšnjo notranjo nepovezanost materije z njeno oblikovanostjo v bolj organski celoti. Drugačno sistematiko pa je narekovala predvsem vrsta poglavij, ki jih prva izdaja ni vsebovala ali pa jih je omejnala le mimogrede.

Da bi v predelani knjigi napravil prostor povsem novim ali pa razširjenim poglavjem, ki obravnavajo posamezne vidike družbenih struktur, je bil avtor prisiljen izpustiti ali pa skrajšati nekatera poglavja iz prve izdaje. Brez strahu, da bi učbeniku s tem kaj škodil, je v celoti izpustil poglavje o metodah sociološkega preučevanja. Metodologija sociološkega raziskovanja je že tolikanj specifična strokovnost sociologov-raziskovalcev, da ne sodi v učbenik splošne sociologije, in to tem manj, ker ne vzbuja interesa niti pri laiku, strokovnjaku pa v svoji pavšalno opisani, neeksaktni obliki tudi ne more koristiti. Dejstva, da ima sociologija kot znanost tudi svoje raziskovalne metode, v učbenikih ni potreba posebej predstavljati.

»Temelji obče sociologije« vsebujejo tudi manj v posebnih poglavjih prikazanih t.i. »zgodovinskih pregledov« teh ali onih teorij in pojmovanj, ki s svojo razvlečenostjo samo meglijo splošno preglednost nad snovjo.

Pisec se je ognil prikazovanju nekaterih starejših smeri v meščanski sociologiji, ki v svoji kuriozitetni preživelosti dandanes nimajo večjega vpliva na sodobno občo sociologijo. Tudi s tem, da je avtor izpustil bolj ali manj samo faktografske opise družbenoekonomskih formacij, ki sodijo bolj v okvir zgodovinskega kot pa sociološkega znanja, novo delo ni v ničemer bistveno izgubilo na tehtnosti in preglednosti. Res pa je, da vse te redukcije predpostavljajo, da bo bralec tako prenovljene sociološke učne knjige razpolagal vsaj s srednješolskim poznavanjem zgodovinskih dejstev, potrebnih za razumevanje in ilustriranje socioloških abstrakcij in sintez.

Snovi začetnega poglavja »Človek in njegovo bistvo« posveča Goričar tokrat nekoliko več pozornosti. Temeljiteje obdeluje problematiko prirodnih in družbenih determinant, ki pogojujejo fenomen človeškega. V kritičen pretres jemlje ob tem geografsko šolo v sociologiji, ki predstavlja šolski primer za tako imenovano teorijo faktorjev, ki »od zunaj« učinkujejo na družbeno dogajanje. Pohvalno je tudi, da je v tem poglavju nekoliko širše obravnavano generično bistvo človeka, čeprav avtor pri tem ne preseže znanih ugotovitev klasikov marksizma. Ob kritiki poskusov meščanske sociologije, ki v skladu s svojimi interesi »odkriva« gibala človekovega razvoja in išče »bistvene« človekove lastnosti, bi avtor bržkone koristil delu, če bi mu dodal nekatere novejšie ugotovitve in subtilnejša razmišljanja marksistične antropološko-filozofske misli. Zdi se, da bi se osvetlitev družbenega človeka tudi na tej

ravni lepo ujemala s sodobnimi potrebami in težnjami, da ob so-
očenju z mnogimi sedanji na-
zvest ljudi učinkujočimi filozo-
fijami o človeku pospešeno raz-
vijamo marksistično teorijo člo-
veka.

Potem ko avtor v poglavju
»Struktura družbe« kritično za-
vrne nekatere označitve pojma
družbene strukture, se pri iska-
nju bistvenih sestavnih delov
družbenih struktur nasloni na
element družbenih odnosov.
Družben odnos kot element, se-
stavina družbenih struktur ne
dopušča, da bi se iskanje bistve-
nih sestavin družbenih struktur
zreduciralo na atomističnega člo-
veka-posameznika. Na družbenih
odnosih kot temeljni sestavini
vseh družbenih struktur avtor v
skladu z marksističnim pojmo-
vanjem družbe smiselno gradi sre-
diščno poglavje svoje knjige:
»Posebne družbene strukture in
nekateri njihovi elementi«. Na-
zorno prikazani različni nivoji
vsebine družbenih odnosov vse-
bujejo znano marksistično spo-
znavnoteoretično shemo: obče,
posebno in posamično. Na dokaj
nov, neizrabljen način je s pri-
merom dedovanja kulturne dedi-
ščine, ki jo vsaka generacija dobi
že kot objektivno danost od
prejšnjih generacij, prikaže av-
tor objektivno naravo najpo-
membnejših družbenih odnosov.
V naravni luči razgrne problem
področja »hotenega, zavestnega
ravnanja ljudi, ki je samo delček
v tistem velikem kontinuumu, ki
ga imenujemo družbeno dogaja-
nje« (preteklost je vsebovana v
sedanjosti, ki pogojuje prihod-
nost).

Goričar najprej določi raz-
merje med družbenim odnosom
in družbenim procesom, ki je raz-

merje med odnosom kot obliko
ter procesom kot vsebino, aktiv-
nostjo ljudi v danem odnosu.
Nato pa poda klasifikacijo druž-
benih procesov oziroma odnosov.
Poglavitni obrisi klasifikacijske
sheme družbenih procesov so bili
dognani že v Simmelovih in Wie-
sejevih formalistično-relacioni-
stičnih analizah družbenega živ-
ljenja. Goričar je pri nas med
prvimi, ki je kritično sprejel in
uvrstil v sistematiko svoje knjige
za sodobno sociološko empirijo
nedvomno v marsičem uporabne
lastnosti te klasifikacije družbe-
nih odnosov.

Klasifikacija temelji na dveh
temeljnih skupinah procesov:
skupina približevalnih (konjunk-
tivnih) procesov, ki se glede na
stopnjo intenzivnosti in značaj
prilagajanja še naprej delijo na
procese kooperacije, akomodacije
ter asimilacije, ter skupina dis-
junktivnih procesov, ki se glede
na različno stopnjo odbijanja ali
neprilagajanja delijo na konflikt-
ne procese, procese nasprotova-
nja ter procese tekmovanja kot
najblažjo in najpogostejšo obliko
disjunktivnih procesov. Avtor je
poskušal s primeri ilustrirati
značaj posameznih tipov teh
procesov ter opomniti na po-
membnost proučevanja vzrokov
in načina potekanja teh procesov
v naši družbeni stvarnosti. Pri
tem je enostranost teh procesov
dopolnil z opozarjanjem na kom-
pleksnost značaja večine druž-
benih procesov v vsakdanjem
življenju, posebej še produkcij-
skih odnosov, katerih najemi-
nentnejši izraz je ravno lastnina.

Tudi v poglavje o »Družbenih
skupinah« vnaša J. Goričar no-
vejše ugotovitve in poglede. Spo-
znanje, da vsa človekova eksis-
tenca in delovanje poteka v

okvirih najrazličnejših družbenih skupin, narekuje avtorju posebno pozornost do te sorazmerno še zelo neraziskane, čeprav znanstveno aktualne problematike. Že definiranje družbene skupine je kaj pogost predmet spora med različnimi sociološkimi avtorji. Mnenja se križajo tudi pri izbiri konstitutivnih elementov družbene skupine. Goričar na koncu pristane na takole definicijo: »Družbena skupina je kohezivna, strukturirana in gibljiva tvorba množice ljudi, ki se zaradi svojih potreb udeležujejo skupnih dejavnosti, stopajo pri tem v različne medsebojne odnose in ustvarjajo elemente skupne kulture.«

Sodobna sociološka literatura določa klasifikacijo družbenih skupin na podlagi različnih kriterijev. Najbolj znana je tista, ki izhaja iz poglavitnih in splošnih družbenih funkcij, ki jih ljudje opravljajo prek skupinskih aktivnosti. Tako lahko opazujemo ekonomske, sorodstvene-družinske, vzgojno-izobraževalne, politične, rekreacijske, kulturne ter verske skupine. Delitev skupin gre lahko tudi po stopnji organiziranosti, ki označuje posamezne skupine. Znana je tudi delitev na primarne in sekundarne ter vertikalne in horizontalne skupine.

Povsem novo poglavje v Goričarjevi knjigi pomeni problematika lokalnih skupnosti, torej problematika, ki je v zadnjih letih močno pritegovala znanstveni interes raziskovalcev in ki je s svojimi dognanji tudi zaslužila pozornost piscev elementarnih del obče sociologije. Taka asimilacija empiričnih ugotovitev posameznih socioloških disciplin s teoretičnimi spoznanji obče so-

ciologije je nujna ter lahko obema le koristi. V prid življenjskosti obče sociologije je, če bo mimo globalnih obravnavanj družbenega dogajanja poskušala najti njihovo aplikacijo tudi na nižjih, manj splošnejših ravneh.

Knjiga vsebuje dve zanimivi poglavji o podeželskih in mestnih skupnostih.

Posebno poglavje obravnava družbene institucije, njihove značilnosti, funkcije in klasifikacijo. Za bralca pa bo privlačnejše obravnavanje družbene stratifikacije. Kaže, da je ta končno le dobila domovinsko pravico v naših socioloških učbenikih. Avtor bi storil še korak dlje, če bi opazovanja o virih družbene diferenciacije, o družbenem položaju posameznikov in slojev ter kriterijev zanj še bolj apliciral na družbene razmere v socialistični družbi.

Tudi s poglavjem o geografski ter družbeni mobilnosti, njenih vrstah in učinkih je avtor dokazal svoj poživljeni občutek za nova, dandanes živa vprašanja, ki so v žarišču številnih raziskovalnih prizadevanj. Podobno ugotovitev lahko pripišemo Goričarjevi večji vnemi, osvetliti pojav birokracije kot posebnem sloju v sodobnih družbah. Vsa ta vprašanja, ki se jih domača družboslovna publicistika in tudi pedagoško delo na univerzi doslej sicer nista izogibala, so, čeprav z zamudo, sprejeta tudi v sociološki učbenik. S tem je bila potrjena realnost problematike, ki jo obdelujejo.

Avtor »Temeljev obče sociologije« se sicer že v predgovoru opravičuje zaradi pičlosti prostora, ki ga je v knjigi odmeril problematiki družbenih zavesti. (V skopih obrisih nakaže le ne-

kaj klasičnih misli v zvezi z moralo in religijo.) Resda ne moremo drugega, kot da pritrdimo njegovi ugotovitvi, da bi silna obsežnost problematike oblik družbene zavesti nikakor ne mogla dobiti dovolj upravičenega prostora v knjigi, pa se ohranja občutek, da ostaja prikaz družbene biti človeka nepopoln, če ne upošteva tudi oblik manifestacij človekovega duha, ki se v vsej svoji neizmerni zapletenosti spočenjajo iz človekove družbene biti. Res je, da se z nekaterimi

oblikami družbene zavesti formalno ukvarjajo ustrezne posebne sociologije. Vendar pa smo še daleč od tega, da bi se lahko postavili tudi z bolj sistematičnimi prikazi temeljev te ali one specializirane sociologije. V takih razmerah pa bi ne skrčenje, temveč poglobljanje in razširjanje tovrstne problematike moglo samo še prispevati k sicer pomembni sistemski, predvsem pa snovni obogatitvi in aktualizaciji nove Goričarjeve knjige.

MARJAN TAVČAR

LIVIO SICHIROLLO

Dialektika

Od Homerja do Aristotela

Avtor je v knjigi, ki jo je izdal v nemščini,¹ v zaokroženo logično celoto uredil nekatere svoje znanstvene razprave s tega področja; najprej so bile napisane v italijanskem jeziku, razen dodatka »Hegel in grški svet«. V svojih študijah, ki se jih je intenzivno lotil v letu 1960, poskuša odgovoriti na vprašanje: Kaj je pravzaprav dialektika in kakšen smisel ima lahko danes zgodovina antične dialektike? — ter dojeti moment, kjer se dialektika, dialektične forme razlikujejo od filozofije. Moment njune istovetnosti ga tu trenutno ne zanima. Analize teh problemov se avtor loti s stališča določenega

pojmovanja odnosa med filozofijo in stvarnostjo, realitet. Te predpostavke je avtor tudi nakazal. Ta zveza je bila zgodovinsko predstavljena z dialektiko in filozofija manifestira svoj dialektični značaj, če se zave svojega odnosa do stvarnosti, sicer je filozofija mistifikacija. Ne sprejema znanega zelo priljubljenega pojmovanja filozofije, češ da rešuje filozofija večne, brezčasovne, nespremenljive probleme, ampak da odgovarja na vprašanje in probleme, ki jih postavlja njen čas. Filozofijo je torej treba v Heglovem in Marxovem smislu razumeti kot »najvišji cvet« epohe in kot potrebo časa. Takšno stališče priznava zgodovinski odnos filozofskih problemov do stvarnosti in za-

¹ Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim 1966.

vrača skrajni logični imanentizem, češ da se filozofski problemi obnavljajo in živijo v vsaki generaciji zgolj zaradi svoje logične — genetične nujnosti in svoje problematičnosti in nerešljivosti. Eden zgodovinskih temeljev navidezne nezgodovinskosti filozofskih problemov je gotovo v tem, ker še vedno obstajajo nekateri obči elementi, odnosi stvarnosti, iz katerih so vzniknili »večni problemi«. Ta navidezno nezgodovinski značaj vedno istih, nepremenljivih problemov pa se vedno ohranja zaradi različnih zgodovinskih potreb, motivov, spremenjenega družbenega življenja samih filozofov, iz katerega raste nov odnos do tradicije. Za sedanji in prihodnji položaj filozofov bo verjetno čedalje bolj zanimiva podoba predsokratskih mislecev ali mislecev porajajoče se meščanske družbe, ki so bili hkrati politiki, znanstveniki, inženirji in filozofi. Sami vzroki istega rezultata pa so popolnoma nasprotni: v prvem primeru se je tak celostni profil lahko izoblikoval na podlagi revne delitve dela, v naši dobi pa ravno zaradi silno bogate delitve dela, ki ravno zaradi tega bolj kot kdaj prej postavlja zahtevo integracije, celovitosti.

Že samo rojstvo dialektike v njeni izvirni obliki kot dialog kaže na razpravljanje s politično stvarnostjo. Lahko bi rekli, da so bili ravno klasiki marksizma tisti, ki so vzpostavili spet ta izvirni odnos dialektike in politične stvarnosti, ko so jedro Heglove dialektike izrazili v političnem jeziku, da je le-ta po svojem bistvu revolucionarna in kritična, da v razumevanju obstoječega vidi njegovo minljivo stran. Spomnimo se, da je že

mladi Marx zapisal, da je prihodnost filozofije v njeni povezavi s politiko in da je treba preteklost privleči na dan, ne pa ravnati z njo kot s strašilom.

Dialektika vsebuje v sebi pomen logosa, legei, zato je treba najprej osvetliti njegov pomen. Pisec navaja misel Fourniera, da na začetku svoje zgodovine logos vzbuja razmerja in šele kasneje prevzame pomen izreči nekaj na urejen način. Sam logos predstavlja enotnost besede in misli, govorjenja in mišljenja. Oblikovanje polisa in njegovih demokratičnih odnosov je šele lahko dalo dialektiki pomen razpravljanja, ki vsebuje tudi odtenke: priti skupaj, zbrati se, da bi se o določeni temi razpravljalo, in sicer v obojestransko zadovoljstvo. Ta pomen preide pozneje v pomen metode, postopka, organona, instrumenta. Z zatonom polisa je dialektika izgubljala svojo politično razsežnost, ko je bila poklicana, da utemelji zvezo državljanov na skupnosti pojmov, zlasti etičnih. Nič več ni mogoče obrniti enačbe dialégesthai = dialektika; v nepravilni državi, v kateri je bil Sokrat obsojen na smrt, kjer je bila razdejana enotnost, ni bilo več prostora za dialégesthai, za razpravljanje. Pri Kantu je ta zveza popolnoma pretrgana in je dialektika utemeljena s strukturo samega uma. V Sofistu pa je Platon še zapisal, da je našel v dialektiki »znanost svobodnih ljudi«.

Prav v retoriki kot tehniki pravnih in političnih kontravertz je bila že skrita ideja o posebni umetnosti, da se neodvisno od okoliščin ukvarja z resnico. Sokratska dialektika je bila v ostrem nasprotju s sofistčno retoriko. Prva, pravi pisec, se je iz-

črpala v boju mnenj in rušenju njegove zanesljivosti, pri sofistih pa je šlo za posplošitev v iznašanju nekega mnenja. Toda težko bi bilo to razglasiti za bistveno razliko, ker gre namreč tudi Sokratu za posplošitev, toda posplošitev, ki jo dosežeš s temeljito kritičnostjo do lastne zanesljivosti, do lastnega mnenja. Za Sokrata, ugotavlja dalje pisec, dialektika še ni nikakršna teoretična, univerzalna metoda, je omejena le na etično področje, medtem ko se pri Platonu interes že bistveno preusmeri. Njegova dialektika je usmerjena k temu, da se odkriva sistem idej. Sokratovo dialektiko označuje avtor kot »Gesprächsdialektik«, Platonovo pa kot »begriffsphilosophisch«. Pri Platonu tvorita celoto dialektike dva osnovna procesa:

- a) synopsis — pridobiti enotnost
- b) diaretik — pridobljeno enotnost ponovno specificirati.

Aristotelovo naziranje dialektike označuje čas, ko je polis že v zatonu. Identiteta »človek« in »Grk«, ugotavlja avtor, je izgubljala svoj smisel. Oblikuje se že obsežnejši pojem človeka. Dialektika pri Aristotelu postaja organon, ki ga uporabljajo vse filozofske discipline za odkrivanje principov, ni pa več del filozofije. Pri njem se je izgubila identiteta filozofije in dialektike.

Razlogi za to dogajanje pa so zunaj filozofije.

V poglavju »Hegel in grški svet« analizira pisec Heglovo interpretacijo mita in njegovo ocenev dialektike v obliki dialoga. Hegel, obsežno in globoko posplošuje pisec, je odkril princip moderne meščanske družbe in s tem možnosti za novo razumevanje antičnega sveta. Hegel je poudaril v svojih gimnazijskih govorih, da ni potreba časa študij starih ved, ampak da potreba po tem študiju pravzaprav izhaja iz zahteve po razumevanju zgodovinske realitete, v katere temelju je antika.

Že iz tega fragmentarnega preleta samo nekaterih pomembnih avtorjevih ugotovitev lahko vidimo, da je avtorju uspelo brez plehkega nalepljanja družbenih dejstev na pomen filozofskih abstrakcij stvarno spraviti v organsko zvezo zgodovinsko gibanje pomena nekega filozofskega pojma z družbenopolitično stvarnostjo. Filozofsko splošnost neke dobe je možno spraviti v zvezo le z družbeno splošnostjo te dobe, ne pa z njenim posamičnim faktom. To pa predpostavlja miselno obvladovanje velikanskega spleta odnosov in dejstev neke dobe. Avtorju je to uspelo, saj je pokazal v svojih razpravah obsežno in temeljito poznavanje najkvalitetnejših del eminentnih poznavalcev grške kulture in misli, z nemškega, francoskega, angleškega in italijanskega jezikovnega področja.

ANDREJ KIRN

Beleške o tujih revijah

MALCOLM X IN AMERIŠKI ČRNCI

LA PRESENCE AFRICAINE

št. 62, 2. četrtletje 1967

Novembra leta 1964 so ubili v Parizu Malcolma X. V spomin na ta tragični dogodek so prispevali razprave in objavili spomine nanj njegovi sobojevniki in tovariši, ugledni afro-ameriški pisatelji in politiki: *D. Guerin, Clifton Deberry, Georges Breitman, J. H. Clarke, S. Leaks, Carlos More, William L. Stickland in Iwoye Kala-Lobe*. Iz vseh objavljenih prispevkov veje srd in obsodba nasilja, katerega žrtvi sta bila tudi Patrice Lumumba in John Kennedy.

Malcolm X izhaja iz tipične črnske družine iz geta. Rojstno hišo mu je zažgal Ku Klux-Klan, ko je bil star štiri leta. Dve leti pozneje so linčali Malcolmovega očeta. Tako se je od svojega šestega leta prebijal skozi sirotišnice in internate ter preživil vse razvojne stopnje, ki jih preživljajo v getu mladi črnci: čistil je čevlje, prodajal sodo in živel po zakonih »asfaltne džungle«. Leta 1946 je bil obdolžen vloma in so ga obsodili na 10 let ječe. V ječo je prišel Malcolm brez kakršnegakoli rasnega ponosa. Toda ječa je postala zanj prva prava šola. Tu je prvič slišal za gibanje *Črnih muslimanov (Black Muslims)*. Počasi je našel v islamu smisel življenja in rešitev rasnega vprašanja. To spoznanje je popolnoma spremenilo njegovo življenje. Nova vera mu je postala orožje, s katerim se je bojeval zoper krščanstvo belega človeka, ki je uzakonil suženjstvo in zatiranje črnih ljudi. Ko je leta 1952 prišel iz ječe, se je aktivno vključil v gibanje Črnih muslimanov. Veliko je študiral ter je v zelo kratkem času postal izjemen polemik in govornik. Razpravljal je s politiki, akademiki, novinarji in pisatelji. Pridigal je o rasnem ponosu, o samozavesti in samoobrambi. Obsojal je po-

nižne »stričke Tome« in oznanjal pravico črncev do samoodločitve in izbire. Ljudje črnega geta so s spoštovanjem gledali na Črne muslimane, čeprav niso sprejemali njihovih separatističnih idej. Toda bojeviti duh Črnih muslimanov je prodril v skoraj vse črnske organizacije. Tako se je leta 1963 porodila akcija za združitev vseh v eno samo združeno neodvisno organizacijo. Toda zaradi razprtij in nesoglasij z *Eltijahom Muhamadom* do tega ni prišlo in je Malcolm X zapustil Črne muslimane. Odpravil se je v Meko. Ta obisk je še bolj potrdil njegovo vero v islam, toda ne več v islam Črnih muslimanov, marveč v ortodoksni islam. Njegova vizija o združitvi črncev je zaobjela vse črnce, ne glede na njihovo politično ali versko prepričanje. Svoja spoznanja je Malcolm X speljal v akcijo ter osnoval dve organizaciji: *Mosque Muslimane* (Muslimanska mošeja-verska organizacija) in *Organisation of Afro-American Unity* (borbena politična organizacija). Potem ko je drugič obiskal Afriko, poleti 1964, je svoja politična prepričanja objavil v reviji »Young Socialist«. Malcolm X je prerasel svoj črnski nacionalizem in je postal borec za svobodo vseh zatiranih ljudi ne glede na barvo kože. Malcolm X je spoznal, da je kapitalizem tisto, iz česar izvirata rasizem in izkoriščanje. V boju zoper kapitalizem se je povezal z ameriško trockistično socialistično partijo — *Socialist Workers Party* — in odkupil njeno glasilo — *The Militant*. *Clifton DeBerry*, generalni sekretar Socialist Workers Party, takole označuje to sodelovanje: »Naši odnosi so bili prijateljski. Mislimo, da sta se S. W. P. in Malcolm X bojevala na isti strani zoper kapitalizem in da smo šli v isto smer.« Malcolm X ni dokončal svoje razvojne poti. Ubili so ga, ker je postal, po besedah Georgea Breitmana, mednarodni revolucionar in osvoboditelj zatiranih.

Poleg prispevkov, ki opisujejo razvojno pot Malcolma X, sta v tej, njemu posvečeni številki Presence Africaine objavljena še dva zanimiva intervjuja in pa program O. A. A. U. V njem najdemo jasno načrtano smer in šest temeljnih določil: ustavo, kulturo, samooobrambo, vzgojo, politiko, ekonomijo in družbo. Iz besedila tega programa si lahko ustvari bralec jasno podobo o razsežnostih in načrtih delovanja Malcolma X.

S. A.

SOCIALIZEM IN ZAHODNONEMSKA SOCIALNA DEMOKRACIJA

DIE NEUE GESELLSCHAFT

št. 5, september-oktober 1967

Največjo pozornost v 5. letošnji številki zahodnonemške socialnodemokratske revije zasluži uvodni članek P. Grata »Kaj ostane od socializma«. Zahodnonemška socialnodemokratska stranka se je pred sedmimi leti v godesberskem programu tudi *teoretično odpovedala marksizmu* in teoriji znanstvenega socializma kot podlagi svojega delovanja. Nasproti temu je postavila načeli svetovnonazorske odprtosti in »etičnega socializma«. Zaradi vedno večjega pragmatizma strankine politike obstaja *nevarnost*, da se bo stranka *spremenila v navaden stroj za politve in »platformsko stranko«* po vzgledu strank v ZDA, da bo po »znanstvenem socializmu« dan ad acta še »etični«. Zlasti v duhovno najbolj razgibanih krogih SPD tega strahu in nemira ni več mogoče prezreti, opozarja avtor. Po njegovem mnenju *sama formalna neokantovska etika, na katero se sklicuje godesberski program, ne zadoštuje*; potrebna je tudi jasna, na filozofijo in antropološko vedo oprta, *»podoba človeka«*. Avtor zato poizkuša očrtati tak »antropološko utemeljen strankin program«:

Razen temeljnih izhodišč o človeku kot svobodnem, k sreči in polnemu razvoju svoje osebnosti stremečemu bitju, poudarja *družbeno naravo in družbeno odgovornost človeka: prav poudarjanje slednjega je »trajna temeljna ideja »socializma«*. Na njej temelji *»temeljna socialistična vrednota«*, »solidarnost«. Avtor meni, da je sedaj v kapitalističnih de-

želah večina ljudi *prisiljena, da vidi svojo srečo v pridobivanju in porabi materialnih dobrin*; če so oblike prisile bolj prefinjene, to osnovnega nasprotja s človekovo težnjo, da si sam išče srečo, ne odpravlja. Tu, in ne toliko v zahtevi po pravičnejši delitvi družbenega proizvoda, mora biti *težišče socialistične kritike sodobnega kapitalizma*. »Konsumni kapitalizem« je tudi grožnja demokraciji, saj zahteva absolutni konformizem. Gospodarska politika mora biti usmerjena k zadovoljevanju stvarnih človekovih potreb in potreb duhovnega in kulturnega razvoja; ne pa da odločajo o njej *anonimni »interesi kapitala« ali »gospodarske zakonitosti«*. V tej zvezi poudarja avtor pomen vzgoje in izobraževanja, »socialnih investicij«, ter potrebo po humanizaciji in demokratizaciji odnosov v industriji prek raznih oblik. Postavlja se alternativa: ali take socialistične reforme ali pa »potrošniška družba« otopelih duhovnih proletarcev, družba, kjer je brezhibno funkcioniranje gospodarstva najvišje merilo politike. Po avtorjevi sodbi v ZR Nemčiji ni dosti možnosti za tak socializem, ker je najvplivnejši del SPD bolj nagujen k »realističnemu« prilagajanju prevladujoči mentaliteti.

Največ prostora v reviji je posvečeno temi: »Kakšno predstavo imajo o Nemcih ljudje v svetu?».

Minister v bonški vladi H. J. Wischniewski ugotavlja *ugodno mnenje o Nemčiji, ki prevladuje v deželah v razvoju* — ker Nemčija nima (sveže) kolonialistične preteklosti in zaradi njene ekonomske moči in sposobnosti. H. Pachter piše, da *v delu ameriške javnosti še vedno obstoji nezaupanje do Nemcev*. To se kaže že v tem, da v ameriških filmih, stripih ipd. še vedno nastopa poleg »Rusa-komunista« kot mednarodni negativni »junak« stereotip »Nemca-nacista«. Ta stereotip sam po sebi nima večjega vpliva na dejansko mnenje o Nemcih, »oživi« pa, kadar pride do nesoglasij med zahodnonemško politiko in ameriškim javnim mnenjem.

H. Stehle ugotavlja različen odnos do ZR Nemčije v vzhodnoevropskih deželah. Pri tem *kritizira politiko bonške vlade do Jugoslavije*. Opozarja, da je sam Gomulka zavrnil tezo, po kateri bi

vzpostavitev diplomatskih odnosov s SFRJ lahko pomenila izzivanje dežel Varšavskega pakta: Gomulka je, narobe, izjavil, da je navezava diplomatskih odnosov s SFRJ preizkusni kamen iskrenosti bomske politike pri izbolljševanju odnosov z Vzhodom (ali pa ji gre le za razbijanje Varšavskega pakta).

H. Adam piše o članku »Jugoslovan-ski eksperiment« z naklonjenostjo o našem družbenogospodarskem in političnem sistemu. Opozarja na težavne razmere (gospodarska in kulturna zaostalost mnogih področij, razdrobljenost, stara nasprotja), v katerih »eksperiment« poteka, opozarja pa tudi na nevarnost »podjetniškega, lokalnega in nacionalnega, patriotizma« znotraj Jugoslavije in anarhističnih teženj. Če se bo »eksperiment« posrečil, bo to dokaz, da je neposredna demokracija mogoča tudi v večjih prostorih; kolikor se posreči lahko samoupravljanje pomeni model, »kako je mogoče rešiti osebnostno dostojanstvo, človeka v industrijski družbi«.

E. W. Meyer piše o »stilu zahodno-nemške zunanje politike«.

O članku G. Bartscha »Oktobrska revolucija«, po katerem je »Leninov boljšeizem začel kontrarevolucijo proti demokraciji, ki sta jo nadaljevala v Zahodni Evropi Hitler in Mussolini« ipd., je škoda zgubljati besede.

-mk-

LA PENSÉE

št. 154, 1967

Jean Jacques Goblot obravnava v zanimivi študiji »Teoretični pristop k civilizacijskim dejstvom« razmerje med »naravo« in »zgodovino«. Tudi sama zgodovinska je rezultat zgodovinskega razvoja. Vse do komunizma (zvestnega načrtovanja) je človeška zgodovina »naravni« razvoj in imajo zgodovinski zakoni značaj »naravnih« zakonitosti. Zgodovine ni mogoče pojmovati kot nekaj univerzalnega — to bi pomenilo postavljati na začetek to, kar se pojavi šele kot rezultat. Za zgodovinarja je bistveno, da se mu posreči pojasniti, od kod (svetovna) enotnost kakega procesa (npr. razvoj pisave), ne pa da pojasnjuje »poseben primer« kot »odstopanja« od samo po sebi umevnega »splošnega razvoja«; »lokalizem« je »naraven« ne pa izjemen po-

jav; tudi napredek se zaradi svoje spontanosti uresniči vedno le v izjemnih okoliščinah: če se razširi in postane univerzalen, se to zgodi zaradi drugih zgodovinskih procesov; sam proces in pogoji, ki so ga povzročili, niso nikoli univerzalni. Avtor opozarja na pomen prenosa kulturnih dosežkov v nova družbena okolja kot spodbude za razvoj.

C. Bettelheim nadaljuje študijo o »problematiki cene v evropskih socialističnih deželah«. Ugotavlja, da je sistem cen v taki krizi, da so mnogi vzhodni ekonomisti v skušnjavah, da bi se znova zatekli k tržnim mehanizmom oblikovanja cen (kot je to storila že Jugoslavija). Sam svari pred tem, ker svobodni trg za proizvode nujno zahteva še svoboden trg za proizvodna sredstva, trg delovne sile in trg investicij, če hoče dati želene rezultate — vse to pa predpostavlja ustrezno spremembo družbenih proizvodnih odnosov in po avtorju neogibno konča v neki kombinaciji monopolističnih struktur in državnega kapitalizma. Cene v socializmu ne morejo biti prepuščene le »ekonomski sferi«, morajo se ozirati na socialno in politično prioriteto določene panoge ali območja v določenem obdobju. Avtor v skladu z Althusserjevi mi tezami nasprotuje »empiričnemu« branju »Kapitala«, ki hoče najti v »Kapitalu« praktične odgovore na praktična vprašanja: to nujno privede v slepo ulico in v tem je po avtorju tudi vir zagat okrog teorije cen.

Kapital je teoretično delo in ima za objekt teoretičen predmet. Vrednost, ki je družbena in ne tehnična »lastnost« proizvodov, ni mogoče določiti le z izoliranim merjenjem porabljenega delovnega časa; treba je upoštevati celoto družbenih potreb in potrebne količine proizvodov. Ustrezne smernice za oblikovanje sistema cen lahko dobimo le tako, da v skladu s teoretično pojmovno strukturo »Kapitala« proizvedemo ustrezne tehnične pojme; pa še tu je treba ločiti med problemom določitve poprečne cene, npr. prevoza, in določitvijo konkretne cene prevoza na določenih odsekih: ni vsako odstopanje od poprečja »umetni« »administrativni nesmisel« — »neregularnosti« so ravno tako zakonite.

—mk—

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

JASINSKA Aleksandra: O potrebi i principima sistematiziranja misli Karla Marksa. Sociologija, Beograd 1967/IX, št. 2, str. 51—67.

II. FILOZOFIJA

DAMJANOVIĆ Milan: Dijalektika duha i materije. Izraz, Sarajevo 1967/XXII, št. 8—9, str. 853—856.

DEBENJAK Božidar: O nacionalni zgodovini filozofije. Naši razgledi, Lj., 7. okt. 1967, št. 19.

FOCHT Ivan: Umjetnost i partijnost. Izraz, Sarajevo 1967/XXII, št. 8—9, str. 815—822.

HRIBAR Spomenka: Filozofija in funkcionalizem. Naši razgledi, Lj., 7. okt. 1967, št. 19.

JAN Rado: Filozofija na Slovenskem in slovenska filozofija. Naši razgledi, Lj., 7. okt. 1967, št. 19.

KRON Aleksander: Pragmatizam i humanizam. Gledišta, Beograd 1967, let. VIII, št. 8—9, str. 1189—1200.

MARCUSE Herbert: O položaju mišljenja danas. Gledišta, Beograd 1967, let. VIII, št. 8—9, str. 1189—1200.

PINTAR Milan: Zakaj hromeča konflikt-nost filozofije. Naši razgledi, Lj., 7. okt. 1967, št. 19.

SIMEUNOVIĆ Vojin: Marksizam i fenomenologiji. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 8—9, str. 1183—1187.

SRUK Vlado: Pouk filozofije, priročniki, učbeniki. Naši razgledi, Lj., 7. okt. 1967, št. 19.

URBANIČ Ivan: Filozofija in »tržna logika«. Naši razgledi, Lj., 7. okt. 1967, št. 19.

III. SOCIOLOGIJA

BAUMAN Zygmunt: Ličnost — Kultura — Društvena struktura. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 2, str. 25—50.

DZIWICKA Maria: Prilog pitanju strukture socialističkog društva. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 2, str. 143—151.

MANOJLOVIĆ Petar: Socialne potrebe ostarelih lica. Socijalna politika, Beograd, 1967/XXII, št. 7—8, str. 720—724.

KŁOSOVSKA Antonina: Izgrađivanje masovne kulture u narodnoj republici Polskoj. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 2, str. 69—91.

NOWAKOWSKI Stefan: Urbanizacioni procesi u posleratnoj Polskoj. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 2, str. 167—180.

OSSOWSKI Stanisław: Društvena zoologija i kulturna diferencijacija. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 2, str. 7—23.

PEDICEK Franc: Nemoć ali odgovornost? Ernst Fischer: Problemi mlade generacije. Naši razgledi, Lj., 23. sept. 1967, št. 18.

PETROVIĆ Ruža: Obrazovna i profesionalna struktura etničkih grupa. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 8—9, str. 1207—1219.

POGACNIK Bogdan: Sociologi in teorija. Seminar v Bohinju. Dialog mlajših britanskih in slovenskih sociologov. Delo, Lj., 23. sep. 1967.

TRAMSEK Sonja: Prostorsko načrtovanje. Naši razgledi, Lj., 23. sep. 1967, št. 18.

WIATR Jerzy: O nekim ideološkim problemima socijalizma. Sociologija, Beograd 1967/IX, št. 2, str. 93—122.

WIDERSZPIL Stanislaw: Tendencije promena u strukturi radničke klase u industrijalizovanim kapitalističkim društvima i u narodnoj republici Poljskoj. Sociologija, Beograd, 1967/IX, št. 2, str. 123—141.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

FILIPOVA Blanka: Sociološki aspekti kulturnog razvoja u Čehoslovačkoj. Kulturni život, Beograd, 1967/IX, št. 7—8, str. 648—656.

—: GLEDALIŠČE in dramski pisatelj. Misli sodobnih slovenskih dramatikov ob gledališkem jubileju. Naši razgledi, Lj., 7. okt. 1967. št. 19.

KREFT Bratko: Umetnost v današnji družbi. Vtisi z mednarodnega kulturno-političnega parlamenta. Zborovanje v Ženevi. Delo, Lj., 23. sept. 1967.

KREFT Bratko: Sto let. Beseda ob odkritju razstave »Temelji slovenskega gledališča«. Naši razgledi, Lj., 7. okt. 1967. št. 19.

MOMIROVSKI Tomo: Društveni odnosi u visokom školstvu u Makedoniji. Kulturni život, Beograd, 1967/IX, št. 7—8, str. 618—639.

MOREL Pol: Džepna knjiga, proizvod tehničkog društva. Kulturni život, Beograd, 1967/IX, št. 7—8, str. 671—684.

—: NOVI jugoslovenski film. Razgovor filmskih radnika u Puli 30. VIII. 1967. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 8—9, str. 1111—1136.

PALCOK Zoran: Neki individualni i društveni aspekti amaterizma u modernom društvu. Kulturni život, Beograd, 1967/IX, št. 7—8, str. 573—577.

PESIC-GOLUBOVIĆ Zaga: Sta je elementarna kultura? Kulturni život, Beograd, 1967/IX, št. 7—8, str. 548—551.

PETROVIĆ Jovan: Industrijska umjetnost. Gledišta, Beograd 1967/VIII, št. 8—9, str. 1139—1164.

PROSVETNO-KULTURNO veće SR Srbije: Osnovno obrazovanje i suzbijanje nepismenosti. Kulturni život, Beograd, 1967/IX, št. 7—8, str. 564 do 572.

PROSVJETNI SABOR SR HRVATSKE: Dosije o amaterskoj djelatnosti. Kulturni život, Beograd, 1967/IX, št. 7—8, str. 603—617.

RUBACKOVA Vlasta: Radnička školska omladina i čitanje. Kulturni život, Beograd 1967/IX, št. 7—8, str. 657—670.

STIH Bojan: Slovo od starega gledališča. (... ob 100 letnici slovenskega gledališča.) Naši razgledi, Lj., 7. okt. 1967, št. 19.

VASILJEVIĆ Tihomir: O univerzitetским učbenicima konkretno (dve analize). Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 8—9, str. 1143—1152.

VIPOTNIK Janez: Dolg do napredka mladih rodov. Delo, Lj., 2. sept. 1967.

ZALEPUGIN Saša: Amaterizam u svijetu. Kulturni život, Beograd, 1967/IX, št. 7—8, str. 595—604.

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

—: TRI Lenjinove bilješke k »pitanju o nacionalnostima i autonomnostima«. (uz 50-godišnjicu Oktobarske revolucije). Kolo, Zagreb, 1967/V, št. 7—8, str. 103—111.

VRACAR Stevan: Partijski monopolizam i politička moć društvenih grupa. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 8—9, str. 1053—1065.

2. Družbeno politični sistem SFRJ:

BEGOVIĆ Vlakko: Kdo sestavlja Zvezo komunistov. Avantgarda delavskega razreda ne more uspešno izpolnjevati svoje vloge s sedanjo socialno in politično strukturo. Komunist, Lj., 8. sept. 1967. št. 36.

CRVENKOVSKI Krste: Preobražaj Saveza komunista i društvo. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 8—9, str. 1081—1088.

DIMKOVIĆ Borislav: Delovanje Saveza komunista na selu. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 8—9, str. 1089 do 1100.

HAFNER Vinko: Reforma narekuje učinkovitejšje ukrepe za uspešen razvoj obeh sektorjev obrti. Iz referata na zboru obrtnikov v Dobrni. Delo. Lj., 6. sept. 1967.

—: IDEJNOPOLITIČNI problemi pri izvajanju gospodarske reforme. Teze za razpravo. Komunist, Lj., 29. sept. 1967, št. 39.

KILIBARDA Krsto: Samoupravljanje i Savez komunista. Beograd, Sociološki institut 1966. 264 str. — 11670.

MATKO Ivan: Zdravnik, bolnik, zavarovaneec. Zdravstveno varstvo v razmerah samoupravne decentralizacije socialnega zavarovanja. Naši razgledi, Lj., 25. sept. in 7. okt. 1967, št. 18 in 19.

—: TEMELJNI problemi pri razvoju samoupravljanja v socialnem zavarovanju in zdravstvu. (Informativna priloga »Komunist«.) Komunist, Lj., 29. sept. 1967, št. 39.

TODOROVIC Aleksandar: Samoupravni odnosi i birokratska svest. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 8—9, str. 1137—1142.

3. Politični sistem in organizacije:

FRANKO-IZTOK Ivan: Kako je organizirana izraelska vojska. Mobilizirano je celotno prebivalstvo države. Delo, Lj., 2. sept. 1967.

JEROVSEK Janez: Izredna stopnja učinkovitosti. (ZDA) Delo, Lj., 9. sept. 1967.

JEROVSEK Janez: Majhen vpliv dobrih listov. Uspešnost tiska in televizije v protikomunistični propagandi. Delo, Lj., 2. sept. 1967. (ZDA)

JEROVSEK Janez: Vietnam in javno mnenje. Vpliv tiska in televizije. (ZDA) Delo, Lj., 16. sept. 1967.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

FRANKLIN N. N.: Pojam i merenje »minimalnog životnog standarda«. Socijalna politika, Beograd, 1967, let. XXII, št. 7—8, str. 747—770.

MADŽAR Ljubomir: O nekim uzorcima inflatornih tendencija u jugoslovenskoj privredi. Gledišta, Beograd, 1967/VIII, št. 8—9, str. 1067—1080.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

ALBREHT Vera: Še o preporodovskem gibanju. (Na knjigo V. Dedijer: Sa rajevo.) Naši razgledi, Lj., 23. sept. 1967, št. 18.

B. KNJIGE IZ TUJINE II. FILOZOFIJA

BOHNEN Alfred: Die utilitaristische Ethik als Grundlage der modernen Wohlfahrtsökonomik. Göttingen, O. Schwarz 1964. XVIII + 123 str. (Monographien zur Politik. 6) — 2453-6

GOL'DENTRIHT Semen Semenovič: O prirode estetičeskogo tvorčestva. Moskva, Izd-vo Mosk. un-ta 1966. 239 str. (cir.) — 11.743.

NARSKIJ Igor Sergeevič: Filozofija Davida Juma. (Vzpor. nasl.): The Philosophy of David Hume. Moskva, Izd-vo Mosk. un-ta 1967. 335 str. (cir.) 11.729.

ORFEI Ruggero: Antonio Gramsci, coscienza critica del marxismo. (Milano), Relazioni sociali 1965. XI + 253 str. — II/10.537.

ROZENTAL Mark Moiseevič: Dialektika »Kapitala« K. Marksa. (Vtoroe izd., dop. i pererabot.) Moskva, Mysl 1967. 592 str. (cir.) — 11.726.

SWIEZAWSKI Stefan: Zagadnienie historii filozofii. Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe 1966. 896 str. — II/10.535.

III. SOCIOLOGIJA

MAGEE Bryan: Revolution des Umdenkens. Der neue Radikalismus. Wien, Europa Verlag 1965. 248 str. (Europäische Perspektiven. 26.) — 11.731-26.

MATEJKO Aleksander: Społeczne warunki pracy twórczej. Warszawa, P. W. N. 1965. 204 str. — II/10.503.

BOUDON Raymond, Paul Lazarsfeld: Le vocabulaire des sciences sociales. Concepts et indices. Paris-Le-Haye, Mouton 1965. (IV) + 310 str. (Méthodes de la sociologie. 1) — II/10.489-1.

PERRE Jean: Intelligence et valeurs morales dans la guerre. Deux études conjuguées. Paris, Charles-Lavauzelle 1965. XIV + 230 str. — III/2525.

VIET Jean: Les méthodes structuralistes dans les sciences sociales. Paris Le Haye, Mouton 1967. VIII + 246 str. (Méthodes et techniques 1.) — II/10.487-D/1.

Iz vsebine naslednjih številk :

Boris Ziherl:

Oktobrska revolucija in marksistična misel

Miha Ribarič:

Nekaj misli o delegatskem sistemu

Berislav Badurina:

Vojaška strategija velikih sil

Ivan Bratko:

Slovenske založbe v reformi

Bojan Danev:

V senci mrtvega kota

Lojze Sočan:

Regionalno planiranje

Aktualni intervju:

Problemi kulture v naši družbi (II. del)

TUJI AVTORJI

ADAM SCHAFF je eden najbolj pomembnih predstavnikov poljske marksistične filozofije. Napisal je več del, ki so bila prevedena tudi v tuje jezike. V njih obravnava predvsem teorijo resnice in semantike. V slovenščino so prevedena: »Marksistična teorija resnice«, »Idealistične teorije o resnici«, »Filozofija človeka«. Teorija in praksa je razen prispevka v tej številki objavila odlomek iz »Filozofije človeka« z naslovom »O moralni odgovornosti« (1964/1).